

Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetised 3

Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetised 3

Tallinn, 2008

Toimetanud
Ülle Väljataga
ja Anu Kehman

Kujundanud
Vivika Kalt

Toimetiste väljaandmist
on toetanud Eesti Kultuurkapital

Trükkinud
Puffet Invest OÜ

ISSN 1736-1451
© Eesti Lastekirjanduse Keskus
Pikk 73, 10133 Tallinn

www.eltk.ee

Sisukord

- 6 **Eesti lastekirjanduse kriitika ja teoreetiline mõte aastail 1918-1939**
Jaanika Palm
- 55 **Mis juhtus Barmaleiga ehk Ellen Niit lasteluule tõlkijana**
Ilona Martson
- 76 **Klassikaks sündinud**
Eesti uuem lastekirjandus esimese kooliastme lugemikes
Mare Müürsepp
- 97 **Uuem lastekirjandus lähemast minevikust**
Memuaarse koega lasteraamatud 1996-2006
Krista Kumberg
- 111 **Eesti lastefilmi ja lasteraamatu uutmoodi suhted**
“Lepatriinude jõulud”, “Ruudi” ja “Leiutajateküla Lotte”
Mari Niitra
- 127 **Mees kolme nimega**
Konstantin Reemets, Ilmar K. Ainelo, Konstantin Reismann
Reet Krusten
- 139 Autoritest

Eesti lastekirjanduse kriitika ja teoreetiline mõte aastail 1918–1939

Jaanika Palm

1920.

Lastekirjanduse üldpilt

aastateks oli Eesti jõudnud rahvusliku eneseleidmiseni. Kujunes välja eesti soost teadlaste, uurijate, haritlaste jt kultuuriinimeste ringkond. Tekkis emakeelse hariduse andmise

võimalus kõigis kooliastmetes, millega kaasnes haridustaseme üldine tõus. Seoses iseseisvumisega muutusid eriti oluliseks

Jätk artiklitele “Lastekirjanduse kriitikast ja teoreetilisest mõttest Eestis 19. sajandil” (Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse toimetised. 1. Tallinn, 2004, lk 19-40) ja “Eesti lastekirjanduse kriitika ja teoreetiline mõte aastail 1900-1917” (Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse toimetised. 2. Tallinn, 2005, lk 6-35)

Pseudonüümid on avatud Eesti biograafilise andmebaasi ISIK ja Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonna isiku- ja pseudonüümide kartoteegi põhjal.

haridus- ja kasvatusküsimused, seega ka kõik lastekirjandust puudutav. Iseseisvas Eestis laienes raamatukogude võrk ning anti välja järjest enam teoseid. Andres Jaaksoo andmetel (1998: 48-49) ilmus aastail 1918-1939 1303 ilukirjanduslikku laste- ja noorteraamatut (arvestamata koolialmanahhe), neist 659 algupärandid (sh 514 esmatrükki).

Esimese Eesti Vabariigi aegse lastekirjanduse ilmet kujundasid suures osas mõjukad kirjastused ja kirjandusvõistlused, mida sageli toetas kultuurkapital. Tooni andis kirjastus Loodus, mis alates asutamisest 1920. a tegeles koolikirjanduse avaldamisega. 1931. a alustati populaarse sarja “Looduse” kuldraamat” väljaandmist, milles ilmusid peamiselt tõlketeosed, alates aastast 1935 hakati korraldama lasteraamatuvõistlusi. Mõjukaks kujunes ka Eesti Kirjanduse Seltsi sari “Nooresoo kirjavara”, mis taastati 1921. a pärast viieaastast pausi.

Põhiliikidest domineeris proosa, luuleraamatuid ilmus äärmiselt vähe. Selle perioodi vaieldamatu tippkogu lasteluule vallas oli Karl Eduard Söödi (1862-1950) “Lapsepõlve Kungla” (1923), mis koondab peamiselt varem ajakirjanduses avaldatud luulet. Silma paistis Agnes Taari (1897-1976) “Klu, klu...” (1928), mis sümpaatsete loodumuljete kõrval sisaldab ka raskepäraseid ja koguni lastele sobimatuid värse. Äramärkimist väärib sama autori värssjutustus “Mustlase koer” (1936). Värssjutustusi avaldas ka Karl August Hindrey.

1920.-1930. aastate lasteproosa on erinevalt luulest mitmekülgne ja sisukas nii käsitletavate teemade, kujutamisaadi kui ka adreassaadi poolest. Lasteproosa realistlikumat suunda esindasid Jüri Parijõgi, Richard Janno, Marta Sillaots jt, kunstmuinasjuttu viljelesid Juhan Jaik, Irma Truupõld jt.

Lapse mõtlemisviisi ja kõnet matkivate omanäoliste juttu-

dega sai tuntuks pedagoog ja lastekirjanduse kriitik-teoreetik Jüri Parijõgi (1892-1941), kellelt ilmusid jutukogud “Semendivabrik” (1926), “Jaksuküla poisid”(1930) jt, reisikirjeldused “Soome” (1929), “Kulbult Atlandile” (1939) jt, muinasjutukogu “Külaliste leib” (1933) ja noorsoojutustus “Teraspoiss” (1937). Oma loomingus järgib J. Parijõgi kaasaegse pedagoogika ja lapsepsühholoogia teoreetilisi arusaamu. Tema jutustusi iseloomustab tegelaste hingeelu ilmikas kujutamine ning laste (eriti poiste) mõttekäikude sügav valgustamine. Parijõge võib pidada poisteraamatu traditsiooni algatajaks Eestis.

Richard Janno (1900-1942) on lastekirjanduse ajalukku jäänud eelkõige kunstijõulise poisteraamatute diloogiaga “Vutimehed” (1935) ja “Kassisaba poisid” (1974). Elav kõnekeel, murdealiste poiste hingeelu hea tundmine ja oskuslik süžeearendus on omased Jannolegi.

Väiksematele lastele kirjutas realistlikke jutte Marta Sillaots (1887-1969). Tema Trips-Traps-Trulli lood (1935-1938) on lihtsad ja humoorikad, väärtustades väikelaste argielu.

Lastekirjanduse vallas jätkas ka Karl August Hindrey (1875-1947), kes karikeerivate piltjutustuste kõrval (“Jaunart Jauram”, “Jaunart Jaurami jõngermannid”, mõlemad 1921; “Jõngermannide jandid” 1922 jt) hakkas ilmutama realistliku põhitooniga poisteraamatuid (“Kill Martuse lihavõtted” 1933; “Kill Martus koolis” 1935).

Jaan Lattik (1878-1967) jätkas varasemast perioodist tuttavas stiilis. 1921. aastal ilmunud “Minu kodust” ning 1928. aastal trükivalgust näinud “Koolipoisid” ja “Mets” ei saavutanud aga esikteosega “Meie noored” (1907) võrdset populaarsust.

Oluliseks teemaks kujunes 1920-1930ndatel loodus, lapse suhe loomariigiga, looduse hoidmine ja kaitsmine. Selle valla

märkimisväärsemad saavutused seostuvad Richard Rohu (1891-1950) nimega. Tema tundeliselt paljupakkuvad, ettevõtlikkust, visadust ja eluvõitluses alistumatust propageerivad teosed ("Laanekohus" 1928, "Vetepojad", "Väikesed rändurid" "Noor elulaevnik", kõik 1928; "Väleküüs ja Tuhknai" 1935) äratavad lapses huvi looduse vastu. Loodustemaatikat käsitlesid ka August Mälk ("Jutte lindudest" 1934) ja Anton Hansen Tammsaare ("Meie rebane" 1932).

1920.-1930. aastatel arendas rahvapärimusele ning rahvusvahelistele ja kohalikele muinasjutusüžeedele tuginevat fantaasiat tipptasemel Juhan Jaik (1899-1948) ("Võrumaa jutud" I - 1924, II - 1933, "Kaarnakivi" 1931, "Tondijutud" 1936 jt). Tema Pombilood ("Pombi ja Üdsimärdi nõiad" 1932, "Pombi ja esivanemate kuld" 1934, "Pombi ja Siukuningas" 1934) jätkavad sama laadi, keskendudes ühele tegelasele. Kunstiväärtslikku kunstmuinasjuttu viljeles Irma Truupõld (1903-1980), kelle "Rohelise Päikese maa" (1936) kujunes oma aja üheks populaarsemaks tüdrukuteraamatuks.

Lastenäidendite viljelemist soodustas koolide aktiivne teatrharrastus. Levinumad olid jätkuvalt jõulunäendid. Moraaliõpetuslike teatritükkide kõrval (E. Nukk jt) ilmus ka tõsiseltvõetavaid näidendeid (Paul Rummo "Lõunatuule eksirännak" 1937). Teatrid mängisid rohkelt dramatiseeringuid (J. Parijõe "Teraspoiss", O. Lutsu "Kevade" ja "Nukitsamees", R. Janno "Vutimehed").

1920.-1930. aastatel kujunes eesti lastekirjandus talle eriomaste joontega ilukirjanduseks. Nõukogude okupatsioon 1940-1941, sellele järgnenud Saksa okupatsioon ja Eesti teistkordne okupeerimine Nõukogude Liidu poolt 1944 katkestasid lastekirjanduse loomuliku arengukäigu.

Ajakirjanduse olukorrast Eestis aastail 1918-1939

Omariiklus mõjus ergutavalt ka eesti ajakirjanduse arengule. Koos ühiskondlik-poliitilise elu diferentseerumisega kasvas kiiresti ajalehtede ja ajakirjade arv. See muutis ka arvustajate tööd (enam võimalusi avaldamiseks, rohkem diskussiooni-võimalusi, rohkem erinevate ajalehtede juures tegutsevaid kriitikuid).

Leho Lumiste andmeil ilmus Eestis 1930. a kokku 276 ajalehte ja ajakirja, kolm neist iga päev: Postimees Rahvaerakonna häälekandjana Tartus, Päevaleht erapooletu ajalehena ja venekeelne Vesti Dnja Tallinnas (Lumiste 1977: 181). Eesti suurimaks ajaleheks kujunes Päevaleht, mille kõrval hakkas 1918. a lõpul Tallinnas teise suurema ajalehena ilmuma Tööerakonna häälekandja Vaba Maa. Nende kahe lehe omavaheline võistlus mõjus viljakalt kaasa kogu eesti ajakirjanduse sisulisele kui ka puhttehnilisele arenemisele (Lumiste 1977: 175).

Mõnevõrra vähenes ajalehtede arv vaikiva ajastu perioodil 1934-1940. Nii näiteks ilmus Eestis 1936. a kokku 49 ajalehte, neist eestikeelseid 43 (88%) ja võõrkeelseid 6 (12%); ajakirju ilmus kokku 217, neist eestikeelseid 192 (88,5%). Ajalehtede arv vähenes ajavahemikus 1934-1936 õige tunduvalt, 101-lt 49-le, seega ümmarguselt poole võrra. Põhjuseks oli ajakirjandusvabaduse kitsendamine. Ajakirjade arv aga näitas siiski tõusutendentsi (Lumiste 1977: 182).

Muutus ka ajalehtede-ajakirjade väljanägemine. Tänu tehniliste vahendite paremale kättesaadavusele paranes väljaannete kujundus, päevalehtede väline pilt muutus elavamaks ja vaheldusrikkamaks. Ajalehtede maht kasvas keskmiselt 8-12 leheküljeni (Lumiste 1977: 175).

Kuigi enamik ajalehti olid erakondade häälekandjad, ilmus poliitiliste ajalehtede kõrval ka terve rida poliitiliselt erapooletuid, kitsama huvialaga piirduvaid lehti (Lumiste 1977: 180). Suurem osa spetsialiseeritud ajakirju ilmus paari-kolmetuhandelise tiraažiga (Harro, Somelar 1996: 40)

Kirjandusajakirjadest olid mõjukamad Looming ja Eesti Kirjandus, mis kriitikat ja uurimusi avaldades ei unustanud ka lastekirjandust. Süüvivamad kirjutised lastekirjanduse kohta ilmusid just neis väljaannetes.

Loomingut hakkas 1923. a välja andma 1922. a asutatud Eesti Kirjanike Liit. Ajakiri rajanes kahel peamisel põhimõttel: see pidi kajastama eesti kirjanduselu kõigis ta avaldusis ning kaastöö kohta oli kehtiv kunstiväärtuslikkuse kriteerium, sest eesmärgiks oli hoida kõrgel kunstiline tase ja mitte laskuda perekonnalehtede nivooeni. Ka avati ajakiri pidevale väliskirjanduslikule informatsioonile (Lumiste 1977: 218). Loomingu toimetajad vaadeldaval perioodil olid Friedebert Tuglas (1923-1926), Jaan Kärner (1927-1929) ja Johannes Semper (1930-1940). Loomingu ilmumist toetas Kultuurkapital.

Looming koondas enda ümber kaasaegse eesti kirjanikepere ja oli meie kirjanduselu üheks terviklikumaks peegeldajaks. Kõige enam avaldati algupärast ilukirjandust – romaane, novelle, luulet ja näidendeid, mis võtavad enda alla üle poole lehekülgede arvust. Artiklitest seisavad esikohal kodumaa-ainelised pikemad kirjutised, järgnevad välismaa-ainelised artiklid, kirjandusarvustused, reisikirjeldused ning teatri, kunsti ja muude kultuurialade sise- ja välismaised ringvaated. (Lumiste 1977: 217-219).

Teine tugev kirjandusajakiri, 1906. a asutatud Eesti Kirjandus ilmus omariikluse aastail riigi toetusel. Pearõhk oli jät-

kuvalt kultuuri- ja kirjandusloolistel uurimustel, rohkesti ilmus lühemaid arvustuslikke artikleid. Ajakirja toimetajad olid vaadeldaval perioodil Johann Voldemar Veski (1915-1934) ja Daniel Palgi (1934-1940), trükiarv 1000-2000 eksemplari (Lumiste 1977: 214).

Kokkuvõttena võime märkida, et eesti ajakirjandus täitis omariikluse aastail kõik need nõuded ja ülesanded, mis seatakse ühe iseseisva vabariigi ajakirjandusele. Üldse olid eesti ajalehed ka omariikluse aastail rahvuslikud õhutajad ja kasvatajad, suurte rahvuslike ühissetevõtete algatajad ning kirjanduse ja kunstimaitse harijad (Lumiste 1977: 182).

Lastekirjanduse kriitikast

Koos lastekirjanduse intensiivsema väljaandmisega elavnes ka lastekirjandusteoreetiline ja -kriitiline mõte. 1920. aastate lõpul toimus kodumaise lastekirjanduse kriitikas ning teoorias otsustav murrang, esimesi sammukesti astuti ka lastekirjanduse uurimise alal. Lastekirjanduse käsitletud muutusid järjekindlaks ning sisukamaks. Enamik tol ajal ilmunud algupärandeid ja tõlkeraamatuid leidis kriitilise arvustaja, sageli kirjutati ka lastekirjanduse üldisematest probleemidest.

Lastekirjandusega seonduvaid artikleid avaldasid üleriigilised ajalehed (Postimees, Päevaleht, Vaba Maa), aga ka maakonnalehed (Ugala, Koit, Järvamaa) ning kodu- ja naisteajakirjad (Eesti Naine, Naiste Töö ja Elu). Lastekirjandus oli oluline teema pedagoogilistes ajalehtedes-ajakirjades (Õpetajate Leht, Kasvatus). Lastekirjandust käsitlevad artiklid, uurimused ja arvustused leidsid tee spetsiaalsetesse kirjandusajakirjadesse (Looming, Eesti Kirjandus). Laste- ning noorsooajakirjadeski (Õpilasleht, Noorusmaa, Meie Noorus) ilmus tutvustavaid kirjutisi.

Levinumaks artiklitüübiks oli jätkuvalt üksikteose analüüs, milles sageli leidis mainimist ka sama autori varasem looming. Taolised kirjutised moodustavad ligi poole selle perioodi lastekirjandusalastest artiklitest. Üsna tihti on ühes artiklis arvestatud ka kaht teost, kuid enamasti on niisugusel puhul siiski tegemist kahe eraldi arvustusega ühe kirjatüki piires ja paralleele või erinevusi teoste vahel väga ei otsita. Alates 1930ndatest, mil hakkavad ilmuma mitmesugused raamatu-sarjad (“Looduse kuldraamat”, “Kuldne kodu” jt), arvestatakse sageli korruga tervet sarja või teoste gruppi, püüdes muuhulgas leida ka sarja siduvaid elemente. Üha sagedamini hakatakse arvustama ka žanrist lähtudes – lastenäidend (Vaigla 1935: 426-427), väikelasteraamat (Sillaots 1939: 133-134) jt.

Probleemanalüütilisi artikleid on võrreldes arvustustega vähe, kuid aeg-ajalt kerkib neid esile, eriti seoses mõne piire murdva teose ilmumisega (arutlused julmuse üle lastekirjanduses, moraali esitamise küsimus jne). Ülevaated kirjanike elust ja loomingust ilmuvad enamasti seoses nende juubeliga, nt Jaan Lattikust kui noorsookirjanikust (Sillaots 1938: 473-476), K. E. Söödi elu piirjoontest (Ambur 1937: 1114-1126). Üsna palju on uudiseid lastekirjanduselust (lastekirjanduse võistlused jms).

Nii mõnelegi lastekirjandust käsitlevale artiklile järgnes soovitusnimestik. Neid ilmus eriti rohkesti jõulueelsel perioodil (Mändmets 1925: 5; Lasteraamatute... 1925: 2 jt). Sisuliselt võib taolisi kokkuvõtteid ja lasteraamatute paremiku esitamist aasta lõpus pidada lastekirjanduse aastaülevaate eelkäijaks, kuid erinevalt aastaülevaatest pole nende sisu piiratud ühe aastaga, ka on rõhk pigem ostusoovitusel ja raamatu tähtsuse rõhutamisel, mitte objektiivse hinnangu andmisel.

Esimene märkimisväärsem aastaülevaade ilmus 1924. a, mil Eduard Männik (1906-1966) avaldas Vikerkaares artikli “Noorsookirjandus 1923. a.” (Männik 1924: 544-548; 576-578; 601-603). Autor käsitleb tõlkeraamatuid 10-16-aastastele, keda ta peab noortekirjanduse adressaadiks (väites muu seas samas, et sel aastal ei ilmunud ühtegi algupärast noorteteost). Autori lähenemine on kirjastuste-keskne, sisulist analüüsi ja teoste vahel paralleelide tõmbamist on suhteliselt vähe.

Tõsisemaks saavutuseks lastekirjanduse aastaülevaadete vallas võib pidada ka Jaan Roosi (1888-1965) “Noorsookirjandus 1931. a.” (Roos 1932: 209-219), kus autor pühendab ligi kolmandiku artikli mahust lugejate harimisele: miks on tarvis eraldi noorsooraamatuid, milline on hea noorsooraamat jms. Roos vaatleb nii algupärandeid kui ka noortele mõeldud tõlkeid.

Üldkirjanduse aastaülevaated said traditsiooniks juba koos kirjandusajakirjade Eesti Kirjandus ja Looming ilmumahakkamisega. Algselt oli tegemist ühe artikliga (lüürika, jutustav proosa ja näitekirjandus), mis alates 1925. aastast laienes kolme Loomingu numbrisse. Hiljem süveneb diferentseerumine ja rubriigistumine veelgi (ülevaateid aasta kirjanduselust, reisikirjeldustest, memuaaridest jne). Nii mõnigi kord antakse ülevaade vastava aasta vene või rootsi üldkirjandusest, samas lastekirjandusest artiklit avaldamata. Üsna harva eksib täiskasvanute kirjanduse ülevaadetesse ka mõni lasteteos, nt 1930. a lavakirjanduse ülevaates pühendatakse lõik 1929. a ilmunud A. Taari lastenäidenditele “Ema armastus” ja “Mida kinkida emale”.

Loomingus ilmub esimene lastekirjanduse ülevaade 1936. a (Parijõgi 1936: 442-448), kuid traditsiooni sellest käsitletaval

perioodil veel ei sünni. J. Parijõe ülevaade 1935. a lastekirjandusest on põhjalik ja asjatundlik, autor on kursis nii kohaliku kui muu maailma laste- ja noorsookirjandusega, mis võimaldab tal tõmmata paralleele, teha liigitusi ja anda adekvaatseid hinnanguid. Samal aastal Päevalehe lisas Kunst ja Kirjandus ilmunud Karl Eerme (1905-1975) ülevaade (Eerme 1936 47-48; 50-51) omab märgatavat sarnasust Parijõe tekstiga.

On huvitav, et selle perioodi laste- ja noorteraamatute ülevaated ei käsitle lasteluulet ega näidendeid, nende põhjal jääb mulje, et lastekirjanduseks peetakse vaid proosat. Ainult J. Roos pühendab lõigu lastenäidendile (Roos 1932: 218-219).

Vaadeldava perioodi lastekirjandusalaseid artikleid lugedes kerkivad esile järgmised probleemid ja teemad. Nagu eelmistel kümnenditel, leitakse nüüdki, et kodumaine lastekirjandus on veel õige kehval järjel. Tõdetakse, et nagu koolieelne kasvatus, nii jätab ka väikelastekirjandus paljuski soovida. "Meil on kaunike kogu lasteraamatuid, kuid häid ja oma sisu, joonistuste jne poolest laste arenemisastmele vastavaid raamatuid on meil väga vähe," arvatakse ajakirjas Naiste Töö ja Elu (Missuguseid raamatuid ...1926: 179). Leitakse, et kirjastajad ei näe piisavalt vaeva valimaks lastele täisväärtuslikku kirjandust. Kuna raamatute puudus on suur, leiavad ka kehvad teosed ostjaid. Ühiselt leiavad arvustajad, et hea kirjanduse puudumine tõukab noori lugemiskihule kergendust otsima sopakirjandusest, mis nende hingi rüvetab ja neid halvale teele juhatab.

Kirjanduse peamiseks ülesandeks peetakse hariduse andmist, aja jooksul kogutud kultuurivarade tutvustamist ning laste eetilist kasvatust, kusjuures sisu ja meetod olgu valitud vastavalt laste hingeelule. Leitakse, et kirjandus peab rahvus-

likult, usuliselt, kunstiliselt ja keeleliselt arendama. Otsesõnu antud õpetust aga taunitakse. Vaatluse alt ei jää välja ka trüki-tehnilised nüansid: lasteraamat olgu suurte tähtedega ning sisaldagu värvipilte.

Paljudes artiklites mainitakse, et infot lasteraamatute kohta on raske kätte saada. Haridusministeerium teeb ettepaneku kirjastusäridele müügilt lõppenud raamatute kordustrükkimiseks ning kutsub kirjastusi üles igast uuest lasteraamatust haridusministeeriumile teatama, et antud teost võiks soovitusnimestikes populariseerida (Haridusministeeriumi... 1921: 5).

Alati leiavad lastekirjanduse soovitusnimestikes tutvustamist ning ostusoovitusi ajakirja Laste Rõõm köited ning üksiknumbrid. Täisväärtuslikku ning head lastekirjandust pakuvad ajakirja soovitatakse koolidessegi tellida. Ometi ei olnud see tihti võimalik, kuna vallad selleks vahendeid ei andnud. 1926. aasta Päevalehes kirjutab ärgas kooliõpetaja, kuidas tema Laste Rõõmu tellimiseks raha sai. Peoõhtu korraldanud koolmeister tellis saadud tulust lasteajakirja, mida kõik õpilased huviga lugeda said. "Lasteajakiri on otse hädavajalik õppeabinõu koolis," leiab artikli autor (Joh. R-?t.1926: 6).

Taas kord vaetakse lastekirjanduse ning tooruse ja julmuse suhteid. Marta Lepp (1883-1940) peab selles suhtes hoiatavateks näideteks rahvamuinasjutte ja K. A. Hindrey, Ants Antsoni, Henrik Saare ning Jakob Liivi teoseid. Ta kirjutab: "Halb eeskujuga, ning selle halva eeskujuga kollitamine leiab rohkem järeltegijaid, kui suudab juhtida heale. Ei saa lapsi võõrutada pahedest, petmisest, valetamisest, varastamisest, joomisest – igasugusest ulakusest, kui neid pahesid elavalt kirjeldatakse" (Lepp 1930: 4).

K. A. Hindrey, tundes end puudutatuna, kirjutab eelmaintud artikli autorile vastuse. Tuntud lastekirjanik ja lasteraamatute illustraator leiab, et laps ei analüüsi tegevustikku sellest seisukohast, kas see eeskujuks peab olema või ei. Teda huvitab tegevus, sündmustik. Seejuures on tal kindlasti oma sümpaatiad ja antipaatiad. Hindrey rõhutab lapse vajadustega arvestamist. “Laps teab ise, mis teda huvitab,” kirjutab ta (Hindrey 1931: 5).

Põhiliikidest on lastekirjandusalaste artiklite autorid enam rahul proosaga, lasteluule ning -näidend saavad retsenseerijatelt märksa teravamaid arvamusi. “Asjata otsite meie vähestest lasteraamatuid lastelaule! Need on vemmälvärssid, mis ei huvita vana ja rikuvad laste maitset. Seevastu leidub kenu palu selt alalt täiskasvanutele määratud kogudest,” kirjutab arvustaja (An. 1921: 24). Ta soovib laste luulemeele arendamiseks lugeda neile Enno, Visnapuu ja Adsoni luulet. “Kuna lastelaule vähe, kasutatagu kõik sellekohane materjal, sest lapsed harjugu juba luulega, mitte vemmälvärssidega,” lõpetab ta. Sel perioodil ilmusid vaid mõned arvestatavad luulekogud. Seda veidram on, et lasteluule klassiku **K. E. Söödi** kogu “**Lapsepõlve Kungla**” (1923) ei köitnud kaasajal kriitikute tähelepanu. Ilmus vaid M. [Martin?] Okase tagasihoidlik lühiarvustus ajakirjas “Loodus”, mis ei suutnud lahata teost piisavalt. Kriitik juhib eelkõige lugeja tähelepanu autori “riimirikusele”, mille all peab kriitik silmis K. E. Söödi omast rohket alg-, sise- ja lõppriimi kasutamist. Rohked riimid aitavad lastel luuletusi meelde jätta, aga tekitavad ka “uuepäraseid sõnakujusid”, mis kriitikule vastuvõetavad tunduvad (Okas 1924: 161). Märksa põhjalikumad arvustused sai **A. Taari** “**Klu, klu...**” (1928). E. Niin leiab luuletustes sarnasusi E.

Enno, K. E. Söödi ja J. Oro luulega. Kriitik heidab luuletajale ette nõrku riime, keelevigu, puudulikku värsimõõtu jm luuletehnilist, sisulisest küljest ei rahulda teda liigne vaimulikkus ja vagatsemine (Niin 1929A: 2). Luuletuste vormilise küljega pole rahul ka teised kriitikud. Märt Raud pöörab aga enam tähelepanu sisulisele küljele. Ta leiab, et A. Taar on kirjutanud “rohkem lastest kui lastele” (Raud 1929A: 191). Ka Karl Ehrmann (Eerme) on M. Rauaga nõus, et paljud Taari värsid ei sobi lastele. “Selle pääle vaatamata, on raamatul ka voorusi. Agnes Taar on kohati ise laps, siis kui laulab aastaegadest, lapsest ja ta mängust, pühadest ja nendega kaasaskäivast rõõmust, emast jne,” leiab ta (Eerme 1929: 60). Jakob Mändmets (1871-1930) arvab aga, et kuigi A. Taari “Klu, klu...” ei vii meid täisväärtusliku lasteluule teel edasi pika sammuga, on katsetus luua lastele midagi tõsisemat ja täisväärtuslikumat ikkagi tähelepanuväärne (Mändmets 1929: 5).

Kriitiliselt suhtuti ka peaaegu kõigisse tol perioodil ilmunud lastenäidendeisse. Eriti halvustati **Ella Treffneri** näidendeid “**Kaugelt tulnud jõulumees**” ja “**Esimene vale**” (1928), mis leiti olevat kunstlikud ning moraliseerivad ega arvestavat lapstegelaste vanust ega vaatajate soove (Raud 1929B: 190-191, Salo 1929: 2). Ilmselt just näitemängupuudusest ajendatuna avaldas **August Kitzberg** (1855-1927) kogumiku “**Laste näidendid**” (1928), mis sisaldas enamasti vabasid ümbertõtlusi Euroopa autoreilt Vanemuise teatri lasteetenduste jaoks. Kriitikuilt sai raamat soosiva hinnangu. Põhjalikuma arvustuse esitab E. Niin. “Vastuvaidlematult tunnistavad peagu kõik õpetajad ja kasvatustegelased need näidendid meie kehva lastenäitekirjanduse hulgas kõige paremate liiki,” arvab ta, leides aga samas, et “neis leidub mõndagi, mida oleks tulnud välti-

da moodsa kasvatusteaduse ja keelenõuete seisukohalt” (Niin 1929B: 5). Keeleliselt heidab kriitik kirjaniku abikaasa Johanna Kitzbergi toimetatud raamatule ette ametlike ortograafia-reeglite eiramist vormikasutuses ning “jannseniaegsete germanistlikkude lausete, kus aegsõnad figureerivad pikkade lausete lõpul” kasutamist. Kitzbergi voorustena tuuakse välja “elav ja kaasakiskuv sündmustik”, samuti leiab kriitik, et “tema tegelelastel on elav ja rahvalikult sorav jutustamiseviis, tema päätegelaste hulgas on väga sümpaatseid isikuid” (Niin 1929B: 5). “Ta on nagu karastav vihmasabin valitseva lastenäidendipõua ajal”, nendib kriitik arvustuse lõpus (Niin 1929B: 5). Mängimiskõlbulikeks tunnistatakse ka J. Oro “Jõuluvana kodu” (1924) ning Jakob Liivi “Kullaketrajad” (1924).

Kiitvaid sõnu said kriitikuilt proosaautorid J. Parijõgi ja J. Lattik. Arvustajate arvamused lahkesid aga K. A. Hindrey loomingut käsitledes.

Juba **J. Parijõe** esikteos “**Semendivabrik**” (1926) pälvis kriitikuilt ohtralt tähelepanu. Kuus arvustust mainekates kirjandusajakirjades ja teosele pühendatud lõik proosa aastaülevaates on Eesti tollases kriitikapildis märkimisväärne hulk. Juba Daniel Palgi näeb aasta proosaülevaates vastilmunud teose erilisust. “Jutustused pole mälestused lapsepõlvest, nagu paljud teised lasteraamatud, vaid need on lapse otsekohesed elamused, nähtud lapsesilmaga ja jutustatud lapsekeelega,” kirjutab ta (Palgi 1927: 311). D. Palgiga on nõus ka Kaarel Korsen (1906-1980). “Need ei ole tagasivaatavad memuaarid, mis nüüd vanemas eas kirja pandud juhtumisi kirjeldavad tõelise mälestusena, vaid mälestustest ülesehitatud kunstitöödena,” arvab ta (Korsen 1927: 6). Peamiselt leiab kriitika aga teose uudsuse olevat just kirjaniku stiilis ja kirjeldamisos-

kuses. “Ses raamatus pole öeldud midagi uut ja põrutavat, kuid me jääme selle teosega pääle läbilugemist enam-vähem rahule ega haara meid seesugune tühjusetunne kui 90% praeguste algajate kogukeste lugemisel”, kirjutab Albert Kivikas (Kivikas 1927: 91-92). Ja lisab: “See raamat on kirjutet küll keskpäraste võimistega, kuid ta pole ülepingutet, on öeldud kõik üsna lihtsalt ja vähenõudlikult ilma üleaste žestide ja poseerimiseta” (Kivikas 1927: 92). Mõnes kohas peab kriitik seda teose puuduseks, teisalt aga katavad selle puuduse tema arvates “karakteriseerit ja tabavad kohad, mis heidavad üle kogu raamatu mingi harduse helgi” (Kivikas 1927: 92). Ka ei meeldi kriitikule, et “autoripoolne tunne ei pääse neis jutustustes küllalt vallale, mida kahtlemata segab see valit naiivitsev stiil ja käitus, mille läbi näidatakse meile ümbruse sündmusi ja inimeste eluolu” (Kivikas 1927: 92). Ses osas leiab A. Kivikas J. Parijõe stiilil sarnasust Friedebert Tuglase omaga (Kivikas 1927: 92). K. Ehrmann seevastu leiab sarnasusi J. Parijõe jutukogu “Semendivabrik” ning Jaan Lattiku mälestuste-raamatu “Meie noored” ja Oskar Lutsu jutustuse “Kevade” vahel (Eerme 1927A: 189).

J. Parijõe “Laevapõisi päevilt” (1927) sai samuti vaid imetleva kriitika osaliseks. K. Eerme juba alustab oma artiklit nõnda: “Ütleme kohe alguses: see on laitmatu raamat, see on ilus raamat ja huvitav raamat – noorsoole.” (Eerme 1927B: 5) Hinnatav on kirjaniku jutustamisoskus: “Parijõe suureks vooruseks tuleb pidada, et ta kunagi end üle jõu ei pinguta, aga mis ta oma võimete piirides ette võtab, selle toimib ta laitmatult, kergesti” (Eerme 1927B: 5). Sama arvab ka Bernhard Linde (1886-1954): “Tundub, et J. Parijõgi on meie tänapäeva-kirjanikest kõige väärkam noorsoo kirjanik, kelle

teosed ei kannata ei tehtud liigse lapselikkuse ega ka vanainimeselise õpetlikkuse seisukohalt nähtuste vaatlemise ja käsitlemise all [...] See on tingitud kõige pealt sellest, et autor oskab leida ühise keele lapsega, ilma et ta ise seejuures laskuks liiga alla, muudaks enese iseteadlikult lapselik-rumalaks, vaid ta mõistab tõsta lapse enesega kaasa ja nimelt kõrgemale, kuigi püsis sealjuures kogu aeg loomulikus ja mitte tehtud, võltsis, lihtsuses.” (Linde 1928: 57-58)

J. Parijõe muinasjutukogu **“Külaliste leib”** (1933) algmaterjal pärineb Eesti Rahvaluule arhiivi kogudest. Seda on märganud nii mõnigi kriitik: “... on asunud meie rahva vana jutuvara läbitöötamisele selle kirjanduslis-pedagoogilise kohaldamise mõttega oleviku noorsoo lugemisvaraks [...] E. Kirjanduse Seltsi poolt kutsutuna ongi tuntud noorsookirjanik J. Parijõgi asunud viimase ülesande lahendamisele” (Palm 1933: 4).

Autori muinasjutuvalikut nii kiidetakse (“valik on laitmatu, keel on kaunis” – Raud 1933: 248) kui ka laidetakse (“Sisivaliku kohaselt oleks õigustatud vahest väikene märkus: mõne põhiteema kordamist oleks võidud vältida. Kogu sisaldab mitu näki-, haldjate- ja ussiloo teisendit. Ülima värskuse saavutamiseks oleks kogu koostaja võinud mõne näki- jm nimetatud jutu asendada mõne uuslooga. Vähemtuntud, vähemjutustatud palaga” – Vaigla 1933: 177).

Aleksander Vaigla (1896-1941) rõhutab muinasjuttude olulisust kasvava nooruse seisukohast: “Muistsed maailmad oma iidsete sangaritega huvitavad ikka varasemat noorust. Primitiivne loogika, keerulisist ning raskevõitu seisundeist hüvelise õnnelik pääsemine ja pahelise karistamine, kerge fantaasia, lihtis süžeerakendus, sorav ning selge sõnastus – need on noore vaimuilmale vastavad kirjanduslikud vää-

tused. Kõiki neid omadusi sisaldab muinasjutt, rahva- ja kunstmuinasjutt. Seepärast rahvajuttude kättetoimetamine noorsoole on pedagoogilisest seisukohast võttes tänuväärt tegu (puhhteaduslikust vaatepunktist küsimust hinnates võime teisele väitele jõuda)” (Vaigla 1933: 177).

Nagu varasemateski arvustustes, leiab seegi kord mainimist Parijõe oskus esitada moraali nii, et see moraalina ei mõju. Nii näiteks kirjutab kriitik: “Need ja teised sarnased kõlbla elu nõuded ei ole formuleeritud käskudeks ja abstrakseteks formuliteks, vaid neile on antud jutu kuju” (Raud 1933: 249-250). Kiidetakse ka Hando Mugasto ilmekaid puulõikes illustratsioone (Vaigla 1933: 177).

J. Parijõe noorsoojutustus “Teraspoiss” on sel perioodil enim ja põhjalikumalt arvustatud teos. Pärast ilmumist 1937. a kutsus raamat esile vastakaid arvamusi. Paljud kriitikud on seda ülevoolavalt kiitnud, kuid on leitud ka rohkesti laiduväärset. Erinevate arvamuste taustal ei saa mainimata jätta, et teos tõi kirjandusse mõndagi uut. Kõik uus aga kutsus sageli esile poleemika, arutelu, mida allpool ongi püütud analüüsida. “Teraspoisi” arvustajad on lähenenud teosele põhiliselt kahel viisil. Esimene grupp kriitikuid vaatlleb jutustust täiskasvanuile mõeldud teosena, milles kirjanik näitab, kuidas peab ning kuidas ei tohi kasvatada. Teine grupp käsitleb teost lasteraamatuna ning püüab arusaamisele jõuda, kuivõrd see lastele sobilik on.

“Teraspoiss” kui pedagoogiline jutustus. “Teraspoissi” võib vaadelda kui kasvatusromaani. Nii teevad Paul Ambur (1904-1974) ja V. R. Tarvoja (kodanikunimega Märtn Raud, 1881-1980). Selline lähenemisviis on mõistetav, kui teada, et teose

ilmumise ajal kõneldi palju kasvatusküsimumustest. Tihti rõhutati kooli suurt rolli isiksuse kujundamisel, toonitati õpetaja suurt vastutust ja kohustust.

P. Ambur, vaadeldes teost selles kontekstis, peab “Teraspoissi” “esimeseks ilukirjanduslikuks teoseks, milles käsitletakse meie tänapäeva kasvatusküsimumusi” (Ambur 1938: 774). Ta peab teost eriti huvitavaks seetõttu, et selle autoriks on edumeelne tegevõpetaja, kes on tuntud ka lastekirjanikuna. Seetõttu ei saa aine tundmises kahtlustki olla. P. Ambur arvab, et antud teoses on kirjanik püüdnud näidata, kuidas hariduselu juhtide poolt püstitatud pedagoogilised nõuded tegelikku kooliellu rakendatakse. Kriitiku arvates tõestab teos, et õpilased on õpetajatest paremini uutest seisukohtadest aru saanud ning suudavad kasvatusküsimumusi käsitleda elulähedasemalt ja ajakohasemalt kui pedagoogid, kes on vana harjumuse kammitsais ega suuda mõista noore pulbitseva elu huve ja tegelikke vajadusi. Nii ei jäägi ärksamatel noortel muud üle kui enesekasvatus, arvab P. Ambur.

Kriitik analüüsib teost vaadeldes erinevaid koolitüüpe ja kasvatusviise. Peale orvuks jäämist on Jaani esimeseks kasvatajaks üliõpilane Pärn, kes hea noorsoopsühholoogina ja ka hea pedagoogina oskab “[...] lohutada poisikest kurbuses ja sisendada temale märkamatult ka esimesed enesekasvatuse eod” (Ambur 1938: 774). Suvel saadetakse Jaan aga lastekodusse, kus ta suudab läbi lüüa just tänu neile enesekasvatuse algetele. Lastekodus valitsev ebapedagoogiline kohtlemine põhjustab Jaani lahkumise sealt. Edasi astub poiss üliõpilase toel kohalikku algkooli. “Asi läheb alguses kõik hästi, kuid siis tuleb vemp sealt, kust seda kõige vähem võib oodata – õpetajate poolt” (Ambur 1938: 775).

Kokkupõrge vanatüdrukust õpetaja Kesaga, kes Jaani sihilikult kiusab ning ta töödes asjatuid vigu otsib, viib poisi raskestikasvatatavate laste kooli. “Kuidas selline ilmsesti ülekohtune otsus pedagoogika-nõukogus tehti?” küsib kriitik (Ambur 1938: 775). Raskestikasvatatavate poiste koolis leiab P. Ambur rohkem kasvatuslikku õhkkonda. Ka sealseid pedagooge peab ta paremateks psühholoogideks, kes noori paremuse poole juhtida püüavad.

P. Ambur arvab, et üliõpilane Pärnas on esitatud ideaalõpetaja kuju: “Kuidas see kasvatab Teraspoissi, nii peaks kasvatama kõiki lapsi, kellest peavad sirguma iseseisvad, teotahtelised ja algatusvõimelised inimesed” (Ambur 1938: 776).

Ka V. R. Tarvoja räägib “Teraspoisist” kui pedagoogilisest jutustusest. Ta esitab järgmised küsimused õpetajatele arutlemiseks:

1. Mil määral peab kool arvestama jõukatsumise tungi? [...] [Silmas on peetud poiste omavahelisi kaklusi: kuidas konkreetne õpetaja oleks konkreetsetes olukorras käitunud? – J. P.]

2. Kas laps tohib õpetajale vastu hakata, kui õpetaja vastuhakkamise välja kutsub? [...] [Jaani suhted õpetaja Kesaga: kummal oli õigus? – J. P.]

3. Kas pedagoogilistel kaalutlustel on luba karistada süütut? [...] [Nirgi kleptomaaniaga seotud intsident: raamatus lõpeb kõik hästi, aga oleks võinud ka teisti minna – J. P.] (Tarvoja 1938: 2).

“Teraspoiss” kui raamat noortele. Sellest, et teos on kirjutatud ikkagi eelkõige lastele, lähtusid Agu Peerna (1904-1950), J. Roos, M. [Mall?] Jürma, pseudonüümi A. V. all esinenu ja 15-aastane koolipoiss Eerik Suviste. Enim pööratakse

tähelepanu järgmistele aspektidele: peategelane, õpetajad, vastavus reaalsusele ja teose kasvatuslik külg.

Olulisim on jutustuses kindlasti peategelane Jaan – on ju kogu sündmustik temale keskendatud. Negatiivseima hoiaku peategelase kujutamise suhtes on võtnud J. Roos, kes kirjutab: “[...] peategelane on jutustuses kujutatud algusest lõpuni erakordse lapskangelasena. Ta on otse vooruse kehastus, ülikangelaslik oma olemuses, mis isegi noorsoojutus tundub tänapäeva seisukohalt veidi liialdatuna. Ta on mehine, arenenud enesetundega, iseteadlik, vahva, tark, töökas, õiglane, tänulik, tugeva jõuga, osav, tagasihoidlik. Sellisena esineb ta kahtlemata ideaalkujuna, mitte aga reaalse inimesena” (Roos 1938: 348).

Ükski ülejäänud kriitikutest ei olnud aga J. Roosiga ses suhtes nõus. A. Peerna kirjutab: “Nii kujuneb Teraspoisist tüüp, mis peaks paeluma lugejaid-poisse: julge, teokas, iseseisev, aumees ja kõigega selline, milline võiks olla iga poiss, kui ta ainult suudaks tahta.” (Peerna 1938: 4) Ka noored pidasid teost tõepäraseks: 15-aastane E. Suviste leiab, et “Teraspoiss” on eepos ühest vaprast ja ettevõtlikust poisist, kelle lugu sisendab lugejaile usku ja energiat” (Suviste 1939: 6).

Rohkelt vastukaja leidis ka õpetajate kujutamine. Kriitikas leidis kajastust seegi, et paljudele õpetajatele teos ei meeldinud, kuna nad tundsid end solvatuna. Hoopis kahe silma vahele jäi lugejaile tõsiasi, et teoses on kujutatud ka palju positiivseid pedagooge.

J. Roos arvas, et Jaani idealiseerimiseks on poiss kõrgemale tõstetud nii mõnestki pedagoogist, mõõndes samas, et selles osas ei pruugi autor tegelikkuse vastu eksinud olla, kuna alati on leidunud õpetajaid, kes oma kutsealale ei sobi (Roos

1938: 348). A. Peerna leidis, et varjupaiga juhataja on kujutatud tarbetult mornina. Ka arvas ta, et kuigi vanapiigast kooli-preilil leidub üsna tõepäraseid jooni, on tema sellisena kujutamine lasteraamatus riskantne (Peerna 1938: 4).

Teose suureks väärtuseks peeti moraali õnnestunud esitamist. Kriitik kirjutas: "Pole mingit teoreetilist targutus-ega õpetustendentsi moraalikäskude näol, vaid dünaamiline sündmustik liigub oma kunstilist rada kurvast algusest ootusjulge lõpuni" (A. V. 1938: 5). A. Peerna leidis olevat kiiduväärt, et J. Parijõgi, ise pedagoog, on teosest "õpetaja lõhna" kõrvaldada suutnud, mis noori lugejaid eemale peletaks (Peerna 1938: 4).

Kuigi hilisem kirjandusteadus käsitles "Teraspoisi" lõppu järeleandmisena kaasaegsele positiivsusele, ei võtnud omaaegne kriitika seda niimoodi vastu. J. Parijõgi ise oli üks tõepärase positiivsete tütüptide nõudja lastekirjanduses. "Ka jutustuse lõpplahendus on loomulik ja jutustuse sündmustikust johtuv," kirjutab J. Roos (Roos 1938: 348), kes on muidu teose suhtes üsna kriitilisel seisukohal.

Erinevalt J. Parijõe "Teraspoisist" teenis teine noorsoojutt, **R. Janno "Vutimehed"** (1935) kriitikalt vaid kiitvaid sõnu. Kõik kriitikud leiavad üksmeelselt, et tegemist on äärmiselt põneva ja kaasahaarava teosega, mida noorte kõrval võivad täiel rinnal nautida ka täiskasvanud. Nii näiteks kirjutab Alfred Suik (1900–1971): "Aga mitte üksinda noorsugu, ka vanad võivad lugeda "Vutimehi" suure huviga. Ükski lugeja ei pane raamatut enne käest, kui ta läbi. Pealegi leidub raamatus kahtlemata rohkesti väga huvitavat memuaarilist elementi elust-olust Tallinnas enne maailmasõda." (Suik 1936: 8) Et tegemist on väga mitmekülgse teosega, seda tõestavad kasvõi kriitikute erinevad lähenemisviisid.

K. Eerme “Päevalehes” nimetab “Vutimehi” sõna paremas mõttes “Tallinna Pál-tänava poisteks”. Ka leiab ta teosest rohkest “memuaarilis-mälestuslikke sugemeid” (Eerme 1935: 7) ja ehitab oma arvustuse üles just sellele seigale. Teine oluline aspekt, millele kriitik palju tähelepanu pöörab, on Janno jutustamisstiil, mida ta nimetab lihtsaks, põnevaks, elavaks, lustakaks, kaasakiskuvaks ja usutavaks (Eerme 1935: 7).

Ka K. A. Hindrey leiab teoses palju sarnast F. Molnári “Pál-tänava poistega”. Erinevalt Eermest aga pöörab Hindrey põhitähelepanu just Janno tüübikujutusele. “Ei ole siin mingit seiklust selle sõna tavalises mõistes. Ei ole röövliromantikat, ebaharilikke olukordi ega eksootikat: kõik meie omad poisid olukordades, nagu nad võimalikud olid ja harilikud aastal 1910. Ja siiski põnev ning pealegi hingeliselt kõitev,” leiab ta (Hindrey 1935: 5).

Erinevalt teistest kriitikutest käsitleb A. Suik oma artiklis R. Janno teost rahvuslikus võtmes. Sellele viitab juba ka artikli pealkiri – “Ärkamisaeg Kordese tänaval”. “On huvitav jälgida Jannost kujutatud rahvusliku meeoleolu kasvu linna-poiste seas, mis hiljem niisuguse vaimustuse andis landesvääri lüües, kus samad poisid olid jälle tegevuses” (Suik 1936: 8).

Põhjalikuma ja analüüsivama kirjutise avaldas Artur Adson (1889-1977) ajakirjas Looming. Raamatu põhiliseks vooruseks ja õnnestumise põhjuseks peab ta autori kirjutamisstiili. “Teosekese ühe sõõmuga läbiloetavuse on põhjustanud autori jutustuseoskus, soravus, elavus ja ka teatud põnevus”, kirjutab ta (Adson 1936: 101). Samas leiab ta, et “[...] autor ei ole pinevuse aluseks mitte üksi võtnud välise seikluse ning sündmuste käigu, vaid puudutatud on siin õigluse ning rahvusluse keeli”, mis teeb raamatu põnevaks ka täiskasvanud

lugejale (Adson 1936: 101). Ka kiidab kriitik teose ülesehitust. Ta kirjutab: “Kuid need nädalad on sündmustikult nii tihedad, konfliktide sõlmimiselt, kuhjumiselt ja lõpuks laheneemiselt nii keskendatud, et kompositsioonilt on teos päris küps ning toekas” (Adson 1936: 101). Adson leiab raamatul enim parallele O. Lutsu “Kevadega” ja A. Kitzbergi teostega, eriti just autorite sarnase huumorisoone poolest (Adson 1936: 101).

Adsoni arvates oleks Janno olnud võimeline kirjutama palju laiemat ja suuremat kõlapinnaga teost. See pole aga etteheide autorile, vaid oludele, mis “ikka veel sunnivad kirjutama ratsutamisi” (Adson 1936: 101). Ta selgitab: “Rich. Janno ajakirjanik-följetonistina on tuntud oma haruldaselt väleda ja – sellest eneseraiskamisest hoolimata – sageli väga elava ning värske sulega. Oma rikkaliku mälestuste tagavara, nägemisvõime, žanrimeele ja leksikaalse varaga võinuks ta selle teose küll märksa tusedamaks paisutada – ilma ainet lahjendamata – kuid arvatavasti ametitöö ei ole annud mahti.” (Adson 1936:102) Sama aspekti on märganud ka K. A. Hindrey: “Aga kirjastajad maksavad ju noorsoojuttude eest vähem kui teiste kirjandusliikide eest, trükivad neid ka hoopis väiksemal arvul, nõnda et kutsetöoga koormatud ajakirjanik, nagu Janno, ei saa küll mitte rakendada oma suurelt väljapaistvat kirjanikuandi kohe pikemale tööle” (Hindrey 1935:5). Etteheiteid teeb kirjastajatele ka A. Adson. Ta kurdab teose liig kõrge hinna ja sellest tingitud vähese kättesaadavuse pärast (Adson 1936:102).

Karl August Hindrey “Kill Martuse lihavõtted” (1933) jäi aga kriitikute suurema tähelepanu alt välja. Teose kohta ilmus emotsionaalne tutvustus noortele (Sõster 1933: 77-78) ja üks paarisarvustus (Parijõgi 1934: 133-135), mõlemad ülimalt positiivsed.

Õ. [Õie?] Sõster leidis, et “Kuigi see raamat on kirjutet päämiselt poistele, pakub ta ka tütarlastele ja täiskasvanuile huvitavat. Elavad tegevuse- ja looduskirjeldused ja ladus stiil teevad selle teose aga kõigile nauditavaks” (Sõster 1933:78). Asjaliku ja kompaktse arvustuse kirjutab J. Parijõgi, kes oma lühikeses kirjutises märgib ära olulisima. Ta hindab teost, lähtudes oma lastekirjandusteoreetilistest arusaamadest ja leiab, et “Jutustis on küllalt põnev ning seiklusrikas, täis noorsookohast romantikat. Füüsilise jõuga saadakse võit röövkalapüüdja üle, mõistusega tabatakse salakütid” (Parijõgi 1934:134). Ka tegelasi iseloomustab Parijõgi kiitvalt: “Igal pool näitab väike Kill kiiret otsustusvõimet, mehisust, julgust ja kõlblaid tõekspidamisi – need on vourused, mis kasvaval noorsool päevaprobleemideks ning ideaalideks”; “Onu Hüüp, autori teisik, on poisi isalik sõber ja nõuandja, kes teda juhhib looduse juurde, mõistab tema teotsemisindu ja juhhib seda isegi kõrvalt” (Parijõgi 1934:134). Lõpetuseks leiab Parijõgi teose noortele igati sobiva olevat.

Oskar Lutsu lastejuttudest märkas sünkroonkriitika enim “Nukitsamehe” ilmumist 1920. a. Alapealkirja “Inderlinile jutustatud muinasjutt” kandev teos annab viite ka kirjaniku teisele raamatule “Inderlin” (1920).

A. Kitzbergi arvustus on üleni kiitev. Kõigepealt antakse ülevaade autori muust loomingust, seejärel arvustatakse ka “Nukitsameest”. Arvustaja arutleb adressaadi küsimuse üle: “[...] kummale ta enam võib maitsta, lastele või ealistele, selle juures ei ole sugugi kahtlust – mõlemitele”. Kriitiku arvates on “Nukitsamees” kindlasti muinasjutt. “Esimese algupärase kirjanduslise Eesti muinasjutu” suurimateks vourusteks peab aga artikli autor, et “kuigi see alguses nagu natuke labane

tundub, aga kui lugema hakkad, ei saa seda enam käest panna; missugune lihtsus, lapselikkus, rahvalikkus ja intiim eestlikkus! Ja missugune otsimata humoor!” (Kitzberg: 1920:3)

Ka teine arvustaja Jakob Aunver (1891-1978) on Kitzbergiga suures osas nõus ning hindab Lutsu saavutust. “Muinasjutt on kirjanikul kenasti õnnestunud, kui mitte lõpu osa lugeda, kus kirjanik muinasjutuga näib tahtvat pilget ühendada ja sellega aine käsitusest kõrvale kaldub, puht muinasjutulise laadi “Nukitsamehelt” röövib”, kirjutab ta (Aunver 1920:2). Nimelt esineb raamatu esimeses trükis järgmine lõik: “Sa, vanatädi, muud ei teegi, kui otsid meile ühtelugu tööd. Lase meid Itiga ometi vahel natuke puhata ja mängida. Meil, külas, ei tee meie suurused lapsed veel üldse tööd, vaid ainult mängivad tänaval. Suuredki saavad varsti kaheksatunnilise tööpäeva, sina aga assatad meid vara hommikust hilise õhtuni. See teeb ju välja... mina ei tea mitu tundi... aga igatahes on meie tööpäev liig pikk.” “Ah nii!” säutsub vanamoor. “Või sina nõuad kah juba kaheksatunnilist tööpäeva! Vaata, kus mul sots! Mina arvasin seniajani ikka, et ega sotsid sortside – või hmh, näh nüüd! ptüi, ptüi, ptüi! – noojah, et ega sotsid nii sügavale metsa ometi ei tule, aga näe: juba üks otsaga siin! Keda nüüd!...” (Luts 1920: 35-36).

Ei tea kas just kriitika tõttu või teistel põhjustel on lõik järgmises, 1945. aasta trükis saanud hoopis sellise kuju: “Sa, vanatädi, muud ei teegi, kui otsid meile ühtelugu tööd. Lase meid Itiga ometi vahel natuke puhata ja mängida. Meil, külas, ei tee meievanused lapsed veel üldse tööd, vaid mängivad ainult. Sina aga assatad meid varahommikust hilise õhtuni. See teeb ju välja... mina ei tea mitu tundi... aga igatahes on meie tööpäev liiga pikk.” “Ah nii!” säutsub vanamoor. “Või sina

nõuad lühemat tööpäeva! Vaata, kus mul laisk! Keda nüüd!”
(Luts 1945: 24-25)

Marta Sillaotsa väikelasteraamatute “Trips, Traps ja Trull” (1935) ning “Trips, Traps ja Trull Tartus” (1936) kohta ilmus kolm põhjalikku arvustust – üks ajakirjas Eesti Naine, adresseeritud väikelaste emadele (Marta Osche-Otsason), teised kaks ajakirjas Eesti Kirjandus (Jüri Parijõgi). Raamat sai võib-olla pisut vähem tähelepanu, kui see väärt oli. Kaasaegses kirjanduspildis oli tegemist ikka vägagi märkimisväärse teosega. Parijõgi kirjutab koguni nõnda: “See on minu teada esimene algupärane väikelapse-ea raamat, mis nii sisult kui ka ehituselt vastava ea kirjandusteoreetilisi nõudeid täidab.” (Parijõgi 1936: 238-239)

Kui J. Parijõgi analüüsib teoseid lähtudes laste kirjanduslikest huvidest teatud arenguastmetel (vt lähemalt teooria alapeatükk), siis M. Osche-Otsason vaatepunkt on suuresti kasvatusteaduslik. Ilmekas on juba tema artikli algusosa, kus kriitik seob tihedalt lastekirjanduse ja kasvatusteaduse (Osche-Otsason 1936: 269).

Huvitav on M. Osche-Otsasoni seisukoht, et parima raamatu kirjutaks igale lapsele tema ema. “Lapse maailm on eri maailm, kõik elab sääl, häälitseb, liigub ja on seotud ta enese minaga. Kui õpetaja lapsele uut ainet hakkab õpetama, peab ta teadma, kas lapse mälus on küllaldaselt tuttavaid teadmisi, millega uusi muljeid ja uusi mõisteid ühendada. See raske ülesanne langeb ka lasteraamatu kirjutajale, mis talle seda raskem, sest tal ei ole võimalik tungida iga lugeja lapse sõnade ja mõistete varakambri. Sellepärast pean väikelapse parimaks “raamatukirjutajaks” iga lapse ema ennast, kes nii hästi või halvasti, kui ta seda teeb, teeb ikkagi seda kõige

paremini, kuna ta tunneb oma last, tema huve ja tema sõnade ja mõistete tagavara. Ka on ema “jutujutustajana” lapsega otsekoheses ja elavas vahekorras.” (Osche-Otsason 1936: 269)

Mõlemad kriitikud leiavad üksmeelselt, et Sillaotsa teoses puudub moraalitsemine, mis sageli kipub väikelasteraamatutele omane olema. “Siingi pahandatakse mõnikord poistega või jagatakse neile õpetusi, kuid need on ikkagi olukorrast tingituna määratud tegelastele, mitte aga lugejaile.” (Parijõgi 1936: 239)

Kriitikud kiidavad ka jutustuse episoodilist ülesehitust ja leiavad, et põnev sisu on huvipakkuv väikelastele. Osche-Otsason aga pakub, et 7-10-aastased leiavad sealt veel rohkemgi kui väikelapsed. Ka autori kirjutamisstiil teenib vaid kiidusõnu: “Jutustus on selge, lihtis ja pidevalt voolav, kuid ta võidaks veelgi, kui oleks vähem pisi-kahekõnesid ja pisitegevuste kirjeldust” (Parijõgi 1936: 239). Puudustena märgitakse ära veel peatükkide vähe-“virgutavad” pealkirjad, kordav teine osa “Trips, Traps ja Trull Tartus” ja pikad kahekõned (Osche-Otsason 1936: 269-270).

Kokkuvõtte kõlab: “On peaaegu kindel, et need mõlemad raamatud leiavad sooja kõlapinda laste seas ja nad väiksematele lastele saavad sama tähendama, mis Oskar Lutsu Tootsi lood juba pisut suurematele poistele ja tüdrukutele”. (Osche-Otsason 1936: 270)

Juhan Jaigi “Pombi ja Üdsimärki nõiad” (1932) sai kriitikuiltn enam tähelepanu kui sarja järgnevad osad “Pombi ja esivanemate kuld” ning “Pombi ja Siukuningas” (mõlemad 1934). Üldjoontes tervitati uue noorsooraamatu ilmumist. Eriti soosivalt suhtus Jaan Kärner (1891-1958), kes kirjutas: “Mis puutub eriti Jaigi jutustisse, siis omab see kõik hää

noorsoojutu omadused: põneva sisu, ladusa, aga ometi mitte labase stiili, kerge, arusaadava keele ja parajalt õpetliku, kasvatava tendentsi.” (Kärner 1932: 600) Samas aga leiab kriitik ka puudusi: “Kuid tal ei ole mitte kõigiti õnnestunud seda kirevat kogu painutada ühe tahte alla, kunstilise tõepärasuse ja loogika raamidesse. Tõeline elupilt ei sula mitte kõikjal orgaaniliselt ühte selle muinasjutulise õhkkonnaga, millesse ta on asetatud. Nende vahele jääb tühje kohti, järske üleminekuid, sobimatuid osiseid.” (Kärner 1932: 600) Kärner paigutab Jaigi teose laiemasse konteksti kui pelgalt lastekirjandus: ““Pombi ja Üdsimärdi nõidadega” Jaik liigub samas suunas kui kogu meie tänapäevane muu proosakirjandus.” (Kärner 1932: 600)

Rohkelt vourusi ja mõningaid puudusi värskes noorsoojutus leiab ka Henrik Visnapuu. Kriitikule on sümpaatne, et “[...] Jaik segab tänapäeva realiteedi muinasjutu maailmaga ning teeb seda üsna õnnelikult, väljaarvatud vast see, et ta Pombil kui liig väikesel poisil laseb sooritada olukorrale mittevastavad tegusid.” (Visnapuu 1932: 4) Kriitikule meeldib ka autori stiil ja kirjutamisviis. “Jaik ei psühhologiseeri, vaid fabuleerib. Muinasjutu loogika aitab teda seal, kus tõsieluline jutukäik kipub minema ummikusse” (Visnapuu 1932: 4). “Järgnevaks plussiks Jaigi jutustisele tuleb kohaliku koloriidi hea edasiandmine”, analüüsib Visnapuu edasi. Puuduseks peab ta liigset kiirustamist ja vähest läbitöötatust: “Stiililiselt raamat kannatab ruttamise pahe all” (Visnapuu 1932: 4).

Sellele viitab ka Rudolf Sirge, kes peab süüdlaseks mitte kirjanikke, vaid kirjastajaid ja “kapitalistlikku produtseerimissüsteemi.” (Sirge 1932: 6). Samas aga leiab Sirge, et Jaigil on nii mõndagi sarnast Oskar Lutsuga: “Jaigil on kohati kenasti

huumoritilku, on head fabuleerimisoskust ning jutustab võib-olla soravamalt koguni kui vanameister Luts. Tal ei ole aga seda südamesse tungida suutvat ligisust ega paeluvalt reljeefseid inimkujusid” (Sirge 1932: 6) Kriitik arvab, et sellised mõistatuslikud nõia- ja tondilood ei sobi tänapäeva realismist elukäsitusest läbiimbunud noortele. “Moodsa kasvatus eesmärgiks on vabastada noori lõplikult igasuguse müstika meelevalda alt, neid kasvatada sellest välja [...]” leiab ta lõpuks (Sirge 1932:6).

Teemat kokku võttes võib märkida, et sarnaselt eelnenud aastakümnetega leidis tunnustamist positiivse tonaalsusega realistlik lasteraamat. Hinnati teoseid, mis humoorikalt ja laste hingeelu tunduvalt sisendasid nooresse lugejasse positiivseid omadusi. Otsesõnaline moraal leidis järjest enam taunimist. Üha enam algupäraseid lasteraamatuid sai põhjaliku arvustuse osaliseks. Tavapärane oli 1-2 arvustust raamatu kohta, leidis aga ka raamatuid, mis said neli (nt R. Janno “Vutimehed”) või ka enam (nt J. Parijõgi “Teraspoiss”) põhjalikku analüüsivat artiklit. Samas ilmus ikka veel üsna palju tutvustavat, ümberjutustavat kriitikat (peatükkide nimetuste loetlemine, üksikasjalikud analüüsivabad süžee kirjeldused jne), kuid sellise kriitika osatähtsus vähenes järjest. Rõõmutav oli kirjandusajakirjade ja päevaperioodika järjest kasvav huvi lastekirjanduse vastu. Järjest enam teadvustati lastekirjandust kui iseseisvat ja olulist kirjandusliiki. Suurenev tähelepanu soodustas omakorda lastekirjanduse arengut.

Lastekirjanduse teooriast

Iseseisev Eesti Vabariik andis võimaluse rahvuslikuks ja kultuuriliseks eneseteostuseks. Just iseseisvusaastatel sündis kõiki

kooliastmeid hõlmav eestikeelne haridus, laienes tunduvalt raamatukoguvõrk, eestikeelse trükisõna hulk suurenes märgatavalt. Eriti tähtsale kohale tõsteti koolid ning noorsoo kasvatamisega seotud probleemid. Kuna lastekirjandusel on suur roll noorte kasvatamisel, elavnes ka lastekirjandust käsitlev teoreetiline ja kriitiline mõte. Iseseisvusaastate lastekirjanduse teooria arengu võib jagada kaheks ajajärguks: 1920. aastate algupoolel jätkus eelmistel kümnenditel valitsenud suund, milles lastekirjandust ja laste lugemist vaadeldi peamiselt rahvusliku kultuuri edasiarendamise eeldusena, alates 1930. aastatest püüti uurida lastekirjanduse spetsiifilisi probleeme.

Esimene periood: 1918-1930

Eesti Vabariigi algusaastatel ilmus rohkelt raamatuid ja lugemist propageerivaid kirjutisi. Noortele suunatud ajakirjades (Noorusmaa, Vikerkaar jt) ilmus tihti artikleid, milles kutsuti üles nii lapsi, noori kui ka täiskasvanuid innukamalt lugema. Sageli toetuti sellistes kirjutistes välismaistele teoreetikutele (Georg Brandes, O. Swett Marden jt.). Bernhard Linde otsib oma G. Brandese seisukohtadel põhinevas artiklis "Õigest lugemisest" (Linde 1927: 233-235; 255-256; 274-277) vastuseid järgmistele küsimustele: miks ja mida me peame lugema ning kuidas seda teha, et sellest kõige rohkem tulu tõuseks. Artiklis leitakse, et lisaks ajalehtedele peaks inimesed kindlasti läbi lugema piibli. Klassika asemel soovitab Brandes algajal lugejal tutvuda pigem kaasaja autorite teostega, kuna kaasaegsete teostega on kergem leida ühist keelt, sealt edasi on juba lihtsam liikuda klassikaliste teoste lugemise juurde. G. Brandes ei hinda raamatukogusid: "Kui on võimalus, peab püüdma omada oma raamat" (Linde 1927: 234). Ta leiab, et

nn laenuraamatukogud on allapoole mineva kultuuri ning halva maitse tunnusmärk.

Ajakirjanik ja koolitegelane Paul Mitt aga arvab, et sellel, kas ja mida laps loeb, on “[...] lõpmata suur tähtsus ta ilma-vaate, iseloomu ja üleüldise arenemise kohta” (Mitt 1920: 211).”Lastele kirjutatud teosed peavad kunstitööd olema, ilma sihiliku moraali tuupimiseta, õpetamiseta ja jutlustamiseta. Need teosed peavad olema loodud, aga mitte tehtud” (Mitt 1920: 210). Ka teaduslikus lastekirjanduses peab seetõttu jutustav element olema esikohal; rohkete faktide, arvude ja nimede lõimimine laste aimekirjandusse ei ole otstarbekas, kuna lapsel ei teki sellise tekstiga emotsionaalset lähedust. Lasteraamatu piltidel kujutatud asjad peaksid olema joonistatud koos ümbrusega, et laps saaks ettekujutuse nt asja suurus-est. Samuti peab piltidest hoovama elu ja meeoleolu. Raamatut pole vaja üle illustreerida, piisab vähestest, kuid väärtuslikest piltidest, leiab artikli autor (Mitt 1920: 211).

Teine periood: 1930-1939

1930. aastate lastekirjanduse teooriat vaadeldes jääb mulje, et kogu eelnev on olnud vaid ettevalmistavaks etapiks. Sel ajajärgul ilmus jõuliselt rahva ette uus põlvkond lastekirjandusega tegelejaid, kelle teoreetilised arusaamad sellest kirjandusest nii tähtsast osast olid arvestatavamad kui ei kunagi varem. Olulisemad teoreetikud olid J. Parijõgi, J. Roos ja M. Sillaots. Kõik eelmainitud olid lastekirjandusega seotud peale teooria ning kriitikaga tegelemise ka muul viisil: nad olid kirjanikud, õpetajad vm.

Kriitikute-uurijate teoreetilised arusaamad põhinesid peamiselt saksa laste- ja noorsookirjanduse uurijate teadus-

likel saavutustel. Enam leidsid tsiteerimist G. Dosti, Charlotte Bühleri, Walter Quasti ja Hans Heinrich Busse seisukohad. Neist kolm viimast olid 20. sajandi alguse ja keskpaiga saksa noorsoopsühholoogid, mitte lastekirjanduse teoreetikud. Muude uurimisvaldkondade kõrval käsitlesid nad ka lastekirjandust, seda eelkõige psühholoogi vaatepunktist.

Tänu kultuuri- ning kirjandusajakirjade tegutsemise hoo- gustumisele ning oma niši leidmisele arenes neis jõudsalt ka lastekirjanduse üldisem mõtestamine. Lastekirjandus sattus tulipunkti ka tänu pedagoogilise mõtte arengule. Ühesõnaga – mitmete soodsate kokkulangemiste tulemusena hakati lastekirjandusele rohkem tähelepanu pöörama ning sellest kirjutama ka ajaloolisest ja teoreetilisest aspektist lähtudes.

Üheks tunnustatumaks ning väljakujunenumaks teoreetikuks sel perioodil oli pedagoog ning laste- ja koolikirjanik **Jüri Parijõgi** (1892-1941), kellelt ilmus neli põhjalikumat teoreetilist artiklit: “Laste- ja noorsookirjanduse lähtekohti” (Parijõgi 1935); “Vaba lugemine algkoolis” (Parijõgi 1937); “Noored ja kirjandus” (Parijõgi 1938); “Murdealiste poiste kirjanduslikud ainevallad ja käsitluslaad” (Parijõgi 1939). Vaadelgem neis artiklites peegelduvaid arusaamu pisut lähemalt.

J. Parijõgi lähtus tõsiasjast, et üheks tähtsamaks teguriks lapse isiksuseks kujunemisel on kirjandus. See annab toitu lapse teadmishimule, fantaasiale ja tegutsemistungile, arendab kõlblust ja mõtlemisvõimet, harib isiksuse emotsionaalset külge. Seetõttu pole kaugeltki ükskõik, mida lapsed loevad, samuti pole õige, et hea üldiselt on hea ka noortele. J. Parijõgi toonitas tihti, et laps ei ole ainult väike inimene, vaid igal arenguastmel tervik – omapärase hingelaadi ja huvidega isiksus. Laste- ja noorsookirjandus, kui ta tahab lastele midagi

pakkuda, peab seda arvestama. Kunstilis-psühholoogilised ja pedagoogilised tegurid on siin ühesuguse väärtusega.

J. Parijõgi toob välja laste ja noorte kirjanduslikud huvid ja nõuded eri arenguastmetel. Ta kasutab C. Bühleri, W. Quasti ja H. H. Busse sellekohaseid uurimusi ning täiendab neid nii ametivendade kui ka iseenda tähelepanekute ja materjalidega, mis on kogutud pikema aja jooksul õpilaste lektüüri juhtimise käigus. J. Parijõgi jagab lapsed nende kirjandusharrastuste põhjal järgmisteks vanuserühmadeks:

1. Kirjanduslik väikelapse-iga (3-5 a)
2. Muinasjuttude iga (üleminek 4-5 a, haripunkt 8-9 a)
3. Robinsoni-iga (haripunkt 10-11 a)
4. Saagade iga (haripunkt 11-12 a)
5. Seiklusjuttude iga (haripunkt 13-14 a)
6. Üleminekuiga (haripunkt 14-16 a)
7. Küpsemisiga (haripunkt 17 a)

Võiks arvata, et lapse kirjanduslikest huvidest ja kalduvustest saab juttu teha alates ajast, kui laps juba lugeda oskab. Seega peaks lapse kirjanduslik maailm algama muinasjuttudega. Tegelikuses see aga nii ei ole. Muinasjuttude lugemisele eelneb nn kirjanduslik väikelapse-iga. Selles vanuses huvitub laps eelkõige teda ümbritsevatest asjadest, igapäevastest toimingutest. Valdavaks lektüüriks on värsid ja jutukesed, mida emad lastele jutustavad sageli vastavate mänguliigutuste saatel. Rohkesti on sellist kirjandust meie rahvaluules, samuti loovad emad ise taolisi jutukesti, kas spontaanselt või teisendades tuntud muinasjutte. Enamasti on emad intuiitiivselt tabanud vastava ea psühholoogia: jutukeste sisu on lapselähedane, sündmustik äärmiselt lihtne, seda viivad edasi konkreetset üksikasjad, puudub üldistus ja kirjeldus. Sageli ühendatakse väikese

jutukesega mingi moraal, mida enamasti ei anta kuiva reegli-na, vaid see kasvab välja asjade käigust.

Järgmise astme väikelapse kirjandusharrastuses moodustavad pildiraamatud, kus pilt on esimesel, tekst, mis lapsele tavaliselt ette loetakse, teisel kohal. Peaülesanne ongi täita jutustaval pildil, mis peaks olema lihtne, selge, peegeldama dünaamikat. Selles eas laps otsib kirjanduses eeskätt narratiivset sisu, liikumist.

Üleminek väikelapse-east muinasjuttude ikka toimub 4.-5. eluaasta paiku, haripunkt on 8.-9. eluaasta vahel, mil vastav kirjandusliik C. Bühleri järgi moodustab 70% kogu lektüürist, Eestis J. Parijõe hinnangul umbes 50%.

Miks muinasjutte loetakse? J. Parijõe artiklitest võime välja tuua kuus olulisemat põhjust:

1. Tegelaskujud on joonistatud plastiliselt, nad on puhtal kujul mingi konkreetse omaduse kandjad.
2. Muinasjutu tegevusaeg ja -koht on konkretiseerimata.
3. Muinasjutu sotsiaalne miljöo esitatakse rõhutatult.
4. Muinasjutus ei anta tegelaste biograafiat ega pikki olustikukirjeldusi, vaid lükitakse üksikud episoodid ajalises järjekorras ritta, nagu seda nõuab teatud motiiv.
5. Muinasjutus viiakse tegelased keerulistesse olukordadesse, kust nad pääsevad tänu saatusele. See sobib lapsele, kuna saatus on talle kergemini mõistetav kui põhjuslik olenevus.
6. Muinasjutu moraal ei ole pealetükkiv, küll aga rahuldab täiesti lapse õiglustunnet.

Käsitletavas eas pole muinasjutud ainus lektüür. Loetakse ka muinasjutulaadseid lugusid jõuluvanast ja lihavõttejänkust

ning palju lastelugusid. Viimastes ei tohiks J. Parijõe arvates olla enam mingit “hellitamist ega pillitamist”, sest selles eas tahavad lapsed olla juba suured ja tublid.

11. eluaastast peale pöörduvad laste huvid reaalse elu poole. Eriti poisid hakkavad hindama füüsilist jõudu ja mehisust. Kirjandusest hakatakse otsima tugevaid isiksusi ja eeskujusid. Selles vanuses meeldib lastele enim D. Defoe “Robinson Crusoe”. Nimetatud teoses leiduvad kõik elemendid, mis muinasjutuski, kuid realsel pinnal. Robinson on eriline inimene – ta on tugev, tark ja vahva. Need omadused pole enam muinasjutulised, vaid reaalsed, nendeni maksab püüelda.

Ometi ei ole “Robinsoni” lugejate protsent nii kõrge kui eelmises vanusegrupis muinasjutulugejate oma. “Robinsoni” kõrval loetakse huviga ka jutte kodu ja kooli elust. Eelistatud on nn vahvate poiste lood.

12.-14. eluaasta vahemikus algab murdeiga. Kui eelmises arenguastmes olid lapse huvid suunatud eelkõige lähema ümbruse tunnetamisele, siis nüüd hakatakse ümbritsevas maailmas oma kohta otsima, püütakse määratleda ennast ja oma suhteid. Välismaailma tunnetamine kestab edasi, seda eriti murdeea esimeses, nn negatiivses faasis, kuid see laieneb järjest nii ruumiliselt kui ka ajaliselt. Murdeea lõpul aga kipub oma isik saama kogu maailma mõõdupuuks ja keskpunktiks. On loomulik, et siis otsib noor kirjandusest samu probleeme ja väärtusi, mis tal endal huvide tulipunktis on.

Murdeea kirjanduselt nõutakse nn puhtaid tüüpe, kus teatud omadused on täiuseni välja arendatud. Kui muinasjutt on tegelane puhtal kujul vaid mingi ühe konkreetse omaduse kandja, siis murdeea kirjandusteoses lubatakse tegelasele täiuslike omaduste kõrval ka vähemtäiuslikke. Eeskätt

imetletakse tugevat füüsilist jõudu, seejärel julgust kõigea riskida, veel peetakse voorusteks aumehelikkust ja nõrgemate abistamist, mehisust, julgust, distsipliini ja moraali. Murdeea listele meeldivad ka tegelased, kes, nagu nad isegi, autoriteeti- dega vastuollu on sattunud. On oluline, et imetlust väärivad täiskasvanud tegutseksid koos lastega.

Murdealise nooruki rahutus avaldub tungis kodust välja kaugete randade poole, võõrastesse maadesse. 13. eluaasta paiku tuleb poistel uue kirjandusliigina seiklusjutt ja -romaan, tüdrukutel aga lektüür, kus emotsionaalne element on tugev. Kriitiline meel on vähe arenenud: loetakse kõike, kus jõudu, seiklusi ja eksootilist omapära.

Seikluskirjandus ongi selles vanuses laste enim loetav lek- tüür, kuna see käsitleb alasid, kuhu noort kannavad ta unel- mad. Siia kuuluvad teosed, kus kirjeldatakse poiste omavahe- lisi kampasid või sõjamänge, kriminaal-, röövli- ja detektiiv- lood, aga ka raamatud, mis kirjeldavad tõelisi rännakuid ning seiklusi kaugel meredel ja eksootilistes maades. Seiklusjut- tude kangelased on enamasti nn puhtad tüübid – tugevad, teotahtelised, mehised.

Murdeea kirjanduse sisu tingib ka selle vormi. Esimeseks nõudeks on rikkalik tegevus, voolav elu. Veel nõutakse võitlust ja nooruki põhitoonilt optimistlik ellusuhtumine loodab võitu igas olukorras. Noorsookirjanduse kunstilist külge peab J. Parijõgi sama nõutavaks kui pedagoogilist väärtustki. Kunst- lik või sihilik tendents, pealetükkiv moraal on ainult kahjulik.

Noorsoo küpsemiseas jääb füüsilise jõu kummardamine tagaplaanile ning asemele tuleb intellekt, vaimujõud. Toimub suur väärtuste ümberhindamine, tekivad vastuolud ümbru- sega, jõutakse konkreetset mõtlemiselt abstraktsele. Ülemi-

nekul täiskasvanute kirjanduse juurde jäävad eksootilised seiklusjutud kõrvale, asemele tulevad ajaloolised ja reisiromaanid, suurmeeste elulood ja teadusliku kallakuga teosed.

Palju tegeles lastekirjanduse uurimisega ka bibliofiil, kirjandusloolane ja pedagoog **Jaan Roos** (1889-1965). Just tema algatab eesti laste- ja noorsookirjanduse ajaloo uurimise kirjutistega “Esimesed eestikeelsed ilukirjanduslikud noorsooraamatud” (Roos 1939A: 534-539) ja “Sadda aastad meie hea Ma-rahwa armsa lastele Ma kele üllespandud luggemist” (Roos 1939B: 348-350). Neis artiklis tutvustab J. Roos esimesi, 1839. aastal ilmunud noorsooraamatuid, andes põhjaliku ülevaate K. H. Menningi teosest pealkirjaga “Waene Mart. Üks ellokäik, mis meie hea Ma-rahwa armsa lastele luggeda, ja elloõpetusse märki ennestele sest nouda, armastuses Saksa-kelest, Ma-kele on ülespandanud, Karel Maddis Henning, Jerwama Peetri Õppetaja” ning kooliõpetaja J. Thomassoni raamatust “Weikise Hanso luggu tühja sare peäl”. Uuri ja tutvustab lugejale lähemalt teoste autoreid, analüüsib raamatute sisu ja mõju noorele lugejale, vaatleb keelt ja stiili.

Mitmetest kaalukatest teoreetilise suunitlusega artiklitest paistavad silma järgmised kirjutised: “Kirjandus ja noorsugu” (1929); “Noorsoo-kirjandus 1931” (1932); “Mis vahe on klassilise, rahva- ja noorsookirjanduse vahel” (1937); “Koolinoorsoo kirjanduslikust kasvatusesest” (1931).

Kirjandust käsitledes lähtus J. Roos peamiselt lugejasotsioloogilisest ning pedagoogilisest aspektist. Ta leidis, et kirjniku, teose ja professionaalse arvustaja kõrval peab kindlasti arvestama ka hariliku lugejaga, kuna raamat muutub elavaks vaid lugemise läbi.

Mis on noorsookirjandus J. Roosi arvates? Sellele saab

vastata kahe ilmeka tsitaadiga. “Klassilisele kirjandusele ja rahvakirjandusele liitub kolmas ilukirjanduse liik, see on noorsookirjandus, s.t. kirjandus, mis on määratud noortele alates 10. eluaastast kuni 18. eluaastani” (Roos 1937: 3); “Selle [noorsookirjanduse – J. P.] all mõtleme peamiselt ilukirjandusliku ja osalt ka populaarteadusliku sisukuuluvusega ja vormiomadustega teoseid, mis on määratud lugemiseks murdeeaistele noortele alates 10. kuni 16. eluaastani. Noorsookirjanduse raamidesse ei kuulu seega siis mitte teosed, mis on määratud lugemiseks lastele alla 10. eluaasta, s.t. lastekirjandus, ega loomulikult ka mitte teosed, mis sobivad vaid täiskasvanuile ja mis kujundavad kirjanduse selle sõna tavalises mõttes. Noorsookirjanduse alla ei kuulu ka kooliraamatud, s.t. aabitsad, lugemikud jne” (Roos 1939A: 534). Nagu näeme, on esialgne paika pandud piir nihkunud 18. eluaastalt 16-ndale. Huvi-
taval on samuti, et kui enamasti peeti ja ka tänapäeval peetakse põhimõisteks lastekirjandust, mille alaliigina nimetatakse ka noorsookirjandust, siis Roosi käsitus on vastupidine.

Roosi arvates on noorsookirjandusel eriomaduslikke jooni, mis aga ei takista selle kuuluvust üldisesse ilukirjandusse. Nende eriliste omaduste tõttu pole noorsookirjandus oma elu- ja kunstikäsitluses täiesti vaba: “Noorsookirjandus taotleb pedagoogilisi eesmärke ja on seepärast teatava määrani alistuv pedagoogilisele ja seega ka ühiskondlikule tellimusele” (Roos 1937: 3). J. Roosi artiklitest saame välja tuua heale noorsooteosele iseloomulikud tunnused:

1. Hea noorsooteos vastab noorte arenevate inimolendite eale, huvisuundadele, maitsele ja arengu-astmele.
2. Hea noorsooteos on motiivirikas ja sündmusteroohke.

3. Head noorsooteost kannab jaatav eluteadvus ja terve eluvaade. (J. Roos arvates võib sellest punktist kergesti saada kahe teraga mõök, mis noorsookirjanduse enese vastu pöördub. Kui hakatakse elu idealiseerima, võib noor lugeja eksiteele sattuda, teos olgu ikkagi reaalne ja usutav, kuid samas ka elujaatav ja positiivne.)
4. Heas noorsooteles on arengule vastav lihtne ning selge sõnastus ja kerge keel.

J. Roos ei käsitle laste- ja noorsookirjandust homogeense massina, vaid rõhutab vajadust valida igale eagrupile vastav lektüür (vt Jüri Parijõe klassifikatsioon lk 38).

J. Roos arvab, et kuigi meil on väärtusliku kirjanduse lugemine liigvähene, on ometi üks lugejagrupp, kes kirjanduse vastu elavat huvi tunneb – need on noored. Samas peab Roos kirjandust ka üheks tähtsamaks mõjuriks noorte arengus: “Sõbrad ja kirjandusteosed – need on mõjuvaimad koolinoorte kasvatajad ja õpetajad” (Roos 1931: 164). Just kirjanduse kaudu tärkavad ja viljuvad noorsoos temas peituvad hingelised nähted – fantaasia, mõtte, tunde, tahte ja ilu impulsid, arvab ta (Roos 1931: 164).

Noored loevad palju, samas aga satub nende silme ette palju madalakvaliteedilist. Kodu, kool ja kirjandus (sealhulgas ka kirjanikud ise) peaksid rohkem tegelema probleemiga, et noored ei loeks ilma juhtimiseta ja valikuta. Et noored oskaksid väärtusetuid teoseid vältida, on vaja neid kirjanduslikult kasvatada. J. Roos peab vajalikuks kolme tähtsa põhimõtte täitmist:

1. Vastavalt eale ja soole (J. Roos peab ilmselt silmas C. Böhleri poolt uuritud kirjandusliku ainevalla ja lapse

- vanuse seoseid) serveeritagu vastavaid kirjandusteoseid.
2. Iga noorsoole lugeda antav teos olgu tõsine kunstiteos.
 3. Igas loetavas teoses peitugu väärtuslik ja elujaatav elusisu ja ideestik, mis pakuks noortele usulisi, patriootilisi, eetilisi, sotsiaal-humaanseid ja ilu elamusi.
- (Roos 1931: 165)

Noorte kirjandusliku kasvatuse teema võtab J. Roos kokku järgmiselt: “Kõigepealt on tarvis rohkem soetada noorsoo kirjanduse algupärandeid ja tõlkeid, teiseks on tarvis teha olemasolevast kirjandusest noorsoole sobivatest raamatutest kindel nimestik ja kolmandaks, tuleb süstemaatiliselt jälgida noorsoo lugemist väljaspool kooli niihästi vanemate kui ka õpetajate poolt.” (Roos 1931: 166)

Sobimatuks peab J. Roos (sõltumata raamatu sisulisest väärtusest) “liig vanainimesele” kirjutatud teoseid. “Mittevastavate raamatute lugemine võtab noortelt ära nende elu ja ilu ning nende oleviku. [...] Sest tulebki, et lapsed arenevad ja saavad liiga ruttu vanaks, jõuavad omast eest ette oma elu ja kunsti kogemustega ning pettuvad siis pärast kõigest” (Roos 1931: 165). Noorsugu tuleb hoida ka idealiseeriva, moraliiseeriva ja vagatseva sisuga raamatute eest, sest need on “valedised”, leiab autor (Roos 1932: 211).

Tüdrukute lugemisvarale keskendus lastekirjanduse uurija, kriitik, tõlkija ja lastekirjanik **Marta Sillaots** (1887-1969), kelle teoreetilised arusaamad väljenduvad ilmekaimalt artiklis “Tütarlaste lugemisvarast” (1939). Ta leiab, et kuigi spetsiaalselt tüdrukutele loodud kirjavara on oluline, pole ometi soovitatav ega lubatavgi sundida tütarlapsi lugema ainult tütarlaste kirjandust, kuna nii poistest kui tüdrukutest peavad enne kõike inimesed kasvama: ühekülgus tuleb siin ainult kahjuks.

Nii poiste- kui tüdrukuteraamatute ülesandeks on elamuste pakkumine, fantaasia arendamine, meelsuse õilistamine, kõlbluse edendamine, inimesetundmise ja elutarkuse õpetamine. Vajadus erineva kirjanduse järele kasvab aastatega, olles kõige suurem murdeas, et siis jälle kahanema hakata.

Nagu lasteraamat üldse, nii peab ka tütarlasteraamat arvestama oletatava lugeja vanust. Väikelapseas huvitab tütarlast peaaegu kõik see mis poissegi. M. Sillaots leiab, et neljast-viiest raamatust peaks selles eas lapsele piisama. Soovitav on valida need algupärasest kirjandusest, meeles pidades põhimõtet, et valitseks konkreetsus, range asjalikkus, kuna tüdrukud kalduvad sageli unistama ja nt muinasjuttudest kuuldot isiklikku ellu üle kandma. Muinasjuttude kõrvale võikski sel perioodil leida mõne omaealiste laste reaalelu käsitleva teose, mis pakuks noorele lugejale sisseelamisvõimalust.

Lapseas tüdrukud kiinduvad harva ühte lemmikteosesse, pigem vajavad nad vaheldust raamatuist saadavais muljetes. Sageli on probleemiks ka valimatu lugemine, eriti kooli algusaajal, mil vanemate kontroll tüdruku lugemisvara üle sageli katkeb. Sel perioodil on tarvis arendada tüdruku kriitilist meelt vestlustega, õpetades tüdrukut vahet tegema väärtkirjanduse ja liialdava ning ülespuhutud magusa raamatuvara vahel.

Tugeva pöörde tütarlapse tundeisse, vaateisse ja meeleoludesse toob murdeiga, mil varasema lektüüri vastu muutakse ükskõikseks või halvustavaks. Ilmneb eelkõige suurem nõudlikkus kiirema ja vahelduslikuma sündmustiku järele. Murdeea varasemas faasis ollakse huvitatud koolielust pajatavatest raamatutest, hiljem aga tuntakse üha enam huvi romantiliste seikade vastu. Suuremaks probleemiks siin on vildakat ja võltsi elupilti kirjeldavad teosed. Soovitavad on

teosed, mis aitavad tüdrukul leida õiget kohta teda ümbritsevas elus, äratades ja teritades ühtekuuluvustunnet kodu ja ühiskonnaga, pidurdades isekat nõudlikkust ja hellikut eneseülehindamist. Varem kui poisse (14-15-aastaselt) võib tüdrukuid suunata täiskasvanute kirjanduse juurde, tehes algust maailmakirjanduse klassikaga.

Murdealiste tütarlaste suurimaks probleemiks peab artikli autor liiglugemist, mis suurendab võimalust muutuda pealiskaudseks ning takistab õige lugemistehnika arengut. Et seda vältida, tuleb raamatuid lapsega kindlasti arutada. Proosateoste kõrval peaks tüdruk kindlasti lugema ka luulet, siin aga on raamatute valik veelgi tähtsam. Lubatavad on vaid teosed, mis tütarlapse tundeelu õilistavad ja maitset arendavad; keelatud on igasugune sõnakõlin ja laialivalguvalt mulisev meeoleolutsemine. Oluline on jälgida ka luuleteoste laitmatut vormi, kuna vorm tähendab ranget distsiplineeritust, olles seega kujunemise paratamatu eeltingimus.

Eelmainitud kriitikute-teoreetikute kõrval osalesid eesti lastekirjanduse teoreetilis-kriitilise mõtte arengus Adele Oengo-Johanson, K. A. Hindrey, P. Ambur jmt. Lisaks siin vaadeldud probleemidele leidsid käsitlemist veel julmuse teema lastekirjanduses, vaimuliku lastekirjanduse, isikliku raamatukogu loomise ja korrashoiu, lugemise hügieeni jpm probleemid.

Kirjandus:

- A. V. 1938. Üks kaunis noorsooraamat. – *Postimees*, 11. jaan, nr 10, lk 5
Adson, A. 1936. R. Janno: Vutimehed. – *Looming*, nr 1, lk 100-102

- Ambur, P. 1937. Karl Eduard Söödi elu piirjooni. – *Looming*, nr 10, lk 1114-1126
- Ambur, P. 1938. Esimesest Eesti kasvatusromaanist. – *Varamu*, nr 6, lk 774-777
- An. 1921. Märkus lastelaulust. – *Kasvatus*, nr 2, lk 24-25
- Aunver, J. [= J. Alt.] 1920. O. Lutsu “Karavaan” ja “Nukitsa mees”. – *Postimees: Hommikuväljaanne*, 19. aug, nr 155, lk 2
- Eerme, K. [= K. Ehrmann] 1927A. J. Parijõgi: Semendivabrik. – *Eesti Kirjandus*, nr 3, lk 189
- Eerme, K. [= K. Ehrmann] 1927B. J. Parijõgi. Laevapoisi päevilt. – *Päevaleht*, 17. dets, nr 344, lk 5
- Eerme, K. [= K. Eh.] 1929. Agnes Taar. Klu, klu ... – *Eesti Naine*, nr 3, lk 60-61
- Eerme, K. [= K. Eh.] 1935. Tallinna Pál-tänava poisid. – *Päevaleht*, 21. dets, nr 352, lk 7
- Eerme, K. [= K. Eh.] 1936. 30 raamatut noortele. 1935. a. algupärase noorsoo- ja lastekirjanduse 15 teost. – *Kunst ja Kirjandus*, nr 12, lk 47-48; nr 13, lk 50-51
- Haridusministeeriumi ettepanek kirjastusäridele müügilt lõpnud raamatute suhtes. 1921. – *Postimees*, 24. mai, nr 112, lk 5
- Harro, H., Somelar, M. 1996. Eesti ajaleheturu kujunemise aspekte kahe maailmasõja vahelisel perioodil. – Rmt.: *Eesti ajakirjanduse ajaloo X*. Tartu: Tartu Ülikool, lk 37-61
- Hindrey, K. A. 1931. Toorus lastekirjanduses. – *Postimees*, 12. jaan, nr 11, lk 5
- Hindrey, K. A. 1935. Noorsoojutt nagu ta olema peab. – *Postimees*, 20. dets, nr 347, lk 5
- Jaaksoo, A. 1998. *Eestikeelne lastekirjandus 1997*. – Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, lk 48-49

- Joh. R-[?]t. 1926. Kui maa-sool tuimaks jääb. – *Päevaleht*, 16. veebr, nr 46, lk 6
- Kitzberg, A. 1920. Nukitsamees. – *Päevaleht*, 21. aug, nr 186, lk 3
- Kivikas, A. 1927. J. Parijõgi: Semendivabrik. – *Looming*, nr 1, lk 91-92
- Korsen, K. 1927. J. Parijõgi: Semendivabrik. – *Noorusmaa*, nr 2, lk 6
- Kärner, J. 1932. Juhan Jaik: Pombi ja Üdsimärdi nõiad. – *Looming*, nr 5, lk 600-601
- Lasteraamatute jõuluaken. 1925. – *Päevaleht*, 17. dets, nr 342, lk 2
- Lepp, M. 1930. Meie lastekirjandusest. – *Vaba Maa*, 18. dets, nr 296, lk 4
- Linde, B. 1927. Õigest lugemisest. Georg Brandes'i järgi Bernhard Linde. – *Noorusmaa*, nr 10, lk 233-235; nr 11, lk 255-256; nr 12, lk 274-277
- Linde, B. 1928. J. Parijõgi: Laevapõisi päivilt. – *Eesti Kirjandus*, nr 1, lk 57-58
- Lumiste, L. 1977. *Eesti ajakirjanduse ajalugu*. Stockholm: Välis-Eesti & EMP, 269 lk
- Luts, O. 1920. *Nukitsamees*. Tartu: Noor-Eesti, 68 lk
- Luts, O. 1945. *Nukitsamees*. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst, 48 lk
- Missuguseid raamatuid valime väikestele jõuluringiks. 1926. – *Naiste Töö ja Elu*, nr. 12, lk 179-182
- Mitt, P. 1920. Laste kirjandus. – *Kasvatus*, nr 7, lk 210-211
- Mändmets, J. [= J. M.] 1925. Jõululaud noorsoole. – *Päeva leht*, 16. dets, nr 341, lk 5
- Mändmets, J. [= J. M.] 1929. Klu, klu... – *Päevaleht*, 13. jaan, nr 12, lk 5

- Männik, E. 1924. Noorsookirjandus 1923. a. – *Vikerkaar*, nr 22, lk 544-548; nr 23, lk 576-578; nr 24, lk 601-603
- Niin, E. 1929A. Agnes Taar. Klu, klu... – *Järvamaa*, 19. jaan, nr 9, lk 2
- Niin, E. [= E. N.] 1929B. Tarviline lisa lastekirjanduses. – *Järvamaa*, 26. märts, nr 37, lk 5
- Okas, M. 1924. K. E. Sööt. Lapsepõlve Kungla. – *Loodus*, nr 3, lk 160-161
- Osche-Otsason, M. 1936. Trips, Traps, Trull. – *Eesti Naine*, nr 9, lk 269-270
- Palgi, D. 1927. 1926. a. Eesti proosakirjandus. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 257-269, nr 6, lk 311-322
- Palm, A. 1933. J. Parijõgi: Külaliste leib ja teisi eesti muinasjutte. – *Postimees*, 29. apr, nr 99, lk 4
- Parijõgi, J. 1934. Kaks noorsooraamatut. – *Eesti Kirjandus*, nr 3, lk 133-135
- Parijõgi, J. 1935. Laste- ja noorsoo-kirjanduse lähtekohti. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 215-225
- Parijõgi, J. 1936. Noorsookirjandus 1935. – *Looming*, nr 4, lk 442-448
- Parijõgi, J. 1936. Kaks lasteraamatut. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 238-239
- Parijõgi, J. 1937. Vaba lugemine algkoolis. – *Kasvatus*, nr 3, lk 148-158
- Parijõgi, J. 1938. Noored ja kirjandus. – Rmt.: *Juhiseid Raamatunädala korraldamiseks 4.-11. detsembrini 1938. a.* Tallinn: Raamatunädala Juhatus, lk 39-42
- Parijõgi, J. 1939. Murdealiste poiste kirjanduslikud ainevallad ja käsituslaad. – *Eesti Kirjandus*, nr 1, lk 20-26
- Peerna, A. 1938. J. Parijõgi: "Teraspoiss". – *Õpetajate Leht*,

10. juuni, nr 23, lk 4
- Raud, M. [= Md.] 1929A. Agnes Taar: Klu, klu... – *Eesti Kirjandus*, nr 4, lk 191
- Raud, M. [= Md.] 1929B. Ella Treffner: Kaugelt tulnud jõulumees. Esimene vale. – *Eesti Kirjandus*, nr 4, lk 190-191
- Raud, M. 1933. J. Parijõgi: Külaliste leib ja teisi eesti muinasjutte. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 248-250
- Roos, J. 1929. Kirjandus ja noorsugu. – *Eesti Kirjandus*, nr 7, lk 283-294.
- Roos, J. 1931. Koolinoorsoo kirjanduslikust kasvatusesest. – *Olion*, nr 4, lk 164-166
- Roos, J. 1932. Noorsoo-kirjandus 1931. a. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 209-219
- Roos, J. 1937. Mis vahe on klassilise, rahva- ja noorsoo-kirjanduse vahel. – *Postimees*, 27. juuli, nr 199, lk 4; 28. juuli, nr 200, lk 5; 1. aug, nr 204, lk 3
- Roos, J. 1938. J. Parijõgi: Teraspoiss. – *Looming*, nr 3, lk 348
- Roos, J. 1939A. Esimesed eestikeelsed ilukirjanduslikud noorsooraamatud. – *Eesti Kirjandus*, nr 12, lk 534-539
- Roos, J. 1939B. Sada aastat meie hea Ma-rahwa armsa lastele Ma kele üllespandud luggemist. – *Meie Noorus*, nr 12, lk 348-350
- Sillaots, M. 1938. Jaan Lattikust kui noorsookirjanikust. – *Eesti Kirjandus*, nr 11, lk 473-476
- Salo, J. 1929. Ella Treffner. “Kaugelt tulnud jõulumees” ja “Esimene vale”. *Järvamaa*, 19. jaan, nr 9, lk 2
- Sillaots, M. 1939. Tütarlaste lugemisvarast. – *Eesti Kirjandus*, nr 6, lk 260-266
- Sillaots, M. 1939. Uutest väikelaste-raamatuist. – *Eesti Kirjandus*, nr 3, lk 133-134

- Sirge, R. [= R. S=ge]. 1932. Kahest lasteraamatust. O. Lutsu "Avasilmi" ja J. Jaigi "Pombi ja üdsimärdi nõiad". - *Vaba Maa*, 24. apr, nr 96, lk 6
- Suik, A. [= A. S.] 1936. Ärkamiseaeg Kordese tänaval. - *Vaba Maa*, 18. jaan, nr 14, lk 8
- Suviste, E. 1939. Jüri Parijõe "Teraspoiss". - *Õpilasleht*, 25. jaan, nr 15, lk 6
- Sõster, Õ. 1933. K. A. Hindrey. Kill Martuse lihavõtted. - *Kevadik*, nr 6, lk 77-78
- Tarvoja, V. R. [= Märt Raud] 1938. Vaatlusi koolimäelt: "Teraspoisi" pätklid. - *Õpetajate Leht*, 7. jaan, nr 1, lk 2
- Vaigla, A. 1933. Noorsoo kirjandusest. - *Eesti Naine*, nr 6, lk 177
- Vaigla, A. 1935. Neli lastenäidendit. - *Eesti Kirjandus*, nr 9, lk 426-427
- Visnapuu, H. [= Henr. V.] 1932. Juhan Jaik: Pombi ja Üdsimärdi nõiad. - *Postimees*, 26. mai, nr 120, lk 4

About the critique and theoretical thought of Estonian children's literature in 1918-1939

Independent Republic of Estonia opened opportunities for national and cultural self-fulfilment. Schools and problems related to youth education acquired a particularly important role. The appearance of Estonian children's literature was largely shaped in these years by influential publishing houses and literary contests that were often supported by the Cultural Endowment. Prose was the dominating genre and very few poetry books were published.

Together with more intensive publishing of children's literature also more active theoretical and critical thinking became apparent. In the 1920s the dominant trend of the earlier decades continued – children's literature and children's reading were mainly regarded as a precondition for the further development of national culture. However, a decisive breakthrough came in the 1930s when treating of specific problems of children's literature began (J. Parijõgi, J. Roos, M. Sillaots, etc.). Also the first steps were taken for academic research in children's literature.

Criticism of children's literature became more systematic and substantial. Competent reviewers were found for most original works and translations published at that time. Usually 1–2 reviews were published for each book but a few more outstanding books (e.g. *Vutimehed* (Footballers) by R. Janno, *Teraspoiss* (Steel Boy) by J. Parijõgi) were discussed much more thoroughly.

Similar to the previous decades, realistic children's books in positive tones were appreciated. Humorous works were

highly valued, also treatments of deep feelings of children as they inspired positive virtues in young readers. Outspoken moralising was increasingly disapproved.

Also quite a lot of introductory, retelling criticism was still published but its importance was decreasing. Increasing interest of the press in children's literature was a positive trend. Children's literature was increasingly acknowledged as an independent and important genre.

Mis juhtus Barmaleiga ehk Ellen Niit lasteluule tõlkijana

Ilona Martson

Tõttõelda pidanuks ma siinkohal pidama seisusekohase kõne Ellen Niidust kui Tähekesse heast autorist, kes läbi aastakümnete – viimastel aastatel küll vähem, aga siiski – on oma loomingut Tähekeses avaldanud. See tähendab häid ja ilusaid sõnu, mis korranuks paratamatult kõiki teisi siin juba kõlanud ilusaid sõnu Niidust kui hüvast luuletajast ja lastekirjanikust, millega ma siinkohal vaimus kahtlemata ühineda tahan. Kuid sellisel juhul jäänuks tänase koosviibimise kõneainetest kõrvale üks Ellen Niidu loominguline valdkond, mis on samuti läbi aja kuulunud orgaaniliselt tema loojanatuuri juurde, ja nimelt tõlkimine.

Oluliste kirjanike puhul on tõlkimist ikka ja jälle alahinnatud: peetud seda leivateenistuseks, seega millekski, mis on küll looming, kuid siiski kuidagi teisejärguline. Seda tingib

Ettekanne Ellen Niidu 80. sünnipäevale pühendatud konverentsil Tallinna Kirjanike Majas 24. oktoobril 2008

ka tõlkimise iseloom, vahendaja-olek kahe kultuuri ja kahe keele vahel. Tõlkija-amet paraku ON anonüümne; tõlkija nimi seisab pisikeste tähtedega tiitellehe pöördel, samal ajal kui autor troonib uhkelt pealkirja kõrval päises. Lugeja mõtleb harva raamatut kätte võttes sellele, kuimitu korda on tõlkija selle autori iga lauset, vahel iga silpigi enda peas kõlada lasknud, mitu paberit õiget riimi otsides täis sodinud, mitu sõnaraamatut vihaselt kinni virutanud, enne kui vajalik sõna ennast kätte annab, ja mitu korda ennast kirunud, et miks ta ometi, taeva päralt, selle töö üleüldse teha võttis?

Lugeja ei peagi sellele mõtlema, sest tema ees on tulemus täies hiilguses – ja vahel ka viletsuses, kui tõlkija tööga hakka-ma pole saanud, aga õnneks viletsusest meil hetkel rääkida ei tule. Sest Ellen Niit on olnud väga andekas luuletõlkija – kelle Jaan Krossiga kahasse Kornei Tšukovski tõlkeid on peetud üheks kõige virtuooslikumaks tööks, mida eesti luules üldse tehtud on (Väljataga 2006).

Rahvusraamatukogu otsingumootor ESTER annab (koos kordustrukkidega) Ellen Niidu kui tõlkija panuseks 53 nime-tust raamatuid. Nende tõlgete valikus on – väheste erandite-ga – kaks dominant. Ühelt poolt hõimurahvaste – ungar-laste, soomlaste ja teiste soomeugrilaste loodud kirjandus, teisalt slaavi autorid, eskätt vene keelest või vene keele kaudu tehtud tõlked. Niisiis, ühelt poolt Sándor Petőfi ja teiselt poolt Sergei Jessenin, ühelt poolt Hannu Mäkela Härä Huu vär-sid ja teiselt poolt Kornei Tšukovski Barmalei. Kui vaadata aastaarve, siis viimasel ajal on soome-ugri aktsent kindlasti olnud tugevam kui slaavi oma. Samas moodustab lõviosa ees-tindatud lasteraamatutest vene kirjandus. Kuna siinrääkija viimasel ajal samuti vene kirjanduse tõlkimise kanti kaldub,

tuleb edaspidi juttu eeskätt Ellen Niidu vene keelest tehtud tõlgetest. Ma tahaksin rääkida eeskätt kogumikust “Imepuu” ja mõnest raamatust veel. Lõppude lõpuks on tegemist tekstidega, mis moodustasid olulise osa minu põlvkonna lastekirjandusest. Ja mis puutub Kornei Tšukovski “Imepuusse”, siis on kindlasti tegemist etapilise tööga ka Jaan Krossile ja Ellen Niidule endale. Raamat ilmus 1964. aastal ja sisaldas kaheksa Ellen Niidu, kaheksa Jaan Krossi ja ühe Jaan Kärneri tõlke.

Jaan Kross on kümme aastat tagasi Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna vabade kunstide professori loengus öelnud nii: “Mu enda-valitud autorite seas oli Kornei Tšukovskil kord oluline koht. Tema värssidega ja mõnede proosatöödega tutvusin õieti Ellen Niidu osundusel. Tema on oma kuulajaile sageli jutustanud, kuidas ta lastekirjanduse teooriaga tegelemise aegadel Tšukovski lasteluulealaste lähteideedega tutvus, ja kuidas ta otsustas, Ellen tähendab, otsustas neid praktikas proovida. Aga need ideed olid iseendast üsna elementaarsed: et hea lasteluuletus peaks olema riimitud ja riimid peaksid olema võimalikult puhtad, ja et luuletuse struktuur peaks olema lihtsamast lihtsam ning et luuletuses peaks kujutama midagi dünaamilist – ja et tegelasteks võiksid olla eeliskorras loomad. Jne. Mida kõike silmas pidades Ellen Niidul valmis luuletus “Rongisõit.” [...] 1960-nda aasta paiku ulatusid meieni kuuldused Kornei Tšukovski dissidentlikust tütrest ja vanahärra enese sümpaatiast inglise huumori vastu” (Kross 2003).

Jaan Krossi hinnangul ei ole “Imepuu” muinaslugudes “muidugi mingit dissidentluse virvetki” – välja arvatud “asjaolu, et nõukogude ühiskonda kõigi oma poliitiliste ja pedagoogiliste nõuetega pole Tšukovski maailma jaoks justkui üle-

pea olemas. Ei realiteedina, ei ka mingi kaudse moondpeegeldusena teps.” (Kross 2003) Vahest see ongi Tšukovski tekstide pika eluea saladuseks. Sest tegu on keskse klassikuga ka praegusel vene lastekirjanduse maastikul, keda lõputult taasavaldatakse ja kelle illustraatorite hulk on lausa pöörane, ulatudes läägete kitsipiltide vorpijatest kuni oma ala meistriteni. Ometi kirjutas klassik kuulsamad lasteluuletused suures osas juba enne Teist maailmasõda – esimene luuletus “Krokodill” ilmus aastal 1917 lasteajakirjas “Niva”.

See publikatsioon tekitas toona vene lasteluules tõelise pöörde. Mainekas kirjandusteoreetik Juri Tõnjanov kirjutab: “Kiire värss, värsimõõdu vahetumine, sellesse sekkuv laul, refräänid – sellised olid uued helid. Ilmus Kornei Tšukovski “Krokodill”, mis tekitas kära, huvi, imestust, nagu uue kirjandusnähtuse puhul ikka juhtub. Nõrkadel vartel värelevate lillede fantastikast sai vahvate loomade elus, reaalne ja lärmas fantastika, ja nende seiklused panid imestama nii loomi kui autorit ennastki. Raamatud avanesid selleks, et kujutada tänavaid, liikumist, seiklusi, karaktereid. Lasteluule lähenes filmikunstile, komöödiafilmidele” (Tõnjanov 1983).

Kornei Tšukovski on alati kinnitanud, et mingeid poliitilisi vihjeid tema lastemuinasjuttudest otsida ei tasu. Samas on seda ikka ja jälle tehtud. Jaan Kross – ja kindlasti mitte ainult tema – on tõmmanud paralleeli “Hiiglaprussaka” ja Stalini vahele, ja tõepoolest – täiskasvanud lugeja võis sealt omal ajal üht-teist välja lugeda küll:

*Said võimule prussaka vuntsid nii
ja prussaka võimu kõik tundsid nii.
Ja kuulasid loomad ta sõna kõik,*

*kuid südames eks teda mõna kõik.
Kõik mõtlevad, kui teda vaatavad:
et susi küll sööks seda saatanat!
Kuid Vunts muudkui ümber käib ühtelugu
ja räägib, paitades kullatud pugu:
"Oma lapsed mu kätte te tooge kõik!
täna pistan ma nahka nad õhturoaks!"
(Tšukovski 1964)*

Ent tegelikult ei nähtud poliitilisi reaaliaid vaid "Hiiglaprussakas". Näiteks pärast oktoobripööret sattus eelpool nimetat "Krokodill" Nadežda Krupskaja hambusse. Lenini teinepool, kes toona töötas kõrgetel parteilistel ametikohtadel, kuulutas selle muinasjutu "kahjulikuks, kuna ta sisendab lastele üsna kahtlaseid poliitilisi ja moraalseid vaateid." Krokodillis nähti selle ilmumisajal nii keiser Wilhelmit, Denikinit kui Kornilovit (Arzamastseva, Nikolajeva 2001). Seetõttu saatis autorit pidev hirm, et raamatu avaldamine keelatakse. Nii kirjutab ta oma päevikutes ikka ja jälle: käisin kirjastuses: ei tea, mis saab, kas avaldatakse nii või peab muist välja viskama jne.

Samuti töötas autor lasteluulet pidevalt ümber, nii-öelda täiustas ja parandas, nii et kolmekümnendatel, viiekümnendatel ja tänapäeval ilmunud Tšukovski tekstid ei pruugi kattuda.

Puutusin selle probleemiga kokku siis, kui üritasin otsida Tallinna raamatukogudest "Imepuu" tõlke võrdluseks originaale, ning avastasin päris mitu huvitavat asja. Näiteks avaldab enamik tänapäeva vene väljaandeid "Doktor Aiboliti" ilma esimese osata (*Madu tegi tembu õelast õelama: / väikest värvupoega juhtus nõelama!*); eestikeelses versioonis, mille

aluseks on 1957. a väljaanne, on see neljaosaline uvertüür ilusti sees. Samas avastasin jahmatusega, et Ellen Niidu tõlgitud “Barmalei” lõppeb totsti keset poeemi ära sellega, et tore krokodill sööb kurja röövli lihtsalt ära (Tšukovskil krokodill pistab ju kogu aeg kedagi kinni) ning lapsed lendavad lennukiga koju. Tšukovski tänapäeva versioonides veereb lugu aga hoogsamalt edasi – krokodilli kõhus tuleb Barmaleile nimelt mõistus pähe ning ta lubab heaks hakata. Laste palvel, kes lubavad Barmalei endaga oma kodulinna kaasa võtta, avab Krokodill suu ning sülitab Barmalei välja. Edasi järgneb Barmalei monoloog:

*“Как я рад, как я рад,
Что поеду в Ленинград!”*

*Пляшет, пляшет Бармалей, Бармалей!
“Буду, буду я добрей, да, добрей!
Напеку я для детей, для детей
Пирогов и кренделей, кренделей!”*

Ja siis tuleb päris pikk loetelu, mis kringleid ja präänikuid Barmalei lastele kõik lubab küpsetada ja kuidas ta väikesi lapsi tegelikult armastab. Seda kõike Ellen Niidu tõlkes ei ole. Ja ma kahtlustan, et ei ole nimelt seetõttu, et 1957. a originaali väljaandes need võrratud, kerge irooniaga vürtsitatud värsid lihtsalt puuduvad.

Tegelikult on Tšukovski luule tõlkimine igale tõlkijale paras väljakutse. Seda enam, et oma fundamentaalses tõlkimist puudutavas töös “Kõrge kunst” on Tšukovski öelnud nii: “Lasteluulet on tunduvalt raskem tõlkida kui täiskasvanute

oma. Eeskätt on see seletatav sellega, et arvestades väikelapse kõrva tundlikkust iga sõna foneetika vastu, varustavad lastekirjanikud oma luule maksimaalse hulga värskete, helisevate, dünaamiliste riimidega. Kusjuures need lasteluule riimsõnad on ühtlasi ka peamised tähenduse kandjad. Nendel lasub kõige suurem semantiline rõhuasetus” (Tšukovski 2008).

Tšukovski järgi peab lasteluule tõlkija taaslooma tõlkes teksti muusikalise mustri ja taandama võimaliku miinimumini omapoolsete lisanduste (отсебятина) protsendi. “Kui te tõlgite täiskasvanute luulet, lüürikat või kangelaseepost, on teie teenistuses suur hulk neid märkamatu sönakesi ja sõnu, millel on igas tõlkes kanda otsekui katalüsaatori roll. Lasteluule tõlgete kallal töötades olete te sellest vabadusest ilma, kuna värsside kiire rütm takistab teksti ülearust koormamist niivõrd raskekaalulise ballastiga,” kirjutab ta (Tšukovski 2008).

Tšukovski nõudlikkuse põhjustavad eeskätt kibedad kogemused oma luuletuste ingliskeelsete tõlgetega. Nii näiteks kõlab tema “Krokodilli” alguslause originaalis järgmiselt:

*Жил да был
Крокодил.
Он по улицам ходил,
Папирсы курил,
По-турецки говорил, –
Крокодил, Крокодил Крокодилович!*

Tegu on vene luules omaette mõistega, mida kutsutaksegi “Kornei stroofiks”. See on eri(värsi)jalaline trohheus, täpsed

paarisriimid, viimane värsirida aga ei riimu üldse, kuid sellesse on kätketud põhiline emotsioon (Arzamastseva, Nikolajeva 2001).

Kujutagem siis ette vanahärra hämmeldust, kui ta luges samade ridade tõlget järgmisel kujul:

*Once there was a Crocodile
Croc!
Croc!
Crocodile!
A Crocodile of taste and style,
And elegant attire;
He strolled down Piccadilly,
Singing carols in Swahili,
Wearing spats he'd bought in Chile,
And a-puffing at a briar
Crocodile!
Crocodile!
Croc!
Crocodile!
Alexander Crocodile, Esquire.*

Või siis:

*Once a haughty Crocodile
left his home upon the Nile
To go strolling off in style
on the Av-e-nue.
He could smoke and he could speak
Turkish in a perfect streak.*

*(And he did it once a week), –
The most haughty,
green and warty,
very sporty Crocodile.
(Tšukovski 2008)*

Sellel taustal on väga rahustav teada, et eesti keeles kõlavad
“Krokodilli” algusread järgmiselt:

*Elas ükskord krokodill.
Kõndis linnas,
rinnas
lill,
suitsetas, kõneles türgi keelt
ja tekitas üldist pahameelt.
Tähtis ja sabaga krokodill.
(Tšukovski 1964)*

Seega, Tšukovski nõudlikkusest ei tasu põnnama lüüa. Sest ta ei nõua midagi ilmvõimatut, üksnes lugupidamist oma tekstide suhtes. Andekal luuletajal ei ole vaja teist luuletajat tõlkides näidata, kui andekas on ta on – tema isikupära, tema musikaalsus ja haare vaatavad vastu igalt realt. Ning sealjuures on Tšukovski tegelikult viimane, kes dogmaatilisel pelgalt luuletuse rütmist kinni hoida käsib. Tema jaoks on ideaaliks see, et tõlgituna kõlab luule nii, nagu oleks ta kirjutatud emakeeles. Jah, midagi läheb alati kaduma, möönab Tšukovski. Kuid heas tõlkes, mis suudab säilitada autori intonatsiooni, tema musikaalse mustri, jääb ju hoopis rohkem alles! Olgu selle tõestuseks toodud poemi “Barmalei” algus-

read nii originaalis kui Ellen Niidu tõlkes:

*Маленькие дети!
Ни за что на свете
Не ходите в Африку,
В Африку гулять!
В Африке акулы
В Африке гориллы
В Африке большие
Злые крокодилы
Будут вас кусать,
Бить и обижать, —
Не ходите, дети,
В Африку гулять.*

*В Африке разбойник,
В Африке злодей,
В Африке ужасный
Бар-ма-лей!*

*Он бегает по Африке
И кушает детей —
Гадкий, нехороший, жадный
Бармалей!*

*Pidage kõik silmas,
mitte eluilmas,
lapsed, ärge Aafrikasse
minge te!
Aafrikas on haid ja
ahvid kohutud.*

*Aafrikas on krokodillid
tohutud!
Jätate seal hinge te,
lapsed, ärge minge te
Aafrikasse, Aafrikasse
ilma peal!*

*Aafrikas on röövel!
Ei! Ei! Ei!
Aafrikas on hirmus
Bar-ma-lei!*

*Ta jookseb mööda Aafrikat
ja kinni pistab teid.
Kartke kole jubedat
Barmaleid!*

Kahtlemata leiab sellest tekstist Ellen Niidu isikupärase luuletajakäekirja jälgi, tema isiklike intonatsioone. Kuid need ei satu vastuollu Tšukovski originaaliga, vastupidi – üks täiendab teist.

Barmalei kohta veel niipalju, et Krokodilli ja doktor Aibolit/Valusoni kõrval on tegemist ühe olulisema tegelasega Kornei Tšukovski lasteloomingus. See tegelane võlgneb oma sünni ühele tänavale. Nimelt juhtusid kord noor Tšukovski koos oma kunstnikust sõbra Dobužinskiga Leningradis Barmalejevi tänavale (Бармалеева улица) ja neil tekkis küsimus – mis ametit võis pidada see isik, see Barmalei, kelle nimi on sellel tänaval jäädvustatud? Oletati, et Barmalei oli mereröovel. Dobužinski joonistas jalamaid paberile ka tema portree.

Seega sündis Barmalei (ilmumisaasta 1925) korruga nii kõnes kui kirjas.

Samal ajal on doktor Aibolit/Valuson väga selgelt tõlkepäritolu, nimelt maha kirjutatud Hugh Loftingi “Doktor Dolittle’i” esimese osa pealt. Peab ütleva, et ümberjutustajana tegutses Tšukovski küllaltki operatiivselt – kui Lofting kirjutab oma doktor Dolittle’i esimesed jutud Esimese maailmasõja päevil, siis Tšukovski tegi sellest venekeelse ümberjutustuse, mis, nagu “Barmaleigi”, ilmus juba 1925. aastal. Ning selles venekeelses proosavormis ümberjutustuses, oma moodi hermeneutilises tõlkevariandis, on olemas juba esimesed värsikatked nagu see hiljem nii kuulus:

*Hale koiliblikas ükskord tuli:
“Tiibu mul põletas küünlatuli.
Aita mind, hea doktor Valuson!
Põlenud tiib mul nii valus on!”*

ning Aibolit ja Barmalei tegutsevad täies ilus ja hiilguses. Seega on Jaan Kross ja Ellen Niit Tšukovskit tõlkides tõlkinud kaudselt üle ka Hugh Loftingi ja tema doktor Dolittle’i.

Oma olemuselt on Tšukovski muinasjutud lähedased laste mängudele – külaliste vastuvõtmise mäng, haiglamäng, sõjamäng, reisimäng, segadusemäng, sõnamäng. Kui enamik muinasjutte pajatab draamadest ja katastroofidest, siis paljude luuletuste lüüriliseks teemaks on õnnetunne, mille tingib ime nagu “Imepuus”:

*Чудо, чудо, чудо, чудо
Расчудесное!*

ehk siis Ellen Niidu tõlkes:

*Oh sa pime, pime, pime
jumalime!*
(Tšukovski 1964)

Kuid võtkem taustaks Ellen Niidu töö mõne teise autori tekstiga, näiteks teise nõukogude vene lasteluule klassiku Sergei Mihhalkoviga, kelle luuletus “Aga mis on teil?” ilmus eesti keeles eraldi raamatuna Ellen Niidu tõlkes 1967. a.

Sergei Mihhalkovi kõige levinumad luuletused on kahtlemata kaks Nõukogude Liidu ja üks Venemaa hümn, mille see tänaseks 95-aastane luuletaja on erinevatel aegadel riiklikul tellimusel loonud. Ent enne kui Mihhalkovist hümnikirjutaja sai, jõudis ta luuletajana alustada ja lasteluuletajana tuntuks saada. Vene uurijad tunnustavad diplomaatiliselt, et Mihhalkov oli üks neid luuletajaid, kes mitte ainult ei rahuldunud ümbritseva tegelikkuse peegeldamisega, vaid kujundas aktiivselt ja teadlikult oma lugejat ümber “nõukogude lapseks” (Arzamastseva, Nikolajeva 2001). Seega pole tegu imede-usku Tšukovski, vaid pioneeride lauliku ja kroonikirjanikuga, kelle tõlkimine muuhulgas kindlasti on üks osa riiklikust tellimusest.

Mihhalkovi luuletus “Aga mis on teil?” on teinud läbi eesindamise kõige laiemas tähenduses. Tõlkija ei tõlgi üksiti luuletust, selle mõtet, stiili ja rütmi, ta tõlgib ka kogu kultuurikonteksti, assimileerides selle 1930ndate Venemaalt (Mihhalkovi luuletus on kirjutatud 1935. a) 1960ndate Eesti NSV-sse.

Kõik algab nimede eestindamisest. Toljast, Borjast ja Nikolaiast saavad Kait, Tiit ja Mait, neile järgnevad Malle ja Sass, ja üldse tundub, et Niidu luuletuses osaleb hoopis rohkem lapsi kui Mihhalkovil. Kuid laste arv ühikuna pole tähtis. Tähtis on selle luuletusega edasiantav väga elav ja eluline pilt – hulk ühe maja lapsi istub maja ees õuel ja igavleb – ning luuletaja heatahtlik muie, kui ta kirja paneb laste “pealtkuulatud” kõneluse.

Mida lapsed teevad, kui neil on igav? Nad hakkavad uhkustama, püüdes üksteist üle trumbata. Üks poiss teatab:

“Aga mul on taskus konks.

Aga teil?”

“Meil käis täna külas onks!

Aga teil?”

(Mihhalkov 1967)

Kellelgi on köögis gaas, kellelgi toas vaip on maas, kellegi kassil on pojad jne. Niit käib Mihhalkovi olustikulise kontekstiga ümber väga loominguliselt, kuid siiski pieteeditunnet kaotamata. Sest näiteks mida ütleks 1967. aastal Eesti lapsele fakt, et kellegi jaoks on tähtis, et tema aknast paistab Punane väljak? No paistab – paistku edasi. Kuid tõlkija toob tegevuspaiga lapsele lähemale:

“Meie aknast paistab aga

Komsomoli staadion,

aga teie akna taga

tühipaljas tänav on.”

Neglinnaja uulitsast jälle saab Pärnu maantee:

*“Meie kõndisime kohe
Pärnu maantee tänaval,
sealt sai toodud rohe-rohe
sinikuldne õhupall.”*

Edasi läheb laste jutt selle peale, kellel on tähtsam ema. Mee-
nutagem: luuletus on kirjutatud kolmekümnendate keskel,
kui naiste emantsipatsiooni serveeriti nõukogude riigi suur-
saavutusena. Luuletuses on ühe lapse uhkuseobjektiks see, et
tema ema on lendur, kellegi memm on militsionäär, kellelgi
insener, kellelgi trammijuht. Töötavate emade teema on täht-
tis ka kuuekümnendate aastate Eesti laste maailmas. Kuid
siingi ei pääse mugandustest:

*“Kõige tähtsam,” ütles Elli,
“trammijuht on nagunii.
Kadriorust Karamelli
ise juhib vaguni.”*

Nüüd, kus ei ole enam Karamelli trammipeatust ega kara-
mellilõhnagi selles peatuses, kus Komsomoli staadionist on
saanud Kalevi staadion, õhkub Niidu tõlkest ikkagi sedasama
soojust ja südamlikkust, mida kahjuks mitte alati ei leidunud
vene kirjanduse teinekord üsna puisetes tõlgetes. Ning selles
on sama vähe kroonupatriotismi ja sama palju toredat huu-
morit kui noorel Mihhalkovil. Isegi moraal ei mõju võltsilt:

*“Lendur lennukist saab sotti,
see on kiiduväärt ja hea.
Kokk teeb magusat kompotti,
kes siis seda heaks ei pea?”*

*Arst meid ravib, kui on vaja,
õppust annab õpetaja,
kõik on tarvilikud nemad.
Võrdselt tähtsad on kõik emad.”*

*See oli tõesti sedasi,
miks vaielda veel edasi.*

Ja veel üks raamat, õigemini küll raamatuseeria, millest tahaksin rääkida. Need on seitsmekümnendatel aastatel kirjastuses Perioodika välja antud filmiraamatud “Film-muinasjutt”, mis ilmusid paralleelselt nii eesti kui vene keeles ja toorkord nõukogude filmikunsti propaganda pähe ajaleheputkades müüdi. Usun, et minu põlvkond peaks neid väikesi raamatuid mäletama. Neilegi on eestikeelse tõlke teinud Ellen Niit. Kuid taas: see pole pelgalt tõlge. Enamiku raamatute tekst on originaalis tavapärase multifilmi stsenaariumi ümberjutustus. Tõlkija on aga paljud tekstid pannud värsivormi – nii et paratamatult tundub, et Tšukovskit tõlkides käimatõmmatud luulemootor tahab uut toitu ning vormib proosatekstigi võimalusel luuleks ümber.

Näiteks üsna tuntud vene lasteautori Genrih Sapgiri “Isemoodi vedur” kõlab nii:

Kiviküla raudteejaamas
ootas rahvas rongi.
Kell on juba veerand saamas.
Kus see rong siis ongi?
“Mis on täna rongil viga?”
küsis onu portfelliga.
“Miks ta peaks küll hilinema?”
päris nelja lapse ema.
“Ta on haigeks jäänud vast?”
oletasid neli last.
“Sõiduplaan võib olla vale,”
rääkis poisu kutsikale.

Seisis ootajate sülem,
kuni saabus jaamaülem.
“Reisijad, ma soovin edu!”
ütles tema,
“aga meil on sõidus vedur,”
ütles tema,
“kelle vigurid ja tavad
pole kuigi kiidetavad.
Ta võib minna raudteelt kiiva,
sõita mööda rannaliiva,
kord ta jälle metsas tuulab,
lilli vaatab, linde kuulab.”
(Sapgir 1978)

Või siis keerulisemalt teostatud, aga siiski teatud rütmi
viidud Eduard Uspenski hitt-animatsioon “Krokodill Trill”:

*Ühe suure linna puuviljapoodi kord üks laadung apelsinikaste toodi.
Kust mujalt kui kaugelt Aafrikast!*

Kõigis kastides olidki tõepoolest apelsinid sees. Aga ühes – mitte et apelsinid oleksid olnud seal toored või noored – ei, seal olid apelsinide asemel paljad koored! Ja koorte vahel üks teadusele senitundmatu asjamees Seboriino. (Uspenski 1975)

Paistab nii, et filmiraamatuid tõlkides olid tõlkijale antud vabad käed. Kuna raamatuid tuli lõppkokkuvõttes kümme-kond, sai sellest tagasihoidlikust raamatusarjast omapärane autoriprojekt, mis oli lugejate hulgas seda populaarsem, et samateemalised multifilmid jooksid ju telekast kogu aeg (ainult et Seboriino ja Trilli asemel tegutsesid seal Gena ja Potsataja). Küll ei andnud toonased raamatulugejaist lapsed endale enamasti aru, et need raamatud tõlkis tegelikult toosama tädi, kes samal ajal näiteks Tähekesse Onu Ööbiku lugusid kirjutas...

Tänapäeval teame vägagi hästi, milline mõju on animatsioonil lastekirjandusele. Ma ei usu, et vanemal ajal oleks teistmoodi olnud. Ainult et lastel puudus võimalus televiisoriprogrammi edasi-tagasi kerida, nii nagu praeguste DVD-de puhul tehakse. Kuid seda enam oli vajadus raamatut lapata. Edasi ja tagasi, edasi ja tagasi. Ja mitte ainult seda.

Need väikesed filmiraamatud on minu riiulis siiamaani alles. Enamik ei kuulu küll originaalis mulle, vaid minu mehele. Ja on üsna hämmastav, et üks laps on kunagi neisse pastakaga märkusi teinud, neid “kogunud”, mingitele tekstidele ise vahepealkirju pannud, ühesõnaga mänginud, improviseerinud. Järelikult on mingil hetkel kellegi jaoks olnud tegemist olulise asjaga.

Mida ma selle pika jutuga öelda tahan? Need näited pidanuks peegeldama seda, kui lai on olnud Ellen Niidu haare lasteluule eestindajana. Kahjuks on tänase eesti lapse jaoks tegemist kadunud maailmaga – maailmaga, mis on ühe riigikorra vahetumisega heidetud üle parda. Loomulikult oli selles maailmas ka palju raamatuid, mis olidki üle parda heitmise ära teeninud, aga mis nende pealkirjad olid – kes seda hetkel ütelda oskab. Meelde jäävad ju eeskätt need tekstid, mis väärivad meeldejätmist.

Tõsi, neid “oma aja raamatuid” trükiti hiigeltiraažides ja seetõttu saab neid vast leida paljudes (maa)kodudes ning antikvariaatides, aga raamatukogudes juba enam mitte – sealgi on asunud vanu raamatuid hävitama, et uutele ruumi teha. Ja, arvestades seda, milliste tõlkijatega on tegemist olnud ja milliseid autoreid on tõlgitud, on sellest uuema aja hävitustööst päratult kahju.

Kuigi, nagu ütles vana hea Woland, käsikirjad ei põle. Mis tähendab, et midagi jääb alati alles. Ka siis, kui meile näib, et me oleme kõik tulle heitnud ja ära unustanud, kerkib mälu-
sopist esile lausekatke:

*See oli tõesti sedasi,
miks vaielda veel edasi.*

Kirjandus:

- Arzamastseva, Nikolajeva 2001 = Арзамасцева, И. Н., Николаева, С. А. *Детская литература. Учебник для студентов высших и средних педагогических заведений*. Москва: Издательский центр "Академия". Высшая школа, 2001, с. 244-255
- Kross, Jaan 2003. Tõlkimine – kas kunst? Kas teooria? – Jaan Kross. *Omaeluloolisus ja alltekst*. 1998. a. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna vabade kunstide professorina peetud loengud. Tallinn: EKSA, lk 186-221
- Mihhalkov, Sergei 1967. *Aga mis on teil?* Vene keelest tõlkinud Ellen Niit. Tallinn: Eesti Raamat. 20 lk
- Sapgir, Genrih 1978. *Isemoodi vedur*. Vene keelest tõlkinud ja värsistanud Ellen Niit. Nõukogude Filmikunsti Propaganda Büroo. Tallinn: Perioodika. 16 lk
- Tšukovski 2008 = Чуковский, К. И. Записки пострадавшего. – Чуковский, К. И. *Высокое искусство. Принципы художественного перевода*. Санкт-Петербург: Авалонь, Азбука-классика, 2008, с. 308-320
- Tšukovski, Kornei 1964. *Итерии*. Vene keelest tõlkinud Jaan Kross, Ellen Niit ja Jaan Kärner. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 208 lk
- Tõnjanov 1983 = Тынянов, Юрий. Корней Чуковский. – *Воспоминания о Корнее Чуковском*. М., Советский писатель, с. 60-63
- Uspenski, Eduard 1975. *Krokodill Trill*. Vene keelest tõlkinud Ellen Niit. Nõukogude Filmikunsti Propaganda Büroo. Tallinn: Perioodika. 20 lk
- Väljataga, Märt 2006. Milleks tõlkida luulet? *Eesti Päevaleht: Arkaadia*, 4. märts

What happened to Barmalei: Ellen Niit as a translator of children's poetry

It is a presentation made at the conference held on the occasion of the 80th birthday of Ellen Niit.

Together with reprints, the electronic catalogue of the Estonian National Library includes approximately 50 translations by Ellen Niit (mainly from Hungarian, Finnish and Russian). In the 1960s-1970s, Niit was one of those who mediated important works to children. Nowadays, young readers unfortunately happen to read very little of these works by Niit but for instance their fathers and mothers should remember the books mentioned.

The paper focuses on the translations of the creation of Korney Chukovsky and Sergey Mikhalkov as classics of Russian children's literature, also fairy tale movies by Genrih Sapgir and Eduard Uspensky into Estonian. A few examples of the translations of the works of Chukovsky into English have been presented for comparison. Translations of Chukovsky by Ellen Niit and Jaan Kross are considerably more professional than the examples – and are actually the most brilliant translations in Estonian poetry in general.

Klassikaks sündinud

Eesti uuem lastekirjandus esimese kooliastme lugemikes

Mare Müürsepp

Sissejuhatuseks

Mõistele “klassika” annab lastekirjanduse erialasõnastik esmaseks tähenduseks “üldtunnustatud, püsiva väärtusega kultuuripärand” (Lastekirjanduse... 2006: 82). Üks võimalus, kuidas kirjandusteos võib üldtunnustatuseni jõuda ja püsivat väärtust omandada, on esine mine koolilugemikus, kus õppekirjanduse kasutamise reeglite kohaselt on väljaande sisu vähemalt neli aastat muutumatult õppetööks kättesaadav. Muidugi ei tarvitse õpikus leidumine kirjandusele üksnes väärtust lisada. On ju teada ütlemine, et kirjandusõpetaja tapnud Puškini... Ka eesti lastekirjanike suust on kuulda olnud kahtlust, et kooliõpikusse haaratud tekst võib midagi oma algväärtusest kohustusliku lugemise tõttu kaotada.

1990. aastate algul tundus eesti lastekirjandus olevat väljasuremise ohus, kuna kirjastajad ja kirjanikud sattusid harju-

matutesse majandustingimustesse. Kümnendi esimesel poolel ilmus tähelepanuväärseid raamatuid vähevõitu, tänu mitmele algatusele (võistlused, asjatundjate ümarlauad jm) hakkas aga algupärane lasteraamatutoodang 20. sajandi lõpuks edenema.

Lastekirjanduse ülevaated on olnud põhitoonilt optimistlikud, kuid näiteks Andres Jaaksoo on esile toonud hea lasteluule puudumise, lasteraamatute halva kujunduse, eesti lastekirjanike võimetuse valitud teemat tervikuks vormida, olemasoleva kriitika vähesuse ja lausa ebaprofessionaalsuse ning esmatrükkide õblukuse (Jaaksoo 1993, 1994, 1995). 1999. a ülevaates tõdetakse, et lastekirjandus ei ole veel ülesaanud kümnendi alguses alanud mõõnast, puudutatakse kirjastamise ja meediaga seotud probleeme ning lõpetatakse seisukohaga, et 1999. aasta eesti lastekirjanduse kogutoodang on lootustandev (Kivirähk 2000).

21. sajandi esikümnendi lõpuks on eesti algupärane lastekirjandus tuntavalt rikastunud uute autorite põlvkonna võrra ja head kirjandust on saanud juba palju. Jaanika Palmi ülevaateartiklid 2003. ja 2004. aasta lasteraamatutoodangust annavad mõista, et lasteraamatuid on tekkinud lausa hoolelt palju, et lastekirjanikud justkui ei tunne sõna kaalu ega küsi, kas keegi nende teoseid vajab. Lastekirjanduse pilt on kommertsialiseerumise käigus muutunud hõlmamatuks ja laialivalguvaks (Palm 2004, 2005).

1990. aastatele tagasivaatavas artiklis on J. Palm tõdenud, et lastekirjandusest meedia küll kirjutab, kuid mitte kuigi süvenedes ega süsteemselt (Palm 2001). Eks või lastekirjanduse kaasamist õppekirjandusse vaadelda ka kui teatavat kriitilist refleksiooni: mida on lugemikuautorid kaasaegses kirjandu-

ses head näinud ja mida omapoolse tegevusega väärtustada tahtnud. Kui tänased koolilapsed tulevikus praeguse aja peale tagasi mõtlevad (näiteks selleks, et oma lastele n-ö vanast ajast rääkida), meenuvad neile lastekirjandusest tõenäoselt kergemini just need autorid ja teosed, kelle-millega kooliõpiku vahendusel kokku puututi.

Alljärgnevalt tuleb vaatlusele, kuivõrd on taasiseseisvunud Eestis loodud lastekirjandus (ilmunud alates 1991) leidnud rakendust õpikutes: millised autorid ja mis laadi tekstid on õppekirjanduses esindatud ja milliseid põhjusi võib oletada just nende teoste kaasamisel. Et siinkirjutaja on kõnealuses valdkonnas osalenud niihästi mitme õpiku kaasautorina, õpikutoimkonna nõustaja ja toimetajana kui ka retsensendina, integreerub käsitlusse autobiograafilisi, isiklike kontaktide kaudu teadaolevaid seiku.

Lugemikutekstide valiku põhimõtteist

Tausta loomiseks olgu esmalt esitatud õppekirjanduse materjali valiku põhjendusi eesti keele ja kirjanduse õpetamise ajaloost.

Üks varasemaid kooliõpiku tekstivaliku põhjendajaid on olnud kirjandus- ja kasvatusteadlane Mihkel Kampmaa (Kampmann). Tema teoses "Eesti keele õpewiis" (1918) leidub mitmeid tugipunkte kooli kirjavara arengu analüüsimiseks.

Lugemisõpetuse ajaloost lühiülevaadet andes on M. Kampmaa osutanud sellele, mida eri aegadel on lugemisvara puhul oluliseks peetud. Esmalt on tahetud, et lugemisraamat pakuks kasulikke teadmisi (nagu hobuste haiguste tundmine ja lutikate hävitamine); seejärel on esile kerkinud keeleharimise ülesanded. Värskeimaks suundumuseks ajal, mil Kampmaa

kirjutab, on lugemisvara hindamine kunstilisuse seisukohalt: esteetiline mõte on “igalt poolt läbitunginud”; on jõutud arusaamisele, et “lugemiseraamat ainult kõige suuremate ja paremate kirjanikkude kogutöö võib olla.” (Kampmaa 1918: 121) Lugemikku peaksid jõudma tekstid, mis on sündinud kunstina: “Seda mõõdupuud külge pannes tuleb kõik kõrwale heita, mis pole loodud, waid lugemiseraamatu jaoks tehtud, kärbitud, sisuta ja stiililiselt wäärtuseta on.” (sama: 122) Samas pidas Kampmaa väga oluliseks lapse loomuse tähelepanemist: “Igalt kujutuselt nõuab lapse loomus, et see tema sisemisele nägemisele ehk fantasiale toitu annaks, et lugemisetükis elu ise teda otsekoheselt puudutaks.” (sama: 122)

Kampmaa pidas õppetöös kirjanduskeelest olulisemaks rahva elavat suusõnalise läbikäimise keelt. Tähtsaks pidas ta vanasõnade ja rahvajuttude esitamist õppematerjalina, iseäranis nende juttude, “mis ustawalt rahwa jututoonis ja rahwa enese sõnadega üles tähendatud. [...] Üleüldse seisawad rahwa muinasjutud kättesaamatalt kõrgemal, kui kõik teised kunstluule tooted, mis laste jaoks kirjutatud. Kunstlistes lastejuttudes fantaseerib täiskaswanud haritud inimene lapse wiisil, kuid ei usu ühegisse sõnasse, mis ta kirjutanud. Rahwas selle wastu on suur luulemeelne laps. [...] Ja uuematest luuleloojatest on need kooliõpilastele alati kõige armsamad, kes rahwa luuletooni tabavad. [...] Kuid rahwakeele tutwustamine koolis nõuab suurt pädagogilist takti ja armastust niihästi keele kui ka nooresoo wastu, muidu võib see töö igawust ja läilust selle keele-elementi wastu äratada.” (Kampmaa 1918: 18) Kirjanduslikest tekstidest kõneldes pidas Kampmaa “etterinda nihutamise” wääriliseks lastelaule. Jutustustest tuleks wõtta selliseid, kus on elavaid inimesi kujutatud. Tähtsaks pidas

Kampmaa nalja ja naeru, mis “ühendavad südamed just nagu ühine mäng ja ühine teekond.” (sama: 124) Lugesiraamat peaks olema selline, et seda ka esteetiliselt haritud inimene “lõbuga võiks lugeda”: “Seega ei pea lugemisepalad mitte üknes teatawale arenemiseastmele wastama, waid neis niipalju üleüldisinimlikku olema, et ka täisealine neist lapsikuid, igawaid asju ei leiaks, waid enese noorusest siin rõõmustaks. Tükkisid, mis ainult noorusele meelega tehtud, ei tule siia paigutada.” (sama: 124) Seega võib Kampmaa nõudeid kokku võttes iseloomustada väga kõrgeina: kooliõpiku lugude valik peaks olema kirjanduslikult küps ja samas ka lastepärane. Seejuures tunnistab Kampmaa, et õpiku keeleline ja esteetiline külg oleneb kirjanduse üldisest arenemisest: “Kes suudaks ka lugemiseraamatut sellest tasapinnast järsku kõrgemale tõsta, millel meie kirjandus ise seisab?” (sama: 128)

Ehk küll veidi kõrvalise, kuid huvitava aspektina võib esile tuua Kampmaa mõtte, et ilukirjanduse lugemine on kooliõpetaja kohus, et keelt, meelt ja mõttekujutust ravitseda ja värskendada (Kampmaa 1918: 21).

20. sajandi teise poole eesti kirjandusõpetuse ja üldse kunstikasvatuse üheks olulisemaks põhjendajaks on olnud Kalju Leht. Ta on kirjandusõpetuse ajalugu kujutanud historismiprintsiibi taandumise ja õpilase arengupsühholoogilise faktori tähtsustumise kaudu. Kui aastaid on kirjandusõpetus järginud kirjanduslugu, olnud selle kahandatud mudel, siis ajapikku on hakatud rohkem arvestama noore lugeja elu- ja kunstikogemusega. Olulisemaks on saanud žanriprintsiip: kooli kirjandusprogrammi koostamisel on hakatud lähtuma noorte lugemiseelistuste analüüsist (Leht 1977: 9-14). Ka on K. Lehe juhitud töörühm hoolega arendanud kunstide koond-

toime ideed esteetilises kasvatuses: õpiku tekstivalik peaks suunama ka teatri-, kino-, maali- jm kunstivaldkondadega tegelema, mistahes kunstinähtusi kui ka kogu inimtegevuse esteetilisi võimalusi tunnetama.

K. Lehe mõjuvalda kuulumist on tunnistanud algklasside lugemike kauaaegne autor ja algõpetuse didaktika teoreetilise mõtte keskendaja Eha Hiie. Tema juhtimisel koostatud algklasside lugemikes on järgitud lapse kirjandustaju arengu loogikat. Kui 8-9-aastane lugeja on valdavalt muinasjuttude eelistaja, keda köidab loo õnnelik lõpp, lõbusus, eakaaslasest tegelane, siis 10-11-aastasele on oluliseks muutunud seikluslik arendus ja ideeline sisu. Seega toimub algastme (siin mõeldud 1.-3. klassini ulatuvat I kooliastet) lugeja arengus tähelepanuväärne murrang. See ja muud samalaadi tähelepanekud, mis on tehtud lugejauuringute põhjal, on juhtinud lugemike tekstivalikut (Hiie, Mürsepp 1991). Seega võib siin näha lähedust K. Lehe osutatud žanriprintsibile: lugeja huvidele ja võimalustele vastava žanri eelistamine on 1970.-1980. aastatel olnud üks määravamaid teksti valiku põhimõtteid ka algklasside lugemikes.

Algklasside kirjandusõpetuse loogika on lähtunud põhimõttest, et oluline on selgitada laste eneste lugemismuljeid ja nende abil juhtida tähelepanu loo detailidele ja keelelistele iseärasustele. Algklassilapse lugemisvara on 1980.-1990. aastatel kehtinud õpikute autorid määratlenud nii: ennekõike peaks laps kokku puutuma talle jõukohaste žanride klassikaga, mille hulka on arvatud nii rahvalooming, rahvapärimate töötled ja arendused, kunstmuinasjutu varasemad näited ja traditsiooni parimad edasiviijad kui ka seikluskirjanduse teerajajad.

1990ndate algul alanud uue õppekava väljatöötamisel tõusis eesti keele ja kirjanduse õpetamisel keskele kohale tervik käsituse ja metakognitsiooni (oma õppimisprotsessi kõrvalt jälgimise ja analüüsimise) idee ja sellega seondvalt lugemise kommunikatiivne aspekt: ei loeta mitte niivõrd selleks, et tunda kirjanduse ajalugu, kuivõrd selleks, et suhelda autoriga, teiste lugejatega, lasta endani kanduda seda, mida tekst vahendab ja loetava ajal ise oma sõnumeid edasi anda. Ehk nagu ütleb õppekava 1996. a versioon: “Ilukirjandus pakub elamusi, vahendab ja mõtestab inimesele argielus kättesaamatuid kogemusi, aidates kujundada tolerantsust, esteetilist ja eetilist väärtustunnetust, mõista teisi kultuure. [...] Õpetus peaks ennekõike stimuleerima lugemissoovi.” (Eesti põhi- ja keskkhariduse... 1996: 1973) Alalõigus “kirjandus” on kommunikatiivsuse kõrval siiski osutatud ka vajadusele saada ülevaade eri liiki tekstidest (sama: 1973).

Kommunikatiivsuse põhimõte tungis kirjandusõpetusse ennekõike arvatavasti inglise- ja soomekeelse erialakirjanduse mõjul. Keele- ja kirjandusõpetuse didaktikal on aga paratamatult oma rahvuslik eripära. Seda näitab asjaolu, et läbi aegade on üritatud eesti kooliõpetust suunavates materjalides moodustada teatavat kirjanduse ühisvara, mida tuleks koolitöös vahendada. Õppekava on I kooliastmesse puutuvalt nimetanud kohustust tunda mõnd tähtsamat eesti ja väliskirjanikku (Eesti põhi- ja keskkhariduse... 1996: 1975). Õppekava järgmises versioonis on I kooliastme õppesisus nimetatud rida kirjanikke, kelle tekste õpetus peaks vahendama. Tänapäeva eesti autoreist on seal näiteks Ellen Niit, Aino Pervik, Heljo Mänd, Jaan Rannap, Lehte Hainsalu, Leelo Tungal, Andrus Kivirähk, Henno Käo (Põhikooli...

2002: 888). Õppekava selgitav käsiraamat “Õppe- ja kasvatus-
tööst I kooliastmes” (2004) toob nii 1., 2. kui ka 3. klassi eesti
keele ainesisu juures ära sellesama soovitusliku kirjanike
nimekirja.

Paraku pole uute lugemike koostajad oma tööpõhimõt-
teid kirjalikul ja üldkättesaadaval kujul kuigivõrd levida lask-
nud – kirjastused eelistavad kursuste korraldamist õpetaja-
raamatute trükkimisele. Seepärast pole uuema õppekirjanduse
analüüsil eriti muud võimalust kui oma järeldusi eeltoodu
taustal kaaluda.

Uued õpikud ja õpikusarjad

1980ndate lõpul alanud kooliuuendusajajärgu üheks ereda-
maks raamatuks kujunes kindlasti Viivi Luige tekstide ja Epp-
Maria Kokamäe illustatsioonide koostoimes valminud “Meie
aabits ja lugemik” (1992). See raamat järgib mudelit, milleni
eesti aabitsa ja alglugemiku (esimene lugemik pärast aabitsat)
traditsioon jõudis juba 20. sajandi algul: õpik on kirjanduslik
tervik, omaette lasteraamat (nagu seda oli nt J. Ploompuu
aabits 1907). Uudiskirjanduslik osis selles õpperaamatus on
V. Luige lühipalad (äratuntavalt kaasautori E.-M. Kokamäe)
kolmest lapsest. Eriliseks, aabitsaspetsiifiliseks osaks on
sõnamängulised lausumised iga tähestiku tähe omaduste esile-
toomiseks. Muud tekstid, nii luuletused kui proosapalad ja
muinasjutud, on pärit vanemast kirjandusest, 20. sajandi algu-
poolelt ja varasemast. Sellisena asus V. Luige kirjandusvalik
peaaegu vastandlikule positsioonile senise ainuvalitsenud
kooliaabitsaga ja sellele järgneva alglugemikuga, mille auto-
reiks olid teadlased Lilian Kivi ja Milvi Roosleht.

Järgmised uued õpikud hakkasid ilmuma seoses 1997.

aastaks kavandatud üleminekuga uuele, taastatud rahvusriigi õppekavale. Mare Müürsepa ja Peeter Viisimaa õppevahend “Hubert teeb aabitsat” (1994) tekkis õppekava ettevalmistuse käigus uute keeleõpetuslike ideede trükiproovina. Raamat oli mõeldud suulist kõnet ergastavate pilttekstide koguna, millele hiljem lisandus vanade aabitsatekstide valik. Uudiskirjanduse esitamise taotlust selles komplektis pole, ka hiirtegelaste elu ei ole kavandatud omaette ilukirjanduslikuks tekstiks.

1997. a valmisid L. Kivi ja M. Rooslehe uus aabits ja lugemik ning Leelo Tungla tekste ja Edgar Valteri pilte liitev ja Ene Hiiepuu metoodilist mõtet vahendav aabits. Kivi-Rooslehe õpikud kujutavad endast traditsioonilisemat tekstikogu. L. Tungal koondas oma aabitsa aine päkapikkude Anna ja Aadama ümber, kõrvaltegelasteks loomad, kes kannavad kogu tähestiku ulatust esindavate algustähtedega nimesid – dogi Doora, eesel Eedi, põrsas Pamp, orav Ülo jne.

Tänu Tungla leidlikule sõnakasutusele ja julgele huumorimeelele ning heale kooskõlale Valteri piltidega kujunes aabitsast omalaadne lastekirjanduslik tervik. Ka järgnevad õpikud (lugemikud 1. ja 2. klassile) sisaldavad palju Tungla originaaltekste Annast ja Adamast. 2003. a nägi trükivalgust õpikutegelaste juhtumustest pajatav lisalugemistekstide kogu “Anna ja Aadama lood. Lugusid ja luuletusi Päka kooli lastest” – tore iseseisev kirjandusteos ka neile lastele (ja täiskasvanutele), kes Tungla-Valteri-Hiiepuu õpikute järgi pole õppinud.

Järgmisel kümnendil algatas kirjastus Koolibri sarja “Ilus emakeel”, mille tellijamagnetiks pidi kujunema eeldatavasti tugevalt omanäoline kirjanikuaabits. Koolikirjaniku rolli võeti end juba huvitava lastekirjanikuna tõestanud ja samal ajal eesti keele õpetajana töötav Jaanus Vaiksoo. Tema aabitsa

sündmustik on seotud igapäeva-ainega, käsitlusviis on tõsieluline. Tegelasteks on ühe pere neli last, kellest mõni on aabitsalugejast noorem ja mõni vanem. Aabitsa jaoks lugusid kirjutades kippus Vaiksoo neid niivõrd välja arendama, et need ei mahtunud aabitsa formaati. Nii on aabitsa kaante vahele jõudnud lihtsustatud, skemaatilised olukorrad, mis aabitsa lisamaterjalina ilmunud raamatus “Jaagupi esimene koolisügis” (2005) on leida märksa põhjalikumas esituses.

Justkui kahe nimetatu eeskujul on eraldi raamatuks koondatud ka V. Luige lood 1992. a uudse aabitsa tegelastest Liisust, Annist ja Johannesest (“Aabitsajutud” TEA kirjastuse lastekirjanduse sarjas 2006).

Sarja “Ilus emakeel” 2. klassi komplekti autoreist on Krista Kumberg ja Ene Jundas astunud üles ka oma lugudega, millest üks on koguni näidend. Nüüdseks on lasteraamatukoguhoidjalt, õppejõult ja väga tunnustatud kriitikult K. Kumbergilt ilmunud juba kaks lasteraamatut ja näidendikogumik.

Niisiis on ülaltoodust mitut näidet kokku võttes võimalik väita, et algastme koolikirjanduses on saanud peajooneks menuka või lootustandva kirjaniku osalus õpikus, millega kaasneb esialgu õppetekstideks mõeldud lugude ilmumine ka omaette lasteraamatuna. Sellise nähtuse pahupooleks aga on, et aabitsa ja lugemiku tekstivalik võib jääda vaeseks teiste kirjanike esindatuselt – mis omakorda tähendab seda, et vähesema lugemisoskuse ja huviga laps loeb vähemalt esimesel poolaastal, aga võimalik, et ka kauem, peamiselt vaid aabitsakirjaniku enese lugusid... Võib-olla oleks just muude kirjanike loomingus midagi, mis temas nii huvi ärataks kui ka lugemisostkust kosutaks?

Tänapäeva eesti kirjanikud esimese kooliastme õpikutes

Kirjanik võib eesti keele õpikus olla esindatud mitmel moel. Esiteks, ta võib olla kirjutanud lühiloo või luuletuse, mis sobib õpikusse tervikuna ja muutmata kujul. Teiseks võib tema looming olla õpiku tarbeks mugandatud. Ehk küll M. Kampmaa eespool toodud soovitus (“...kõrwale heita, mis pole loodud, waid lugemiseramatu jaoks tehtud, kärbitud...”) selle eest hoiatab, on mugandamine, lühendamine ja ka ümbersõnastamine õpikukoostamise praktikas väga levinud. Kolmandaks võib kirjaniku teos olla esitatud vaid kaanepildi kujul lugemissoovituste rubriigis, ka lausa ilma mingi sõnalise kommentaarita. Neljandaks (eriti suureks austusavalduseks) võib olla lehekülge või kaht hõlmav kirjaniku tutvustus, milles leidub kirjaniku pilt, eluloolisi seiku, näiteid tema loomingust nii tekstikatketes kui ka illustatsioonide ja mõistatustena.

Tundub, et otsides uut ja huvitavat, ehk teisisõnu eriti kaasaegset (või isegi tulevikuhõngulist) teksti, kasutavad õpikute koostajad hoolega lasteajakirjades ilmuvaid tekste. Nii võib juhtuda, et luuletus ilmub esmalt “Tähekeses”, siis annab õpikukoostaja sellele uue hoo õpikus ja seejärel ilmub tekst juba autori valikkogus.

Kõiki neid võimalusi silmas pidades on käesoleva ülevaate jaoks vaadatud läbi 15 1.-3. klassi eesti keele õpikut mitmelt autorite kollektiivilt (vt nimestik artikli lõpus; kaheosalise õpiku 1. ja 2. osa on loetud üheks õpikuks).

Kõige populaarsemaks lugemikuautoriks tuleb pidada Aino Pervikut. Tema tekste leidub vaadeldud õpikuist seitsmes. Esindatud on nii lühilood ja luuletused, mis on õpiku koostajaile tundunud vastava teema puhul eriti sobilikena

(“Kaugele vaatamise pilt”, “Maapilt”, “Jõuluõhtul”, “Jõulupuu salm”) kui ka osutused tervikteostele nagu “Kollane autopõrnikas sõidab ringi”, “Draakonid võõrsil” ja Paula-sari. Kuna Paulasarjas on Pervik osanud üksikasjalikult lahti kirjutada paljusid tänapäeva lapsi ümbritsevaid olukordi, ahvatles see ühe 2. klassi lugemiku autoreid pea iga teemajaotuse juures Paulast katkendit esitama. Käsikirjas oli neid kindlasti rohkemgi kui lugemikus selle valmiskujul. Kui õpetajad ja lastevanemad poleks nii altid õpiku ja töövihikuga töötamise rutiinile, saaks õppetöö lausa keskendadagi Paula-lugude laadsele sarjale, nii et lugemikku polekski vaja. K. Kumberg on A. Perviku kirjani kuväge ses teoses avanud, osutades, et Pervik mitte üksnes ei kirjelda olukordi, vaid juhib lugeja emotsioonidesse, mis ühe või teise olukorrani võivad viia. “Teksti lihtsus annab pealiskaudsele täiskasvanule ajendi seda primitiivseks pidada. Tegelikult on keerulistest asjadest kerge keeruliselt kirjutada. Sama asi lihtlausega selgeks teha nõuab meisterlikkust.” (Kumberg 2004: 35) Sõnastuse lihtsuse ja mõttesügavuse koostelu teeb Aino Pervikust autori, kellest tark õpikukoostaja mööda ei vaata.

Neljas õpikus on leida Henno Käo, Tõnu Seero ja Andrus Kivirähki loomingut.

H. Käo on lasteluulet avaldanud küll vähe võrreldes oma muinasjutuloominguga, kuid kaks luuletust (“Röövlilaev”, “Minevik ja tulevik”) on algastme õpikuisse jõudnud. Lisaks tutvustavad õpikud “Noorpagana lugusid”, naljajutte ametitest (“Kuu-uuriija”, “Lumeröökija”) ning üsna uusi raamatuid “Väike rüütel Rikardo” ja “Printsuss”.

T. Seerol on alates 1994. aastast jõudnud ilmuda kaks kogumikku, mõlemad kahes trükis (“Jürimari pere lood” 1995

ja 2002; “Kaarel teab” 1994 / “Kaarli lood” 2007) ning mõlemad on esindatud ka algklasside lugemikes.

Praegusaja tunnustatuim noorema põlvkonna kirjanik A. Kivirähk ilmus lastekirjandusse jutustusega “Kaelkirjak” (1995). Ühena esimestest uue kirjanduse näidetest jõudis katkend “Kaelkirjakust” M. Müürsepa ja A. Uuseni 1998. aastal ilmunud 3. klassi lugemikku “Meie keel”. Järgmisel aastal oli Kivirähk nii “Kaelkirjaku” kui lühilooga “Konna musi” A. Kloreini ja L. Tungla 3. klassi õpikus. Õppekirjanduse koostajad on püüdnud Kivirähki kasvaval lasteloomingul silma peal hoida: Haapsalu toimkonna (E. Jundas, R. Kippak, K. Kumberg, S. Pöder) 2005. a ilmunud 2. klassi lugemikus on Kivirähkilt juba kaks lühilugu ning katkendid “Sirlist, Siimust ja saladustest” ja “Limpast”. E. Hiiepuu ja L. Tungla ümbertöötatud 2. klassi lugemik (2007) tutvustab raamatuid “Leitutajateküla Lotte” ja “Sirli, Siim ja saladused”, aga ka kirjaniku isikut ja loomingut üldse.

1990. aastate algul rasketes kirjastamisoludes tänu “Valge raamatu” konkursile kirjastatud Lehte Hainsalu “Pikkurilli” on lugemikesse jõudnud nii katkendi kui ka lugemissoovi kujul. Rohkem kui ühes lugemikus on leida Ilmar Trulli, Ilmar Särje, Vladislav Koržetsi, Kaja Prügi ja Heiki Vilepi luuletusi ja lühijutte.

Õpikukoostajad pole unustanud A. Perviku kõrval ka teisi elupõliseid lastekirjanikke, kellelt niisamuti viimase mõneteistkümnepäevase aasta jooksul on laste lugemislauale olulist lisatulnud. Nii on avaldatud Jaan Rannapi, Harri Jõgisalu, Andres Jaaksoo jt uusi lugusid.

Uudiskirjanduse poolest kõige rikkalikum on ilmselt seni värskeim väljaanne, L. Tungla ja E. Hiiepuu ümbertöötatud

2. klassi lugemik (2007). Seal leidub tekste nii Wimbergilt, Marju Õunpuult (“Kuninganna Anni lood”), Kerttu Soansilt (“Olivia ja esimene maailm”) kui Peeter Sauterilt. J. Vaiksoo ja S. Toomla koostatud aabits sisaldab ühena väga vähestest muu ehk koostajavälise kirjanduse näidetest Karl Martin Sinijärve jõululuuletuse.

Kena on märgata, et õpikuturgu valitseva pingelise konkurentsi tingimustes ei pea koostajad paljaks ka üksteise lugusid esitada. Haapsalu toimkonna raamatus on leida J. Vaiksoo “Lumemöllu” katkend, S. Toomla ja J. Vaiksoo 1. klassi lugemik sisaldab M. Mürsepa laiale üldsusele väheteada lugemikupala “Nädalapäevade vestlus”. L. Tungla luulet hindavad kõrgelt paljud lugemikukoostajad ja kirjastajad. Tungal on ka üks haruldasi meie aja kirjanikke, kes on pääsenud Lauri Leesi “Väikese eurooplase lugemikku” Aisopose ja La Fontaine’i kõrvale.

Kui vanemast õppekirjandusest kõneldes võis konstateerida esteetilise kriteeriumi mõjulepääsu, suundumist didaktiliselt lugemisvaralt ilukirjanduslikumale, siis tänapäevased lugemikud püüdlevald mitmekesisuse suunas. Rahvusvahelised lugemisuurimused on esile toonud, et eesti lapsed õpivad suhteliselt hästi lugema ilukirjandust, jäävad aga hätta aime- ja tarbetekstidega. See on olnud üks konkreetne põhjus, miks mitteilukirjanduse lugemine on eraldi rõhutatud õppekavas ja mitteilukirjanduslike tekstide rohkus paistab silma ka lugemikes. Aimeteksti lugemine ja mõistmine on üks lugemisõpetuse osi, sellepärast on lugemikes tutvustatud nii aime- raamatuid tervikuna ja nende ülesehitust kui ka esitatud lugusid loodus-, tehnika- ja muude teadlaste ja asjatundjate (Aleksi Turovski, Urve Sellenberg, Mati Soomre jt.) sulest. Lugemis-

soovitustes leiduvad nii Viktor Masingu ja Peeter Ernitsa raamatud kui ka entsüklopeedilised teosed. Seda suundumust ei saa kõrvutada M. Kampmaa kirjeldatud nähtusega 19. sajandil, kus lugemik pakkus tekste hobuste haiguste ravimise ja muude majapidamistarkuste kohta. Aimeteksti esitamine lugemikus teenib eesmärki õppida sellega töötama – leidma olulist, tegema kokkuvõtet, otsima lisakirjandust.

Tähelepanuväärne joon on laste kirjatööde esitamine lugemispaladena. Varalahkunud Sten Roosi looming on juba ilmunud n-ö päris kirjanduse kujul, teised lugemike lapsautorid (Daniel Poslawski, Kätlin Palm, Kristjan Luts, Viljar Sinimeri jt) aga annavad endast ehk tuleviku kirjandus- ja kultuuripildis märku. Põhjusi, miks laste kirjutisi lugemikku võetakse, on mitu. Laste kirjutatud lood on noortele lugejatele sõnakasutuselt lähedasemad, detailid on erksalt nähtud ja mõtteviis haaratav. Teisalt on lapse kirjutatud lugu õppijale hea eeskuju jutustamis- ja kirjutamisoskuse arendamiseks. Kindlasti on laste loodud tekstide seas ka selliseid, mille puhul tuleb tunnistada: küps ja täiuslik lugu.

Püüdes analüüsida põhjusi, miks üks või teine kirjanik oma lugudega õpikus esindatud on, võib arutleda mitmeti.

Ehkki ülalpool on osutatud vajadusele järgida lugemikes laste lugemishuvide arengut ja žanride vaheldumist – mille kohaselt nooremas koolieas oleks kohaseim pakkuda muinasjuttu ja seiklusjuttu – on õpikukoostajate eelistuseks paratamatult lühilugu. Lühike lugu võib olla sõnamänguline: seda armastatakse võimaluste pärast, mida see pakub järgnevate harjutuste ja sõnavaratöö jaoks. Lühikese loo võib valida teema pärast, mis lugemiku kavandis täitmist ootab: isadepäev, vabariigi aastapäev vm. Neil ja ehk mõnedel muudelgi põh-

justel pälvivad lugemike koostajate tähelepanu lasteajakirjad ja lühilugude kogumikud. Juturaamatut kui tervikut – seiklust, fantastilise koega jutustust – pakutakse enamasti raamatu-soovituse kujul.

Uudiskirjanduse vahendamine tundub olevat üks tegur, millega õpikukoostajad (ja kirjastajad) oma komplektile suuremat levikut loodavad tagada. Siin toimib laste- ja koolikirjanduse vahel ilmselt vastastikuse abi põhimõte: käsi peseb kätt. Kirjastuse seisukohalt on muidugi eriti arukas tutvustada õpikus sama kirjastuse poolt välja antavaid raamatuid.

Viimastel aastatel on õpikukoostajate hulka enamasti haaratud häid lastekirjanduse tundjaid, kes justkui kohuse-tundest kultuuri järjepidevuse vastu iga tunnustatumat au-torit õpikus tahavad tutvustada.

Kokkuvõttes võib uudiskirjanduse valikul pidada oluliseks nii teemat, teksti omadusi (sündmustik, detailid, keeleline eripära) kui ka autori tähendust kaasaja kultuuripildis.

Võrreldes meie kahe olulisema lastekirjandusauhinna, Kultuurkapitali lastekirjanduse aastapreemia ja Nukitsa auhinna laureaatide nimekirju lugemikes esindatud autorite valikuga, tuleb nentida, et kattuvust on palju. Kui keegi emma-kumma auhinna pälvinutest pole siin vaadeldud lugemikes esindatud, on põhjuseks kas see, et vastav autor (või premeeritud teos) ei kuulu selle kooliastme lugemisvarasse (nt Katrin Reimuse noortejutud ja Aidi Valliku Anni-sari) või siis asjaolu, et autori looming on seotud tema kui kunstniku kujutuslaadiga ja ei anna kontekstist välja rebida (nt Nukitsa nimekirjas mitmel korral kõrgel kohal olnud joonistav kirjanik Artur Jurin). Paljud auhinnatud teosed on esimese kooliastme raamatutes tutvustatud kas katkendi või raamatusoo-

vituse kujul (lisaks siin juba nimetatud autorite Tungla, Perviku, Käo, Valteri, Rannapi ja Kivirähki teostele nt Peeter Ernitsa, Tiia Toometi, Kuulo Kutsari raamatud). Seega on algastme lugemikes osutatud just neile raamatuile, mis tõesti on eesti lastekirjanduses olulisel kohal.

Õpikute ühendus omamaise uudiskirjandusega tundub loomulik ja eluterve. Kuidagi ei õnnestu siit leida ülevaadet elavdavat kurioosumit, nagu neid võib ette tulla tõlketekste lahates (näiteks sisaldub kentsaka kordumisena mitmes õpikus usbeki kirjaniku Raim Farhadi luuletus valgusfoorist, nagu oleks selle näol tegemist mingi sügavalt kesk-aasialiku nähtusega) (Maltseva-Zamkovaja jt 2006: 85).

Millest annab aruteluks intriigi otsida, on muidugi uue ja vana vahekord. Kas hoogsa uudiskirjanduse tutvustamise käigus ei hakka hõrenema varasema hea kirjanduse esindatus? Miski ei vanane kiiremini kui täiesti uus...

Kirjandus:

1. Analüüsitud õpikud

Hiiepuu, E., Tungal, L. 1998. *Lugemik II klassile*. [1. osa 1998; 2. osa 1999]. Tallinn: Avita

Jundas, E., Kippak, R., Kumberg, K., Pöder, S. 2005. *Ilus emakeel: 2. klassi eesti keele õpik*. [1. ja 2. osa]. Tallinn: Koolibri

Kivi, L., Roosleht, M. 1994. *Emakeel II klassile*. Tallinn: Koolibri

Kivi, L., Roosleht, M. 1997. *Aabits*. Tallinn: Koolibri

Kivi, L., Roosleht, M. 1997. *Alglugemik*. Tallinn: Koolibri

Kloren, A., Tungal, L. 1999. *Lugemik: 3. klass*. [1. ja 2. osa]. Tallinn: Avita

Leesi, L. 1999. *Väikese eurooplase lugemik: valik proosat ja*

luulet eesti koolide 2., 3. ja 4. klassi õpilastele lugemiseks klassis ja kodus. Tallinn: Avita

Luik, V., Kokamägi, E.-M. 1992. *Meie aabits ja lugemik.*

Tallinn: Hortus Litterarum; Helsinki: Tammi

Müürsepp, M., Viisimaa, P. 1995. *Meie keel: jõuludest suveni: lugemik ja tööraamat 1. klassile.* Tallinn: Avita

Müürsepp, M., Viisimaa, P. 1996. *Meie keel 2: lugemik-õpik 2. klassile.* [1. osa: suvest jõuludeni; 2. osa: jõuludest suveni].

Tallinn: Koolibri

Müürsepp, M., Uusen, A. 1998. *Meie keel 3: III klassi lugemik-õpik.* [1. osa: suvest jõuludeni; 2. osa: jõuludest suveni]

Tallinn: Koolibri

Tungal, L., Hiiepuu, E., Valter, E. 1998. *Lugemik: [I klass].*

Tallinn: Avita

Tungal, L., Hiiepuu, E. 2007. *Eesti keele õpik 2. klassile: I osa.*

Tallinn: Avita

Vaiksoo, J., Toomla, S., Ilves, K. 2005. *Aabits.* Tallinn:

Koolibri

Vaiksoo, J., Toomla, S. 2005. *Ilus emakeel: 1. klassi eesti keele õpik.* Tallinn: Koolibri

2. Muu kirjandus

Eesti põhi- ja keskhariiduse riiklik õppekava. 1996. [Vabariigi Valitsuse 6. septembri 1996. a. määrus nr. 228]. – *Rügi Teataja I*, nr 65-69, 27.09, lk 1959-2108

Hiie, E., Müürsepp, M. 1991. *Emakeele lugemisõpetus 3. ja 4. klassis: 2. osa: kirjanduse vahendamine algklassides.* Tallinn: Valgus

Jaaksoo, A. 1993. Oli hea lasteraamatuaasta. – *Hommikuleht*, 6.08, lk 19

- Jaaksoo, A. 1994. Eestikeelse lasteraamatu ajalugu on hapral jääl kõndimise kunst. – *Kultuurileht*, 10.06, lk 19; 17.06, lk 19
- Jaaksoo, A. 1995. Eestikeelne laste- ja noorsookirjandus 1994. – *Kultuurileht*, 4.08, lk 17; 11.08, lk 17
- Kampmaa, M. [= Kampmann, M.] 1918. *Eesti keele õpewiis: uuema aja pädagogika walgusesse seadnud M. Kampmann*. Tallinn: G. Pihlakas
- Kivirähk, I. 2000. Sissevaade 1999. aasta eesti lastekirjandusse. – *Sirp*, 14.04, lk 11-12
- Kumberg, K. 2004. Pisikene inimene suures maailmas ehk käsikäes Paulaga läbi argipäeva. – *Nukits*, lk 34-39
- Lastekirjanduse sõnastik*. 2006. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus
- Leht, K. 1977. Kirjandusõpetuse ideelis-esteetilisest suunitlusest. – *Kirjandusõpetuse küsimusi*. V. Koost. K. Leht, N. Remmel, L. Villand jt. Tallinn: Valgus, lk 3-15
- Maltseva-Zamkovaja, N., Muldma, M., Mürsepp, M. 2006. Rahvuslik ja rahvusvaheline I kooliastme keele ja muusika õpikutes. – *Rahvuslik ja rahvusvaheline eesti hariduses*. Tartu: Eesti Akadeemiline Pedagoogika Selts, lk 77-89
- Mürsepp, M. 1997. Mihkel Kampmaa emakeeleõpetuse esteetilisest võimalustest. – *Esteetilise kasvatuse arengujooni Eesti koolis = The features of development of aesthetic education in Estonian school*. Toim. E. Lind, H. Vihma. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, lk 29-38 (Acta Universitatis Scientiarum Socialium Et Artis Educandi Tallinnensis: Tallinna Pedagoogikaülikooli toimetised. A, Humaniora; 7)
- Mürsepp, M. 1998. *Laps on hakanud lugema: tõsiasi, mõtteid*

- ja võtteid õpetajale, kasvatajale ja lapsevanemale. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus
- Mürsepp, M., Vettner, K. 2003. Uue eesti uus(?) lastekirjandus. <http://www.freewebs.com/hubi2206/artiklid.htm> (18. 01. 2008)
- Palm, J. 2001. Lastekirjandus Eesti meedia peeglis 1990. aastatel. – *Nukits*, lk 7-9
- Palm, J. 2004. Nimi maksab?: lastekirjandus 2003. – *Sirp*, 26.03, lk 4
- Palm, J. 2005. ... et maailmas on nii palju sõnu. – *Sirp*, 04.03, lk 11-12
- Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava. 2002. [Vabariigi Valitsuse 25. jaanuari 2002. a. määrus nr. 56]. – *Riigi Teataja I*, nr 20, 22.02, 1406-3328
- Õppe- ja kasvatustööst I kooliastmes. 2004. Koost. E. Kulderknup. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn: Argo

Born to become classics

The objective of this overview of the textbooks for primary schools published since 1991 is to analyse the introduction of contemporary children's literature in school curricula and teaching materials. Treatment of the principles of the choice of reading materials for primary school are guided by the idea of the pioneer in language didactics Mihkel Kampmaa: only the best texts, aesthetically valuable examples should be included in school reading materials. The introduction of national and world classics has been a good tradition in Estonian primary school textbooks in the 20th century.

The new National Curriculum from 1996 reflected the educators' shift to the development of communication skills in literature teaching. Textbook's compilers seemed to believe that comic stories and new special characters created for the textbook series would help teachers to engage pupils in classroom communication. At the same time the necessity to introduce different types of literary texts and a certain choice of historical and contemporary authors are mentioned in the National Curriculum. The study demonstrated that the authors presented in the textbook series have been selected both according to the suggestions given in curriculum and according to the publishers' and textbook compilers' preferences. A number of books have a famous writer or artist as one of compilers and so the book reflects the work of this person maybe at the expense of others.

Uuem lastekirjandus lähemast minevikust

Memuaarse koega lasteraamatud 1996-2006

Krista Kumberg

Viimasel ajal on niinimetatud nõukogude nostalgia kõvasti nahutada saanud. Kusjuures siinkirjutajale on jäänud mulje, et igasugune meenutamine-mäletamine liigitatakse automaatselt nostalgiaks. Kuidas saaks praegust hinnata ja möödunut mõista, kui tollest vahepealsest mitte midagi ei tea!? On ju lähiajalugu samuti ajalugu, millega tänasel lapsel puudub isiklik ja otsene side. Seda õpitakse koolitunnis nagu muinas- ja keskaega.

Ajalootund ajalootunniks, küllap sääll kõik sündmused ja protsessid tükkis aastaarvudega läbi võetakse. Hoopis olulisem on n-ö “väike ajalugu” ehk siis see, mis inimestega juhtus, kuidas oli mingil ajajärgul elada. Ja see ei tule tepts mitte koolitunnist kätte, vaid kirjandusest.

Üks hea näide on A. Dumas’ “Kolm musketäri”. Praegused sügavas keskeas inimesed on tänu selle teose lugemisele saanud peale põneva lugemiselamuse ka teatava portsu

Prantsusmaa ajalugu puudutavaid teadmisi “puhta muidu” kätte. Peotäie prantsuskeelseid väljendeid pealekauba ja sooja tunde selle maaga seonduva suhtes südamesse. Niisuguseid näiteid ilukirjanduse lisaväärtusest ajaloo mõistmisel leiaks palju.

Ilukirjandus, mis peegeldab suuremal või vähemal määral mingit ajastut, elu-olu, poliitilisi sündmusi, pakub lahkelt omalaadset võrgustikku, kuhu on võimalik teadmisi haakida. Kirjanik Enn Nõu arvab: “Varsti on käes aeg, kus lapsed enam ei saa aru “Kevadest”, sest nad ei tea, mis on eesti talu, rääkimata reheahjust. Tarvis on uusi kaasaegseid klassikuid, sest aeg ja areng ei seisa tõesti mitte paigal.” (Nõu 2001: 3)

Nõu väide on täiesti õige. Ühest küljest. Samas, kust nad siis üleüldse peaksid teada saama, mis elu kunagi elati? Mis-moodi oli eri aegadel laps olla? Kust tuleb neil möödunud aegade suhtes mõistmine? Kas tõesti ainult ajalootunnist? See, et elatakse kaasajas ja ollakse suunatud tulevikku, ei tohiks olla lubatäht kõigele, mis möödas, üleolevalt käega lüüa.

Lapse jaoks on aja mõiste loomuldasa hoopis teine. “Ammu-ammu, nii umbes möödunud reede paiku...” öeldakse “Karupoeg Puhhis”. Ja õige ta on. Nõukogudeaegne Eesti on lapse jaoks samavõrd “vanad hallid ajad” kui Paunvere poiste kooliskäimised tsaariajal või muinasaegse Meelise võitlus vabaduse eest.

Taasiseseisvuse saabudes hakkas rohkearvuliselt ilmuma raamatuid, milles kirjeldati eesti rahva kannatusaastaid üksikisiku elujuhtumuste kaudu. Need olid valdavalt memuaristlikud ja valdavalt täiskasvanutele. Muist esmalt ilmunud paguluses, muist oodanud sahtlipõhjas õiget aega, muist vastselt kirjutatud. Lastele kohaseks võib hea tahtmise korral lugeda

Elin Toona “Lotukatat” (Lund 1969; 2. tr. Tartu 1995), mis sisaldab autori meenutusi, kuidas ta lapsena Saksamaal põgenikelaagris viibis. Viivi Luige “Seitsmes rahukevad” on samuti väikese tüdruku silme läbi nähtud maailm, aga pigem suurtele kui peategelase eakaaslastele. Kui aga autor oma lapsepõlve-meenutusi kirja pannes peab silmas nüüdisaegseid lapsi, on tulemuseks nende maailmanägemist avardav vaade lähiminekku.

Kaeme, mida on nõukogude ajast kirjutatud neile, kes sündinud taasiseseisvumise järel. Küllap koguneb teadmisi tolle aja kohta ka omaaegsest lastekirjandusest. Võiks ju lugeda kasvõi Jaan Rannapi Agu Sihvka lugusid. Sealt leiab mõndagi, nii ridadest kui ridade vahelt. Paraku on uus põlvkond minetanud oskuse ridadevahelist teksti mõista. Kuna nad olusid ei tunne, jääb mõndagi iroonilist märkamata ja mõningi nali naermata. Sestap tuleb tõhusamaks arvata raamatuid, mille autoritel pole olnud tarvidust oma suhtumist ja läbielamisi läbi lillede paista lasta. Mida ja kuidas siis nemad uue aja lastele oma lapsepõlve aegadest pajatavad?

Tõtt öelda, ega niisuguseid raamatuid palju pole. Sõelale jäi neid viis. Kõigi viie puhul on tegemist lapsepõlvemälestustega. Autorite vanusest sõltuvalt paigutuvad lood aega teise ilmasõja lõpust seitsmekümnendateni.

Sõjast, küüditamisest, võõrsile pagemisest jutustab Ilon Wikland (s. 1930) Rose Lagercrantzi ja Barbro Lindgreni abiga raamatutes “Pikk-pikk teekond” (1995, e.k 1996) ja “Minu vanaema majas” (2005, e.k 2006). Vahetult sõjajärgsest ajast kõneleb Henno Käo (s. 1942) teoses “Kui veel telekat ei olnud” (2001). Viiekümnendatest pajatavad Tiia Toometi (s. 1947) “Vana aja koolilood” (2001) ja Hille Karmi (s. 1949)

“Väike vahva vanaema” (2006), seitsmekümnendatest Mee-like Saarna (s. 1959) “Kuldsed põrnikad” (2006). Raamatuid, mille sündmustiku saab paigutada nõukogude aega, on veelgi (näiteks Jaanus Vaiksoo “Lumemöll”), kuid nendes pole ajastu kujutamise kuigivõrd tähtis ja sageli on toimuva sättimine ajateljale samavõrd keeruline kui ebaoluline.

Ainesele ja eeldatavale lugejale lähenemine on autoriti erinev. Käo ja Karmi raamatud sisaldavad minajutustust. Täiskasvanud kirjutaja pistab oma nina vahele, kui vaja midagi takkajärgi tarka öelda, Käo vähem, Karm rohkem. Wikland/Lagercrantz/Lindgren jutustavad väikese Iloni lugu lapseliku tõsimeelsusega, lapselikult hüplikult, oma täiskasvanulikkust sekka segamata. Kord on tüdruk rõõmus, siis räägib ta oma hirmudest läbiotsimise ajal, koledatest unenägudest, siis on taas mõndagi toredat. Väikesel lugejal on lihtne sellesse maailma minna. Selgitustega ei pingutata üle, emotsioonid ja pildid ütleavad palju. Toomet teises ja Saarna kolmandas isikus jutustades jäävad kõrvaltvaatajateks ja lasevad lastel toimeta. Nad mäletavad täpselt mitte niivõrd sündmusi (neid muidugi ka), kuivõrd nendega seotud emotsioone ja aistinguid.

Henno Käo jutustab talle ainuomase pajatuslikul moel oma sõjajärgsest poisipõlvest Saaremaal. Ta annab aru, et paljudki toonased asjad on tänase lapse jaoks võõrad ja võõristust tekitavad. Käo ei pea paljudeks jutus peatus teha ja tarvilikke seletusi jagada. Mõne sündmuse, töö või tarberiista kohta näiteks. Või toob kohase võrdluse tänase lapse jaoks tuttavaga. Lugeja on justkui osaliseks võetud. Tema poole pööratakse, tuletatakse meelde mõnd varasemat seika (“Nagu sa mäletad...”).

Tiia Toometi lähenemises teemale on rohkem ajaloolast kui jutupuhujat. Jaan Tammsaare kujundus nügib nende ühise raamatu rohkem sinna teatmekirjanduse riivli veere peale. Kuid peale vana aja koolielu kirjelduste on raamatus ka ilukirjanduslikke ja emotsionaalseid pilte, nii et lugeja saab peale selle, mis oli, teada ka, kuidas oli.

Hille Karm on põhjalikult seletav-selgitav. Sageli esitab ta lugude lõpus järeltõlgituse – et kui laps ise ei taipa, olgu siis selgelt üle öeldud. Kommentaarid tõmbavad ammujuhtunu kaasajale lähemale. Neid lugusid jutustab küll väike tüdruk, aga siis võtab vanaema temalt jutujärje üle, justkui ei usaldaks ta last. Ei seda, kes jutustab, ega seda, kes loeb.

Meelike Saarna kõneleb kõiketeadva kõrvaltvaatajana Piia ja Miia suvest vanaema juures maal. Tema usaldab oma lugejat, esitab sündmuse ja nende tõttu vallanduvaid tundeid. Hinnangute andmisest hoidub. Vaid vanaema reaktsioon annab pidepunkti kätte, et miskit võis nüüd pahasti minna.

Lastele kirjutavad autorid on meeldival moel delikaatsed. Kujutavad ajastut oma elu kaudu. Ei pillu nad vihaselt riikidele-rahvastele süüdistusi (ehkki mõnel puhul süüdlasele küll osutatakse) ega kujuta kannatustest muserdatud lapsi. Lapsed on lapsed igal ajal ja leiavad ikka põhjust ja võimalusi olla rõõmsad ning õnnelikud. Jah, mängud võivad olla erinevad ja ajast mõjutatud. Näiteks Käo raamatus sõjamängud, mõnikord ka ehtsa-ohtriku sõjast jäänud pärandusega. Wiklandi ja Käo raamatutes on enam hirmu sõja ees, mis igati arusaadav. Puututi sellega ju isiklikult kokku ja tunti enese ning täiskasvanute jõuetust sõja ja/või küüditamisega toime tulla. “Aga kas nad tohivad lihtsalt niisama tulla ja inimesi ära viia?” pärisin õhtul vanaema käest. “Ei, Ilon, ei tohi, aga nad

ikkagi tulevad,” ohkas vanaema.” (Lindgren 2006: 14)

Sõda on otsapidi sees koguni hoopis hilisemast ajast kõnelevates “Väikeses vahvas vanaemas” ja “Kuldsetes põrnikates”. Esimeses kommenteerib autor vendade kingisoovi: “Siis tahtsid poisid veel püsse. Neid ei kinkinud minu isa kunagi. Isa ei sallinud sõda. Ta ei mõistnud, miks peavad inimesed üksteise pihta tulistama ja üksteisele viga tegema. [...] Need, olgugi ainult mänguasjad, tuletavad meelde sõda. Sõda aga tähendab inimestele üksnes halba.” (Karm 2006: 43) Teises pärivad tüdrukud, kuhu jäi suur kellakapp. ““See sai sõja ajal tuleroaks,” ütles vanaema. “Miks te siis tuletõrjujaid kohale ei kutsunud?” imestas Miia. “Oh, selle tule kustutamiseks poleks ka sajast pritsumehes aidanud,” ohkas vanaema.” (Saarna 2006: 11)

Teadlikud ja teadvustamata hirmud, hilisematel kümnenditel ütlematajätmised, mida-kus-rääkida teemad saadavad lapsed ja võimenduvad puhuti. Lastekirjanikud annavad aru, et sihtgrupp ehk siis kaasaja lapsed lähevad meelsasti oma eakaaslase käekõrval möödunud aegadesse, kui neile lihtsalt ning arusaadavalt ära seletada, mis ja miks just nii oli. Ja võib-olla liiga üksikasjalikult seletada polegi vaja. Õigel moel edasi antud tunne räägib rohkemgi.

Siinkohal hindan väga Ilon Wiklandi raamatuid “Pikk-pikk teekond” ja “Minu vanaema majas” (eirates tõika, et tekstid on kirjutanud rootsi autorid). Tollest perioodist Eesti ajaloos pole keegi kõige noorematele lugejatele veel kirjutanud. Mõlemas raamatus on idüllilisi pildikesi väikelinnas (Haapsalus) veedetud õnnelikust lapsepõlvest. Väikelaste-raamatule kohaselt ei seletata, kes keda mil moel vallutas või kes need omavahel sõjajalal olid. Suur ajalugu mühab üle

latvade ja kirjanik räägib hoopis sellest, mil moel see igapäeva-elu segas. Mõni päev näiteks eriti ei seganudki! Just pildid annavad selles teoses edasi emotsiooni, mis iseloomustab toonaseid kurje aegu.

Võrdleme “Minu vanaema majas” pilte lehekülgedel 6-7 ja 30-31. Esimesel mängivad lapsed meres suurtel kividel. Lapsi on kuus ja nad on rõõmsad. Teisel istub viis kurba last täpselt samas kohas. Peeter viidi koos vanematega Siberisse. Tema pink koolis pole ainus, mis tühjaks jäi.

Rõõmsavärviliste lapsepõlvepiltide vahele sugeneb tumedatoonilisi, õõvastavaid. Öine küüditamine, Siberisse suunduv rong, hirmuunenägu võõrastest sõduritest, kes Sammeli ära viivad. Inimesed neil on kui märgid, nappide näojoontega, paistmas ainult silmad. Lenin ja Stalin silmitsevad öise taeva tumedatest pilvedest mängurongina paistvat loomavagunite rida veduri taga.

Riigimehi Wikland nimepidi ja süüdistavalt tekstis ei maini. Küll aga on selgelt välja öeldud, et paha põhjustajad on venelased. (Muuseas, tema esimeses raamatus “Pikk-pikk teekond”, mis jutustab sõjast ja Rootsi põgenemisest, nii konkreetsed ei olda. Koera tapsid sõdurid kui niisugused. Ajalugu tundmata jääb koguni pisut segaseks, miks üldse ära minna tuli.) Tabasin end mõttelt, kas kodueesti autor tihanuks sõda ja sõdureid taunides nimetada selgesõnaliselt venelasi ja niiviisi rahvust halba valgusesse asetada?

Väike tüdruk teatab, et ei taha koolis vene keelt õppida, kuna “venelased himustavad meie maad endale võtta ja meid siit minema ajada. [...] Kõik kardavad, et venelased tulevad siia ja võtavad meid kinni.” (Lindgren 2006: 9) Venelaste eest peidetakse raadio keldrisse ja väärtasjad kaevatakse maa sisse.

Venelased põhjustavad üldist hirmu ning kindlusetusetunnet tuleviku ees.

Tiia Toometi viiekümnendatest pajatavas “Vana aja koolilugudes” on süü täpsem. “Eesti riigi hävitaja oli see Stalin, vaat kes ta oli,” ütles vanaema kodus aabitsapilti vaadates. “Aga pea meeles, et koolis ei tohi sa niimoodi ütelda! Muidu tuleb emal-isal pahandusi.” (Toomet 2001: 19) Mis laadi pahandusi, sellest autor pikemalt juttu ei tee.

Käo nimetab ära Stalini surma. “Sel kevadel erutas vabaduse hõng tervet maailma. 5. märtsil suri ju maakera võikaim hirmuvalitseja, suur laste sõber Stalin.” (Käo 2001: 131) Selles fraasis sisalduv irooniline epiteet võib, tõsi küll, täna-sele lapsele arusaamatuks jääda.

Henno Käo lastel on hirm taevaalust mürinaga täitvate punakotkaste ees. Neil on tegelikult palju hirme. Seda rohkem, et ka täiskasvanud on hirmul ja täis teadmatust. Sel moel ei ole neist laste hirmude puhverdamisel mingit abi. “Jõuramine kestis terve päeva. Öögi takkapihta. Need olid suured veoautod, mis viisid inimesi Siberisse. Isa teadis seda. Oli 25. märts 1949. Meil oli hirm. See hirm oli palju hullem, kui pimeduse kartmine. See oli hullem isegi vorstivabrikute hirmust.” (Käo 2001: 10) Käo poleks Käo, kui ta tõsist teemat naljaga ei polsterdaks. Olles oma lapseliku lähenemisviisiga vahest täpsemgi, kui keegi teine tõsist juttu ajades. Nimelt kõneldi, et kaloos tuleb. “Kaloos tulevat Venemaalt nagu kõik halvad asjad.” (Käo 2001: 11) Aga keegi ei teadnud, mis see säherdune õieti on. Siis nägi Sepa Kalev unes, et kaloos tuli koputamata tuppa, sõi kõik pannkoogid ära ja lahkus sõnalusumata. Noh, nii see ju tegelikult läkski!

Suheteid venelastega peegeldatakse mitmel moel. Näiteks

seesama Käo ei nimeta tanke vene tankideks ja lennukeid vene lennukiteks. Tal on vaenlase tankid ja punakotkad. Kuid jalgrattad ja raadiod võtsid ära konkreetselt venelased (Käo 2001: 33), nii nagu sellest Wiklandi raamatuski lugeda saab.

Seevastu Toometi raamatus on vaenlasel määratlus. Ingo ilmub kooli sinise silmaga. “Kaklesime oma tänava venkudega,” seletas Ingo teistele uhkelt. “Aga nad said!” Õpetajale ütles ta ainult: “Võõrad poisid tulid tänaval kallale.” (Toomet 2001: 31)

Saarna raamatus ei mainita kordagi venelasi. Aga mainitakse tädi Valjat. Ja tädi Valja lehma. Too pahur ja alati paha peal väljas loom on ilmast ilma näljane, teiste külanaiste lehmadest kõhnem ja saame teada, et Valja ei hoolitse tema eest hästi.

Karmi lugude seas on üks, milles kõneldakse naabripoiste imeliku nimega koerast. Koera nimi on Säärrik, vähemasti nii peremehed teda hüüavad. “Nende jutust ei saanud meie, selle tänava teised lapsed, alati päris hästi aru”, ütleb autor. (Karm 2006: 26) Väike vahva vanaema saab lõpuks teada, et naabrid on venelased ja koera nimi Šarik, mis ju üks aus ja viisipäraline vene koeranimi. Peatükk lõpeb rahvusküsimuse osas igati korrektselt. Autor kõneleb võrdsusest ja vendlusest ja keeleoskuse vajalikkusest, justkui püüdes ennetada vähi- matki paha mõtet ja naeruks-vaenuks pidamist.

Võõrvõimule vastuhakkamine tuleb jutuks vaid ühes raamatus. Käo kirjutab: “Meil olid suured plaanid. Tahtsime nimelt hakata vabadusvõitlejateks. Aga vabaduse eest ei saa võidelda paljaste kätega. Peavad olema relvad.” (Käo 2001: 48) Tääk ja vintpüssi lukk poistel juba oli. Sutseri sai ise meisterdada ja sellega koguni märki lasta. Teoreetilised teadmised

pärinesid neil “Tasujast” ja “Villu võitlustest”. Kogu asi oli suur saladus. Ühing sai nime, liikmete (kaks poissi!) nimekirja tehti verrega nimetähed – kõik sõjaeelsest kriminullist meelde jäänud kommete kohaselt. Puudub nn kangelaspioneeride juttudele omane paatos, humoorika lähenemise sees on lapselikku puhtsüdamlikkust.

Puhtsüdamlikult imestab poiss, et Pardiaugu Ants ja Kuke Vassel rahumeeles õlut ja tubakat jagavad ning sõbramehe juttu ajavad, ehkki üks oli saksa, teine vene väes ja õigupoolest pidanuks sõjaväljal teineteist maha laskma. Ning autor selektab, miks.

Mismoodi võõra võimu all elati, seda kirjeldatakse samuti. Kuna lapsed-raamatutegelased varasemast suuremat ei tea, siis pole kohanemine neile mingi vaev. Tahetakse pioneeriks (Toomet 2001: 36), lüüakse lustiga kaasa poliitpropagandistlikes koolinäidendites ja saadakse hingehakkavaid elamusi toonastest, kah kindla sõnumi ja suunitlusega filmidest-raamatutest (Käo 2001: 98, 102 ja Toomet 2001: 48, 57). Suurte inimeste hinnangutele tuginedes teatakse, et eesti ajal oli igas talus hea jalgratas ja küla ainus juukselõikamise masin pärineb samuti sellest kaunist kaugest ajast (Käo 2001: 33, 80).

Käo ja Toometi raamatus võetakse mitmel puhul jutuks n-ö topeltelu. Koduvälised jutud ja kodus räägitu erinesid tublisti. “Kui veel...” kooliõpetaja tegi näo, et jõule pole olemas, aga tegi ka näo, et ei märka laste pühadepidamist klassitoas. “Peale pähklite oli paljudel kaasas ka piparkooke. Seetõttu oli klassituba täis jõululõhna. Mis sest, et jõulud olid keelatud.” (Käo 2001: 97) Toometil on koolis jõulu aegu kõik nagu tavaliselt. Ent siiski... Tüdrukud vahetavad salaja põlletaskus kaasa toodud piparkooke. Paljutähendava pilgu saatel teatatakse

üksteisele, et ei saa õhtul liugu laskma tulla, kuna neil kõigil on “midagi ees”. Ainult Ingo paneb oma lauale demonstratiivselt kuuseoksa ja küünla. Õpetaja keelab poissi kohusetundlikult: “Sa ju tead, et koolis jõulusid ei pühitseta. Pane kohe küünal portfelli ja teeme nii, et rohkem me sellest ei räägi”, ning juhib jutu jõulult siilile ja jänesele. (Toomet 2001: 61)

“Väikese vahva vanaema” minajutustaja harib lugejat: “Sulle võib tunduda arusaamatu, et minu lapsepõlves nendest pühadest palju ei räägitud. Need mõlemad on seotud kiriku ja Jumalaga. Kumbki ei sobinud sellesse riiki, kus me elasime siis, kui mina väike olin. Väga paljudes kodudes neid pühi siiski austati ja tähistati.” (Karm 2006: 19) Ja lisab mõni lause allpool: “Meie riik peab neid pühi tähtsaks.” Niisiis on ka kohe selge, et toonane riik ei olnud meie oma, ehkki me selles elasime. “Kuldsetes põrnikates” annab autor samuti teada: “Sel ajal kui Piia ja Miia koolis käisid, ei olnud veel – no õieti ei olnud enam – Eesti Vabariiki nagu praegu, ja seetõttu olid paljud asjad hoopis teisiti kui nüüd.” (Saarna 2006: 58)

Väikese vahva vanaema jaoks on Ameerika midagi salapärast. Tõenäoliselt põhjusel, et tema isa kuulab salaja Ameerika Häält. “Enne kui kuulama hakkas, sättis raadio vaikselt nurka ja ütles, et liiga kõvasti mängima panna ei saa, mine tea, äkki kuulevad... Ma sain aru, et kõik ei tohi teada, et mu isa seda häält kuuleb.” (Karm 2006: 39) Mis vastasel korral juhtunud oleks, jääb teadmata.

Kõige vähem poliitilist leiab “Kuldsetest põrnikatest”. Ja see ainumane koht jääb väikese lugeja jaoks märkamatuks, kui seda ei saada suure ja targa kommentaar. Nimelt satuvad lapsed surnuaial käies kunagise vabadussamba asemekohale. Tüdrukud leiavad endi jaoks täiesti arusaamatu koha, mis on

teistmoodi kui hauad. Trepp viib postide ja kettidega piiratud platsile, kus on ainult üks sile plaat. Vanaema viivitab vastusega, siis ütleb, et seal oli ennemalt üks ausammas. “Aga siis võeti see maha ja asemele midagi ei pandud.” Ausammastest teavad tüdrukud ainult Lenini oma. Nad hakkavad tühjal platsil sammast mängima. ““Tule alla,” ütles vanaema, ja tüdrukud said otsemaid aru, et see polnud üldse naljategemise koht.” (Saarna 2006: 58)

Tegelikult ei maksa lasteraamatutest näpp rea peal ühiskondlikke olusid ja/või poliitika kajastamist jahtida. Hinnatavam on teadasaamine, milline oli toonaste laste eluolu, millised nende mängud ja suhted kaaslastega ja mida nad tundsid. Selgub, et tänasel lugejal on toonaste lastega ettearvatust enamgi ühist. Muide, kõigis viies vaatlusaluses raamatus on kummastavaid paralleele. No nagu näiteks ülistuslaul seakartulitele kui maailma magusaimale roale Saarna ja Karmi mälestusteraamatus. Ikka leidub üks suurem ja kiuslikum, kes “suu lahti, silmad kinni” mängus pahaaimatule midagi ebameeldivat suhu torkab ja siis peenikest naeru peab. Ikka on kuskil üks klaasikild, mille läbi maailm hoopis värvilisem ja kaunim näib. Eks ole ka aeg üks võluvärviline klaasikild, mis lapsepõlvel ilus paista laseb, vaatamata seal toimunud sündmustele, ajajärgule.

Sellised lapsepõlvemälestused, mille autor arvestab tänase väikese lugejaga, on hea ja pealetükkimatu materjal, mille najal oma ninaotsakesest kaugemale kaeda.

Kirjandus:

- Karm, Hille 2006. *Väike vahva vanaema*. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 63 lk
- Käo, Henno 2001. *Kui veel telekat ei olnud*. Tallinn: Ilo, 140 lk
- Lagercrantz, Rose, Wikland, Ilon 1996. *Pikk-pikk teekond*. Tallinn: Huma, 48 lk
- Lindgren, Barbro, Wikland, Ilon 2006. *Minu vanaema majas*. Tallinn: Huma, 33 lk
- Nõu, Enn 2001. Murelaps ehk milleks on Eesti Vabariigil vaja oma lastekirjandust. – *Nukits*, lk 2-3
- Saarna, Meelike, 2006. *Kuldsed põrnikad: Piia ja Miia suvi*. Tallinn: Varrak, 96 lk
- Toomet, Tiia, 2001. *Vana aja koolilood*. Tallinn: Varrak, 63 lk

Recent history in children's literature

Not much has been written lately for children about recent history of Estonia. Authors are pleasantly tactful. They depict the period through their own life. Authors of memoirs do not throw angry accusations against countries and nations (although point out the guilty party in some cases) and do not depict children devastated by suffering. The children of those times are accompanied by conscious and unconscious fears, unsaid words and the instructions about what could be said where, with varying intensity. But children find the reason and opportunities to be joyful at all times. The games may certainly be quite different and be influenced by their time (war games, sugar queue games, etc.). Also the toys are different – in some cases, boys play with risky war legacy.

Children's authors understand that the target group, i.e.

children of the modern times, will gladly walk to the times past together with other children of the same age, if they are told in a simple and understandable manner what happened and why. And maybe it is even unnecessary to explain in too much detail. A feeling conveyed in a right way tells even more. It is actually not worth it to try to reflect the social situation and/or politics in children's books at all costs. It is even more valuable to learn about the everyday life and games of that time, their relations with others and what they felt. The current readers seem to have even more in common with these children than they have expected.

Eesti lastefilmi ja lasteraamatu uutmoodi suhted

“Lepatriinude jõulud”, “Ruudi” ja “Leiutajateküla Lotte”

Mari Niitra

Viimastel aastatel võib lastefilmi ja lasteraamatu omavahe-
listes suhetes täheldada uut suundumust. Filme nagu
“Lepatriinude jõulud”, “Leiutajateküla Lotte” ja “Ruudi”
ei saa enam nimetada ilukirjandusteoste ekraniseeringu-
teks, kuna sedapuhku linastus kõigepealt film ja alles see-
järel ilmus raamat. Et sageli toimub publitseerimine enam-
vähem paralleelselt, on nähtavasti tegemist teadliku turundus-
kaalutlusega. Lisagem siia veel asjaolu, et kõigil nimetatud filmi-
del on oma kodulehekülg ning müüki on paisatud mitmesugu-
seid temaatilisi tooteid – nukke, lasterõivaid, lauamänge jm.

Ka tõik, et siin vaadeldavail raamatu- ja filmiversioonidel
on vähemalt osaliselt kattuvad autorid, ei lase neid tekste
vaadelda tavapärase kirjandusteoste-ekraniseeringu suhtena.
Multifilmi “Lepatriinude jõulud” (Eesti Joonisfilm 2001)
stsenaristideks ning režissöörideks on Janno Põldma ja Heiki
Ernits, samanimelise raamatu (2002) kirjutas Põldma ning

illustreeris Ernits. Multifilmi “Leiutajateküla Lotte” (Eesti Joonisfilm 2006) režissöörideks on taas tandem Ernits-Põldma, stsenaaristiks lisaks eelnimetatuile ka Andrus Kivirähk. Raamatu “Leiutajateküla Lotte” (2006) kirjutas omakorda Kivirähk ning kunstnikutöö tegi Ernits koos suurema hulga abilistega. Mõlemad raamatud on produtseerinud Eesti Joonisfilm. Mängufilmi “Ruudi” (Allfilm 2006) režissööriks on Katrin Laur, stsenaaristideks Aare Toikka ja Aarne Mägi. Raamatu “Ruudi” (Varrak 2006) autoreiks on sedapuhku samuti stsenaaristid Toikka ja Mägi. Seesugused paralleeltekstid on omavahel ka muul moel põimunud, näiteks kasutatakse kõigis kolmes raamatus illustratsioonidena filmikaadreid. Nende teoste puhul on näha, et traditsiooniliselt pigem ühe autori loominguks olnud lasteraamat on nihkunud rohkem meeskonnatööks. Samuti on raamat eraldiseisva tervikteksti asemel muutunud pigem üheks lüliks suuremas teksti- ja tootevõrgustikus.

Kindlasti võib raamat-filmide seesuguse jõulise tuleku taga näha eeskätt ühe loomingulise meeskonna – Andrus Kivirähki, Heiki Ernitsa ning Janno Põldma – edukat koostööd, mis tõenäoliselt sai omakorda tõukeks ka “Ruudi” üllitamisele raamatuna.

Sama lugu, erinevalt jutustatud

Ühe ja sama loo jutustamist erinevate kanalite, näiteks kirjanduse ja filmi kaudu võib õigustatult pidada tõlkeks. Kui mingit teksti ei tõlgita mitte ühest loomulikust keelest teise, vaid sootuks teise väljendusvahendi “keelest” teise omasse, nimetatakse seda intersemiootiliseks tõlkeks. Nii on ühe ja sama loo realiseerumine kirjandusteose ja filmina vaadeldav

ülekanadena ühe meediumi keelest teise.

Kirjandusteoste ekraniseerimist on uuritud märksa rohkem kui filmi raamatusse tõlkimist. Õigupoolest ongi viimane märksa harvem ja uuem nähtus kui raamatu ekraniseerimine. Osalt sellest tõigast lähtuvalt kiputakse raamatut sageli filmist paremaks ja isegi “soliidsemaks” pidama, seda filmile eelistama kui elitaarsemat kultuurinähtust massimeelelahutuse kõrval. Võib ju tihti kuulda, kuidas ekraniseering ei taba raamatu kõiki dimensioone, on liialt üheplaaneline ning mitte piisavalt sügav.

Seda huvitavam on jälgida teistpidist protsessi või mitmel siinsel juhul ka olukorda, kus algpunktiks on hoopiski stsenaarium, millest kasvab välja kaks täiesti erinevat teksti. Lisaks on antud juhul publikuks laps, kelle eelistused ühe või teise väljenduslaadi suhtes põhinevad kõigil muul peale elitaarsete kaalutluste. Laps armastab põnevat ja kõitvat, ükskõik mis vormis see siis olema juhtub. Peale topelt kommertsedu on “tagurpidi ekraniseeringutel” ju ka õilsam tahk: võimalik, et seeläbi leiavad paljud lapsed tee raamatute juurde.

Mõistagi on filmi ja raamatu väljendusvahendid – verbaalne ja audiovisuaalne kujutusviis – väga erinevad. Filmikunsti on määratletud entsüklopeedilise ja sünteesiva nähtusena, milles on kombineerunud erinevate kunstiliikide väljendusvahendid.¹ Peeter Toropi väitel on filmi ja kirjandusteoste põhierinevuseks siiski see, et kirjandus on fikseeritud kirjalliku sõnana, filmis aga toetab pilti heli kas muusika või suulise sõnana. Seega kuulub film pigem kõne kui keele valda (Torop 1999: 128-129).

¹M. Klein, G. Parker (ed.). *The English Novel and the Movies*. New York, Frederick Ungar, 1981, lk 3; viidanud Wells 2002, 199

Samas on nii filmi kui raamatu aluseks alati mingi lugu, jutustus, filmi puhul täpsemalt stsenaarium (Torop 1999: 140). Nendevaheline erinevus peitub seega jutustamise vahendites ja viisis. Verbaalne ja audiovisuaalne kujutusviis annavad informatsiooni tegelaste, atmosfääri ja olustiku kohta üpris erineval moel ning üksühese vastavuse saavutamine kummagi teksti vahel pole selles osas sageli võimalik (Whelehan 2002: 10).

Alljärgnevalt püüangi kolme teksti – “Lepatriinude jõulud”, “Ruudi” ja “Leiutajateküla Lotte” – näitel võrrelda erinevate väljendusvahendite võimalusi ühe ja sama loo jutustamisel. Asi on seda intrigeerivam, et samad autorid on kätt proovinud nii filmi kui raamatu loomise juures. Huvitav on jälgida, kui osav keegi on erinevaid meediume ära kasutama. Keskendun sellistele aspektidele nagu jutustaja positsioon, erinevate tegelaste vaatepunktid, dünaamika edasiandmine ning kirjanduse ja filmi spetsiifiliste võimaluste rakendamine.

“Lepatriinude jõulud”

Nii raamatut kui multifilmi iseloomustab püüd kõita korraga nii väikest kui täiskasvanud publikut. Lastele sümpatiseerivad südamlük jõulumuinasjutt, lastepäraseid peategelasi ning toredad seiklused, täiskasvanud aga ei saa kuidagi märkamata jätta lepatriinude loos peituvat teravat satiiri tänapäeva ühiskonna aadressil ning äratundmisrõõmu pakkuvaid allusiivseid.

Mõlema teksti visuaalses pooles ilmneb kontrast joonistatud putukailma tegelaste ning võimendatult realistliku korteritausta vahel, piltlikustades loomulikuna esitatud metsaelu ja võõrandunud urbanistliku keskkonna vastuolusid. Samasugune kontrast väljendub ka filmi muusikalises taustas (heli-

looja Sven Grünberg): metsas toimuvat saadab helge muusika, korteris aga kõlavad modernsed, futuristlikud meloodiakatked, mis samuti seostuvad võõrandumise teemaga. Muusikaline taust rõhutab korteriputukate veidrust, võimendades veelgi korteri ebaloomulikkust loodusega võrreldes.

Jutustaja positsioon on filmiversioonis esitsa kõiketeadev, juhatades vaataja sisse metsaasukate toimetustesse. Tegevuse käivitudes asendub jutustaja hääl tegelastevahelise dialoogiga, ilmudes uuesti alles lõpulausetes. Nüüd selgub, et jutustajaks on Jõuluvana, kes sobitub hästi kõiketeadva ning -näeva jumaliku positsiooniga. Seega kasutab film jutustajat üksnes loo sisse- ja väljajuhatamisel, ülejäänud on jäetud tegelaste hooleks.

Raamatus on kõiketeadev ning üsna varjamatult moraliiseeriva hoiakuga jutustaja igal sammul kohal. Erinevalt filmist, kus inimestest annavad märku üksnes ebamäärased kõmisevad lausekatked, lahkab raamatu jutustaja perekond Turtelsonide elu ja väärtushinnanguid üpris kriitiliselt ega varja oma ironiat moodsa aja inimeste narruste suhtes. Nina pihta antakse tarbimismaaniale, naabrite väikekodanlikule ületrumpamisele (kellel on uhkem külmik või jõulupuu) ning hälbimisele loomulikust, traditsioonilisest elukorraldusest. Jutustaja annab näiteks teada, et “Turtelsonid jäid jõulukinkidega rahule. Johanna sai neliteist kinki, nende hulgas ka kaugjuhtimisega Barbie. Elisabeth ja Johannes said kahe peale kokku kakskümmend kinki, pesamuna Paula pidi seekord leppima ainult seitsmega. Aga temal olid ju parimad kingiaastad veel ees.” (Pöldma 2002: 112) Kui Jõuluvana alkoholilembese pereisa pakutud viskist keeldub, teatab viimane pahaselt: “Tead mees, kui sa nii ülbe oled, siis ära järgmine

aasta ootagi, et me veel sind tellime. [...] Me tellime hoopis Jõulu-Ämblikmehe! Nagu Petersonid tegid! Vohh!”” (Põldma 2002: 113) Filmis selline avalik seisukohavõtmine puudub, inimesi me tegelastena õigupoolest ei kohtagi. Film keskendub eeskätt sündmuste näitamisele, hoides lepatriinudega juhtuva läbi pinget üleval, hinnanguid aga ei jaga.

Kohati suundub muidu ladus raamatutekst lapse jaoks küllaltki keerukatesse kategooriatesse. Näiteks ämblik-filosoof, kelle elupaik ümmarguses mängunupus näib vihjavat tunnis elanud kreeklasele Diogenesele, tõestab loogika abil, et metsa ei ole olemas: ““Tahaks väga metsa minna, ainult et kus mets on? Väga tüüpiline putukamõtlemine. Aga teaduslikult tõestatud fakti, et mingi putukas kuhupoole tahab, ikka jõuab ta välja tapeedi, põrandaliistu või laeni, seda ei taha ükski putukas miskipärast uskuda!”” (Põldma 2002: 65) Autor ironiseerib meelsasti täiskasvanud lugejale üle laste peade ning on oma pilked mõnuga suunanud just suurte inimeste maailma pihta.

Filmis täidab jutustajapoolsete hinnangute rolli osaliselt koomiline kujutusviis, mis ilmneb nt tegelaste välimuses ja hääletämbris. Osa koomikat mõjub rohkem lastele, osa jällegi vaid täiskasvanud vaatajaile.

Samasugune täiskasvanule suunatus ilmneb ka raamatu visuaalses tekstis: nt irooniline sildike Eesti Energia aadressil külmiku kompressoril (lk 52), terasemal vaatlusel on tuvastatavad autori (lk 49) ja illustraatori (lk 82) näopildid jne. Ka filmi puhul on täiskasvanu adressaadina olulisel kohal. Nii märkab täiskasvanud vaataja putukatele projitseeritud erinevate etniliste gruppide esindajaid. Põrnikas Pedro on mõistagi temperamentne latiino, kes lepatriinudega kohtudes Miale

kohemaid pealetükkivaid komplimente saadab. Liftiga külmkappi jõudmist markeerib muusikalises taustas äratuntav modulatsioon vene (nõukogude) hümnist. Ka külmkapis pokaalist marju õngitsev putukas räägib vene aktsendiga, rõõgatahes koguni “Oi, blin!”. Raamatus hüüab sama mardikas hoopistükkis: “Näkkas! Suur purakas on otsas!” (Põldma 2002: 55) Kärbes Salvatorel on jällegi prantsuse aktsent, helitaustaks aga prantsuspärane akordionimuusika. Nagu näha, on filmimuusika tähenduslikku potentsiaali tegelaste ning meeleolude kirjeldamisel maksimaalselt ära kasutatud.

Mulle näib, et “Lepatriinude” mõlema teksti dominantseim joon ongi üheaegselt nii lapse kui täiskasvanu kõnetamine, kusjuures kummalgi juhul on selleks kasutatud spetsiifilisi võtteid – olgu siis jutustaja hoiakut või iroonilisi allusioone. Raamat aga mõjub selles suhtes rohkem avalikult näpuga näitavana, samas kui filmis tuleb kriitilisi sõnumeid noppida pigem ridade vahelt.

“Ruudi”

Erinevalt “Lepatriinudest” ja “Lottest” on “Ruudi” film esiteks realistlik teos, teiseks mängufilm reaalsete näitlejatega. Loo läbiv teema – isata kasvamine, uue isa otsimine – on tänases Eestis liigagi aktuaalne, ent lahendatud kaunis humoorikal ning lastepärasel moel. Viimast toetab ka filmi ja raamatu idülliline olustik, mis kujutab tõeliselt helget lapsepõlvemaailma mereäärses külakeses. Viikingite temaatika aga lisab loole seiklusliku ja mängulise dimensiooni.

Võrreldes filmiga on raamat alati tinglikum – filmikaadrid paigutavad vaataja juba konkreetsesse olustikku. Filmipildi konkreetsus vähendab paratamatult vaataja interpreteerimis-

vabadust lugeja omaga võrreldes (Torop 1999: 134). Võrreldes joonis- või nukufilmiga on mängufilm omakorda reeglina konkreetsem ning realistlikum. “Ruudi” filmi puhul on kriitika esile tõstnud just olustiku usutavust. Ilona Martson kiidab loo visuaalset siirust ning loomulikkust – rannaküla pole liigselt ära klanitud, ka osatäitjad mõjuvad väga loomulikult: ““Ruudi” maailm on argipäevaselt ja äratuntavalt saaremaine – kõigi oma veidrike vanameeste, käe-jala juures loksuva mere ja suviste turistide hordidega. See ei mõju võltsina. “Ruudit” vaadates saad aru, kui tähtis element lastefilmis on ehedus.” (Martson 2006: 122) Filmi konkreeksus avaldub ka naljakates pisiseikades. Kui näiteks raamatus mainitakse, et “Meie Pireti” konkursi žüriid juhib “keegi rahvusvaheliselt tuntud filmitäht” (Toikka, Mägi 2006: 33), siis filmis näeme Eve Kivi, keda külaullike Lolle Jaak takkapihta veel ufoks nimetab.

“Ruudi” raamatule lisavad konkreeksust illustratsioonide-na kasutatud filmikaadrid. Nõnda on filmi konkreetne pilt toodud ka raamatusse, meenutades lugejale, millised need filmitegelased ikkagi välja nägid ja kus oma tegemisi tegid. Stoppkaadrid võimaldavad teha seda, mida filmi liikuv pilt pea kunagi ei paku – silmitseda pisidetaile, süveneda. Siin ilmnevad kahe paralleelteksti erinevad vastuvõtuvõimalused: film on kiiresti seeditav ja pakub hõlpsat vastust küsimusele: mis juhtub? Raamatutekst aga annab oma aeglases kulgemises lapsele aega mõtiskleda toimuva tagamaade üle, tajuda peenemaid meeleoluvarjundeid, heita pilku tegelaste sise-maailma. Raamatu pildid kui nähtavaim ühenduslüli filmiga see-eest lasevad isiklikumalt tutvuda enam meeldinud tegelaste või huvitavate asjadega. Mõneti kummaline on täheldada siin-seal vasturääkivusi (olgu pisikesi) sõnalise teksti ja

pildil kujutatute vahel. Näiteks lahknub Ruudi papakonkursi kuulutuse tekst jutustuses ja illustratsioonil.

Kohati hakkavad sellised tardunud mängufilmikaadrid siiski häirima – kasvõi pildil, kus ümberminevalt paadilt vette hüppav Ruudi on kivistunud õhku rippuma. Fotod filmist mõjuvad nii mõnigi kord kuidagi veidralt, otsekui dokumentaalselt, samas kui multifilmikaadrite kasutamine tundub lasteraamatu puhul orgaaniliselt omasem.

Jürgen Rooste arvab Sirbis, et “Toikka ja Mägi, olemata kirjanikud (nüüd küll selleks ilmselgelt saanuna!), on ettevaatlikult valinud realistliku, loogilist narratiivi pidi kulgeva jutustamismeetodi, n-ö jutustajapositsiooni (räägitakse enamasti ju kolmandas isikus, olevikus), kus iga lause lisab eelmisele mingi tegevuse, mingi pisijuhtumuse, ning see mõjub hämmastavalt kargelt ja kõitvalt.” (Rooste 2006: 14) Teksti kulgemine kolmandas isikus ning oleviku vormis pakub kõrvalpilku tegelastele. Tekib tunne, nagu keegi justkui jälgiks (läbi kaamera?) tegelaste toimetusi. Näib, et selline jutustamislaad on siin-seal saanud siiski komistuskiviks, kuna lugu hakkab kohati liialt sarnanema stsenaariumiga. Häirib ka, kui pildil nähtavat püütakse ümber jutustada. Võtkem või suvalise taustategevuse kirjeldus, mis sündmustikku eriti ei puutu: “Poe tagaruumist tuleb Liivi, kes asutab ennast linna tööle minema. Sass läheb Liivile ukse peale ette ja ajab huuled torusse. Liivi annab Sassile matsuga musi ja pääseb tasuta õue ning kiirustab bussipeatuse poole. Vastasmaja uksest astub välja Karmen, vormimüts käes, ning keerab konstaablipunkti poole. Läheb tööle.” (Toikka, Mägi, 2006: 38-39) Taolised kirjeldused ei aita süžee edasiandmisele mitte kuidagi kaasa, mõjuvad kohmakalt ning iseloomustavadki pigem kaameralikku kõiketeadvat ja -nägevat vaatepunkti.

Filmis on süžee kulgu pikitud kujutuslikke löike, mida markeerivad tuhmunud tummfilmilikud kaadrid viikingitest. Raamat aga kirjeldab sellistel puhkudel Ruudi kujutluspile ajal, kui ta saviviikingitega mängib. Huvitav on, et filmis tekitavad taolised kaadrid lisaks kujutuslikkusele ka teatava ajaloolise dimensiooni, jätavad õhku võimaluse, et kunagi ammu ammu just sellised sõdalased siin rannas toimetasidki. Kujutuspile on filmis efektselt ja leidlikult edastatud mujalgi. Väga muhedalt mõjub stseen, kus isa otsiv Ruudi vaeb poest väljuvaid meeskooriliikmeid võimalike isakandidaatidena. Näeme, kuidas igal üksteise järel bussi marssival mehel on väike Ruudi kukil.

Nagu “Lepatriinude”, nii ka “Ruudi” raamatu jutustaja on kõiketeadev, jagades hinnanguid tegelaste, jällegi eeskätt just täiskasvanute aadressil. Võtame kasvõi kaksikute Intsu ja Antsu (vihje muidugi Vargamäe Indrekule ja Andresele) isa: “Kaksikute isa on korralik eestlane, kes armastab tööd, oma põldu, kodumaad, oma naist ja kaksikuid. Selles, et töö on elus kõige tähtsam, ei kahtle ta hetkekski. Laisklemist ja sellest tulenevat vaesust peab kaksikute isa surmapatuks.” (Toikka, Mägi 2006: 18) Filmi puhul jutustaja hääl puudub, selle asemel näidatakse mõningaid tegelasi vähem (Metsa Aino, kaksikute isa) või rohkem (Lolle Jaak, Leif ja Gynnar) groteskses võtmes, kasutades selleks nende välimust, kõnemaneeeri ning dialoogirepliike. Näeme taas, et raamat kirjeldab ja annab hinnanguid, film aga näitab üht või teist tegelast autoripositsioonile sobivas võtmes. Tõsiseltvõetavate täiskasvanute nagu Ruudi ema Karmeni või tulevase kasuisa Ennu välimuses ega olekus ei kohta me midagi koomilist.

Puhuti tundub, et raamatus on süžee jälgimine märksa

lihtsam kui filmis. Küllalt segaseks jääb filmis nt episood, kus lapsed otsustavad välismaalt naasnud Ennu juurde Viikingivillasse kummitama minna. Teo tagamaad ja laste loogika (välismaalane tuleb majast minema hirmutada, et sealt viikingite varanduse kaarti saaks otsida; selleks otsustatakse kehas-tuda vaesuseks ja vanaduseks, mida suured inimesed laste arva-tes kõige rohkem kardavad) jäävad aga ebaselgeks. Nii raamatu kui filmi suureks plussiks on tegelaste kõne loomulikkus ning kõnekeelsus. Tekst ei ole võõristavalt ilukirjanduslik, vaid elutruu ja elav, ükski dialoog ei mõju konstrueeritult.

“Ruudi” raamatut ja filmi võrreldes tundub, et raamat toetub paljuski filmile ning mõjub pigem ikkagi filmi kaasproduksiooni kui päris iseseisva tekstina.

“Leiutajateküla Lotte”

Nii “Ruudi” kui “Lotte” puhul on autorid teose sisekaanel deklareerinud, et raamat on valminud filmi ainetel, st filmi määratletakse algtekstina ja raamatuversiooni suhteliselt vaba tõlgendusena.

“Lotte” mõlemas tekstis on loodud turvaline, nostalgiline ning märulivaba atmosfäär, mida toetab nii raamatu kui filmi visuaalne pool: puhtad ja selged värvid, õdus külamiljöo, detailirohke taust, millel võib tahtmise korral üle lugeda iga viimase kui puulehe ja lilleõie.

“Lotte” raamatu puhul torkab kohe silma, kuidas õnnestunult on laiendatud tegevust, mida filmis pole esitatud. Mõlemad “Lotte” versioonid toimivad “Ruudiga” võrreldes üksteise suhtes märksa sõltumatumate tekstidena. Kui raamatus vastav märke puuduks, ei oskaks tõenäoliselt arvata, kumb tekst on varasem.

Film on väga dünaamiline ja hoogne, tempo ei raue hetkekski. Dünaamika loomiseks on lisaks särtsakale tegevusele kasutatud tervet vahendite arsenali: hoogne muusika, liisusalmid, pidevas liikumises kaadrid. Filmi puhul on suureks eeliseks kahtlemata erinevate näitlejate hääled, tämbritega mängimine, nende abil karakteritele iseloomu ning koomiliste efektide tekitamine. Kuid raamatuski on dünaamika loomiseks mitmeid huvitavaid võtteid kasutatud. Näiteks pinevat judorüselust annab edasi üle kahe lehekülje kulgev pildijada erinevates poosides sportlastest, kes ruumis ringi veerlevad (lk 248-249). Mõningane dünaamika ilmneb ka lehekülgede ülesehituses, nt siin-seal pildi raamist välja ulatuvad tegelaste kõrvad-jäsemed või puude oksad.

Filmis jutustaja puudub. Tagasivaateid mõne tegelase minevikule edastatakse kellegi kõrvalseisja pilgu läbi, sageli on selles rollis kärbes Jaak. Pisikese putukana on ta kõikjal kohal, võib vabalt külaelanike uustest-akendest sisse-välja lennata ja sestap on ta täie enesestmõistetavusega kursis sellega, mis teiste tegelaste koduseinte vahel parajasti toimub. Nii avab kärbes Jaak tausta nt Lotte isa Oskari ja äpardunud leiutaja jänes Alberti lapsepõlve kohta. Sageli on minevikulised kaadrid edasi antud ka tuhmunud värvidega, markeerides eristust käesolevast hetkest.

Ka raamatus ilmub kõiketeadev jutustaja vaid mõningates episoodides, nt muttide paralleelmaailmast kõneldes. Enamasti on sündmustik edasi antud Lotte, vahel ka mõne teise tegelase silme läbi. Erinevus raamatu ning filmi jutustamisviisis ilmneb hästi Bruno isa kadumise loos: filmis antakse Bruno isa, sportlase Mati kadumine edasi ülevaatlike kaadritega juhtunust, raamatus jutustab sellest Lotte mesilane

Susumule. Mati enese pajatused oma seiklustest on raamatus edasi antud topelt: sõnalise jutustusena ning paarisleheküljel koomiksilaadsete pildijadadena (lk 220-221). Filmi trumbiks on aga Matile hääle andnud Marko Matvere ületamatu aaria seikluste ainetel.

Kui Bruno ema foobia seoses spordiga saab raamatus õige pea avatud, siis filmis annavad sellest esmalt märku kaadrid, kus ema mängima tõttavat Brunot ja Lottet pika ja mureliku pilguga saadab. Tegelik selgitus tuleb alles hiljem, kui ema Brunol džuudoõpingud ära keelab.

Raamat lisab sündmustikule mitmel pool juurde paraja annuse muhedust. Kärbes Jaak magab hommikul sisse, sest “Eks see eilne leiutajate pidu väsitas ta ära,” arvas ema. “Siis kui meie isaga peolt ära tulime, tantsis Jaak alles lepatriinudega ning vedas ühe prussakaga kihla, et suudab ühekorraga ära süüa terve kõrvitsa. Küllap tal on nüüd paha olla. Las magab ennast pealegi välja, vaene vanapoiss.”” (Kivirähk 2006: 94)

Tegevuse tagamaid on raamatus mõistagi pikemalt lahti seletatud kui filmis. Stsenaarium ja raamatutekst pole teineteise külge takerdunud, vaid kulgevad rahulikult vahepeal kumbki oma rada. Põhisündmustik on küll sama, ent raamatust võib leida ka mitmeid laiendusi ning kõrvallugusid, mis filmi tervikmuljet liialt hajutaksid.

Nõnda võib “Leiutajateküla Lotte” kohta nentida, et lisaks kõitvale ja helgele loole on siin ka erinevate meediumite ja neist johtuvate väljenduslaadide potentsiaali maksimaalselt ära kasutatud.

Kokkuvõtteks

Need kolm filmi ja raamatut ei anna kindlasti veel põhjust mingite kaugeleulatuvate järelduste tegemiseks filmi- ja raamatupoetika kohta. Siiski näib mulle, et ühe loo kaks erinevat versiooni kukuvad välja seda paremini, mida vähem nad kramplikult teineteist järgivad. Näiteks “Ruudi” puhul häirib raamatuversiooni liigne klammerdumine filmistsenaariumi külge. Ilukirjandus ja film on kaks äärmiselt erinevate väljendusvahenditega kunstiiki, ehkki mõlemad tegelevad eelkõige lugude jutustamisega. Põhjus, miks “Leiutajateküla Lotte” on saanud niivõrd sooja vastuvõtu nii filmi kui raamatuna, on mõlema väljendusviisi eeliste oskuslikus ärakasutamises.

Vaadeldud tekstidel on ka mitmeid sarnaseid jooni. Kui raamatutes juhib maailma ja inimeste veidrusele tähelepanu enamasti jutustaja, siis filmides tekitatakse selliseid kõrvalpilke läbi koomika ja groteski. Filmide stoppkaadreid illustatsioonidena raamatuisse pikkides luuakse aga oluline ühenduslüli mõlema tekstiversiooni vahele. Kindlasti tekitab selline pildimaterjal laste silmis raamatu vastu huvi, pakkudes võimalust filmitegelaste põnevasse maailma pikemalt süveneda.

Kõik kolm filmi ja raamatut on siiski suured õnnestumised ning arvatavasti innustavad samasuguseid paralleeltekste edaspidigi üllitama. Lapsed (ja lapsevanemadki) on need igal juhul tänulikult vastu võtnud ning küllap oskavad oma lemmikangelastest rõõmu tunda nii raamatu kui filmi kujul. Lapse jaoks pole õigupoolest ju vahet, kumb tekst oli enne ja kumb neist on esimese tõlge.

Kirjandus:

- Kivirähk, Andrus 2006. *Leiutajateküla Lotte*. Tallinn, Eesti Joonisfilm, 258 lk
- Martson, Ilona 2006. Meie Ruudi. *Teater. Muusika. Kino*, nr 5, lk 119-122
- Pöldma, Janno 2002. *Lepatriinude jõulud*. Tallinn, Eesti Joonisfilm, 122 lk
- Rooste, Jürgen 2006. "Ruudi" raamatu võluvägi peitub jutustajate lakoonilises laadis. *Sirp*, 03.03, lk 14
- Toikka, Aare, Mägi, Aarne 2006. *Ruudi*. Tallinn, Varrak, 173 lk
- Torop, Peeter 1999. *Kultuurimärgid*. Tartu, Ilmamaa, 486 lk
- Wells, Paul 2002. 'Thou art translated': Analyzing animated adaptation. - Cartmell, D., Whelehan, I. *Adaptations. From Text to Screen, Screen to Text*. London & New York, Routledge, p. 199-213
- Whelehan, Imelda 2002. Adaptations: The contemporary dilemmas. - Cartmell, D., Whelehan, I. *Adaptations. From Text to Screen, Screen to Text*. London & New York, Routledge, p. 3-19

Novel relationships between Estonian children's films and books

In the recent years some new tendencies have appeared in the relations between Estonian children's books and films. Children's animated films like "Ladybird's Christmas" (2002), "Lotte from Gadgetville" (2006) and the movie "Ruudi" (2006) cannot be classified as mere screenings of books, because all the films preceded the books. Moreover, both versions were produced in parallel, being therefore the result of intentional marketing policy.

This paper is an attempt to investigate the peculiarities of such texts, trying to give an overview of various possibilities in presenting the same story in different versions. While both books and films are telling stories, they do it via very different media: through verbal and pictorial (picture book) and audiovisual (movie) means.

Analysing both the book and film versions, the paper focuses on the role of the narrator, different points of view, the dynamics of narration and various possibilities for creating the atmosphere.

Mees kolme nimega

Konstantin Reemets, Ilmar K. Ainelo, Konstantin Reismann

Reet Krusten

Alljärgnevat väikest lugu ajendas mind kirjutama viga, mille olen teinud oma uurimuses “Eesti lastekirjandus” (Tartu 1995). Rahvusraamatukogu bibliograafid juhtisid juba aastaid tagasi (Heldur Niidu vahendusel) tähelepanu sellele, et olin omistanud pagulaskirjanik Konstantin Reemetsale varjunime E. Valmre, mis pole aga õige. E. Valmre on küll tõesti ühe lastele kirjutanud autori pseudonüüm, aga mitte K. Reemetsa oma. Tõtt öelda ei teatud ega tuntud Teise maailmasõja eelses Eestis ka ühtegi K. Reemetsa nimelist kirjanikku. Ei oleks tuntud ka siis, kui Ilmar K. Ainelo oleks varjunime tagant välja astunud.

Ilmar K. Ainelo nimi ilmus laiemal avalikkuse ette seoses “Looduse” kirjastuse 1934. a romaanivõistlusega. Teatavasti oli see, arvult 7. võistlus, korraldatud eesti raamatu 400. juubeli auks. Loodeti senist romaanitoodangut ületavat teost, mis aga ettearvatult tulemata jäi. Auhindu ei antud sel korral üldse

välja. Esile tõsteti ja avaldamiskõlblikuks tunnistati A. Mälgu, L. Kibuvitsa ja A. Hindi käsikirjad, mis ka tõepoolest raamatutena ilmusid.

Päevaleht¹ teatab, nagu oleks Ilmar K. Ainelo romaan “Hüljatu” jäänud neljandale kohale eelmainitud autorite järel. Öeldakse, et teoses “käsitatakse elavas ja kirjanduslikult viimistletud stiilis piirivalve elu; muuseas liigub tegevustik ka Narva seltskonna eliidis”. Anonüümne kirjatükk lubab, et “Hüljatu” ilmub “Looduse” Tänapäeva romaani sarjas kahes köites. Ja veel teab Päevaleht, et varjunime taha peitunud autor on endine Narva ajalehe Põhja Kodu toimetaja K. R., kellelt varem on ilmunud romaan “Rohelised silmad”. Neid niite mööda oli võimalik välja selgitada, et Narva ajalehe Põhja Kodu toimetaja on aastail 1931-32 olnud K. Reismann. Samuti leidis kinnitust, et Ilmar K. Ainelo nime all on tõepoolest avaldatud romaan “Rohelised silmad” (Narva 1932). Kui aga keegi hakkaks otsima võistlusromaan “Hüljatu”, peaks ta pettuma. Romaan jäi ilmumata. Trükitud on vaid üsna ulatuslik katkend kogumikus “Suletud ümbrik” (Tartu 1934), mis oligi kokku pandud võistlusele laekunud käsikirjade fragmentidest. Reeglina oli juurde lisatud autori foto ja lühike romaani sisukokkuvõte, mille kirjanik ise kirjutanud. Nii on see ka “Hüljatu” puhul, kuid oma kodanikunime ei avalikusta autor siingi. Katkend romaanist on huviäratav ja paneb arvama, et tegemist on sotsiaalkriitilise teosega, millest kumab läbi mõndagi autobiograafilist. Näiteks on peategelane provintsilehe toimetaja, kes ühiskondliku ebaõigluse esiletoomise eest ajalehe omanike poolt vallandatakse. (Ei saa kin-

¹“Hüljatu” autor end.[line] “Põhja Kodu” toimetaja. – Päevaleht, 19. okt 1934, nr 288, lk 1

nitada, et lause viimane pool Ilmar K. Ainelo alias K. Reismanni kohta paika peab, aga “Põhja Kodu” toimetaja oli ta tõesti lühikest aega.) Romaani peategelane Hendrik Leiner läheb pärast vallandamist tööle piirivalvesse, kus näeb palju korralagedust ja lausa seaduserikkumisi. Sisukokkuvõtte lõpus rõhutab autor, et romaan on “täppis ja tõeline dokument kaasaegsest elust” (“Suletud ümbrik”, Tartu 1934, lk 173). Sedasama arvab ka 1934. a romaanivõistluse žürii liige Ed. Hubel (Mait Metsanurk), kes märgib: “Osa teosest on aga nõnda paljastav ja raskevõriline, et ei kannata trükki².”

Arvatavasti just seetõttu jäigi romaan “Hüljatu” raamatuna ilmumata. Vahemärkusena olgu öeldud, et kirjanik ise on paguluses avaldatud raamatutes oma varem ilmunud teoste hulgas nimetanud ka “Hüljatut”, ilmumisaastaks 1933, seega siis juba enne romaanivõistlust. Mälu võis ju aastaarvu suhtes alt vedada, aga pole mingeid tõendeid, et teos oleks üldse ilmunud. Skandaal puhkes juba kogumiku “Suletud ümbrik” pärast, mis konfiskeeriti kõlblusvastase sisu tõttu Tartu-Võru rahukogu otsusega 1935. a jaanuaris³. Otseselt nimetatakse Juhan Juhkami (varjunimi) võistlusromaan “Veri”. F. Tuglas ja H. Raudsepp pidid kohtulaua ees seletusi andma ja vabandasid autori välja väheste kunstiliste võimetega. “Looduse” direktor H. Männik pääses üle noatera karistusest⁴. Loomulikult muutis see vahejuhtum saabunud “vaikiva oleku” taus-

²Ed. Hubel. [= Mait Metsanurk]. Romaanide sarja tuulamas. – *Vaba Sõna*, 16. okt 1934, nr 237, lk 5

³“Suletud ümbrik” konfiskeeriti. – *Maa Hää*, 11. jaan 1935, nr 5, lk 5

⁴“Suletud ümbrik” kohtulaua ees. – *Uus Sõna*, 6. märts 1935, nr 55, lk 5

tal kirjastuse ettevaatlikuks. Põhjust ettevaatlik olla oli seda enam, et “Hüljatus” kritiseeriti teravalt riigi sotsiaalseid olusid ning piirivalvet.

Ilmar K. Ainelo nimi seostub veel teiseги kirjandusvõistlusega. 1936. aastal on ta osalenud “Looduse” lastekirjanduse võistlusel ja saanud kolmanda auhinna 54 võistlustöö hulgas. Esimese auhinna pärisid I. Truupõld ja K. Ristikivi, teise auhinna E. Õun ja taas K. Ristikivi, kolmandaks tulid Ilmar K. Ainelo “Vello tee õnnele” ja A. Valgma “Rahapada”. Neile järgnes E. Valmre jutt “Mardi esimene suur teekond”. E. Valmre pseudonüümi taga seisab kriminaalromaane, opereti-libretosid ja lastejutte kirjutanud Elmar Tõns(son), kellest on väga vähe teada.

Kõige kindlam dokument Ilmar K. Ainelo isiku tõestamiseks ongi seotud 1936. a lastekirjanduse võistlusega. Nimelt leidub Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis K. Reismanni kiri Noor-Eesti kirjastusele 22. veebruarist 1937⁵, kus kirjanik pakub oma vastse lastejutu “Jonnipunni lihavõtted” käsikirja trükkimiseks ja lisab soovitusena, et on eelmisel aastal saanud jutu “Vello tee õnnele” eest o/ü Looduse lastekirjanduse võistlusel auhinna. Alla on kirjutatud K. Reismann /Ilmar K. Ainelo/. Varjunime on kirja autor kaldsulgudes ise lisanud nime juurde.

Kirjastus saatis käsikirja tagasi põhjendusega, et neil ei ole võimalik seda kasutada. Kuid raamat ilmus siiski, nüüd juba pärast Teise maailmasõja lõppu Geislingenis 1947. Autori nime kohal seisab Konstantin Reemets – perekonnanime oli kirjanik eestindanud 1940. aasta aprillis⁶. Igal juhul annab

⁵ KM EKLA f 92 m 273:17

⁶ Riigi Teataja Lisa nr 41, 7. mai 1940, lk 1377

eespool tsiteeritud kiri kindluse selles suhtes, et K. Reismann on tõepoolest Ilmar K. Ainelo ning hilisem K. Reemets.

K. Reemetsa elust on võrdlemisi vähe teada. Pagulaskirjanduse senised üldtuntud ülevaated⁷ Reemetsa ei maini, nende ridade autor ainult nimetab teda oma raamatus “Eesti lastekirjandus” (1995). Käesoleva artikli kirjutamise käigus püüdsin K. Reemetsa kohta hankida teateid Austraalia eestlastelt, aga tulemusteta. Kuid selle artikli toimetajal Anu Kehmanil oli pealehakkamist ja õnne K. Reemetsa biograafia täpsustamisel. Ta leidis Riigiarhiivist K. Reismanni piirivalveteenistusega seotud toimiku⁸, mille dokumentidest selgub, et Narvast pärit Konstantin Nikolai p Reismann on sündinud 18. mail 1906. Sõjaväkke (soomusrongide rügementi) arvelevõtmise aastal 1925 on ta olnud õppur, kes on lõpetanud 10 klassi. See tähendas kehtiva koolisüsteemi järgi keskkooli ülemastme õpilast. Kas K. Reismann keskkooli lõpetas, vajaks veel selgitamist. Toimikust nähtub, et noormees teenis piirivalves Vasknarva kordonis alates 1. maist 1927, sattus aga kohtu alla, sest rikkus koos kordoniülemaga ja teiste kaasteenijatega vahiteenistuse määrusi⁹. Niisiis on romaani “Hüljatu” piirivalve elu kujutaval osal konkreetne alus.

Millal ja kus ilmusid K. Reemetsa esimesed kirjanduslikud katsetused, pole samuti teada ja vajaks uurimist. 1932. a veebruaris kirjutatakse ajalehes Põhja Kodu suurejoonelisest kir-

⁷ Arvo Mägi, Karl Ristikivi, Bernard Kangro. *Eesti kirjandus paguluses*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1973; Bernard Kangro. *Eesti kirjanduslulutaja eksilil [Lund]*: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1989

⁸ ERA.978.1.1490

⁹ Vt ka: Piirivalvureid karistati. – *Põhja Kodu*, 17. märts 1928, nr 31, lk 1; Ei viitsinud postil olla. – *Narva Postimees*, 20. märts 1928, nr 67, lk 2

janduskontserdist “Ilmarises”, kus teiste esinejate hulgas kirjanik-romanist Ilmar Ainelo isiklikult esitanud katkendi oma romaanist “Enne teist veeuputust” ning teeninud tugeva aplausi¹⁰. Ajaleht lisab veel, et teoses käsitletakse publikule õige lähedasi olusid. Väärrib veel meeldetuletamist, et K. Reismann sel ajal Põhja Kodu toimetaja ja tema positsioon Narvas tähelepanдав.

Pärast teist maailmasõda on K. Reemets viibinud Göppingeni ja Geislingeni põgenikelaagrites Saksamaal ning üritanud seal jätkata kirjanduslikku tegevust, avaldades neli raamatut. K. Reemetsa jäljed kaovad 1949. aastal, kui põgenikelaagrid Saksamaal likvideeriti. 11. mail 1949 on Konstantin Reemets Napolis asunud auriku Fairsea pardale ja jõudnud sama aasta 8. juunil Melbourne'i¹¹. Katse K. Reemetsa kohta Austraalia arhiividest teateid saada ei andnud tulemusi. Niisiis veel üks eestlane, kelle sõda on pillutanud jäljetult kuhugi teadmatusse.

Mida arvata Ilmar K. Ainelo alias Konstantin Reemetsa loomingust? Kirjaniku esikromaan “Rohelised silmad” on pööraselt kireva sündmustikuga seiklusromaan, millesse on mõnevõrra pikitud ka sotsiaalseid ja maailmavaatelisi probleeme. Tegevus toimub arvatavalt 1920ndate aastate lõpul peamiselt Narvas ja selle ümbruses. Peategelane on kohaliku fotoateljee omanik Ormy Kivissaar, kes kohtab rongis salapäraselt roheliste silmadega kaunitari, kellesse meeletult armub. Järgneb rida seiklusi, lõpuks selgub, et naine on Nõukogude Venemaa spioon, kes püüab Eesti Vabariiki õõnestada. Ar-

¹⁰ Pegasus vallutas südameid! – *Põhja Kodu*, 20. veebr 1932, nr 19, lk 1

¹¹ Immigrant Ships Transcribers Guild: Fairsea. <http://www.immigrantships.net/v5/1900v5/fairsea19490608.html> (1.12.2008)

munud peategelane aitab naisel põgeneda, rikkudes seeläbi oma suhted endise armastatu Magdaga ja laostudes majanduslikult. Muuseas mängib Magda klaveril valssi “Hüljatu”, mis hiljem sai võistlusromaanide pealkirjaks. Etteruttavalt olgu öeldud, et Magda-nimeline naistegelane tuleb veelkord jutuks paguluses ilmunud romaanis “Kass üle tee”. “Rohelised silmad” lõpeb täieliku idülliga – Ormy ja Magda abielluvad, äiapapa aitab väimehe majanduslikust kitsikusest välja, peategelane on vabanenud kommunistlikest sümpaatiatest.

Tegemist on kergekaalulise seiklusromaaniga, kuid tuleb üksjagu tunnistada kirjaniku osavust sündmustiku ja tegelastevaheliste suhete arendamisel. Ajalehe Põhja Kodu arvustaja Jend (Arno Raag)¹² tõdeb, et romaani dialoogid on soravad ja sündmustik elav ning usub, et autoril on eeldusi ilukirjanduslikuks loominguks.

K. Reemetsa kõige ulatuslikuma teose “Hüljatu” kohta ei saa katkendi põhjal, millest eespool juttu oli, öelda midagi täiendavat. “Päevalehe” tunnustavat arvamust ei toeta teised romaanivõistluse tulemusi käsitlevad kirjutised. “Hüljatust” minnakse vaikides mööda või mainitakse mõne neutraalse sõnaga. See paneb oletama, et lisaks rasketele värvidele oli romaani kunstiline teostus ebaühtlane ja tervikmulje ei kujunenud soodsaks.

Järgmise romaani “Kass üle tee” (Geislingen 1947) avaldas K. Reemets juba pärast sõda välismaal. Teos kujutab pagulaselu algusaastaid Saksamaal, peamiselt Geislingeni põgenekelaagris. Tänapäevase pilguga teost lugedes võib sealt leida üsna huvipakkuvat pagulaselu dokumenteerimist. Autor on mõist-

¹² Jend [=Arno Raag]. Ühest esikteosest. – *Põhja Kodu*, 11. juuni 1932, nr 63, lk 3

nud kodumaalt lahti kistud inimeste psüühikat ja sellest tulevavat käitumist. Seda on põgusalt märkinud oma arvustuses H. Parrest¹³, kes tõstab esile meeste seltskonna ja dipiiliku¹⁴ elulaadi kujutamist. Kaheldav tundub arvustaja etteheide kirjanikule, et romaani tegelased vaevlevat segaste alaväärsuskomplekside käes. Romaanis kujutatud peategelaste armastust kammitsevad kodumaale jäänud lähedased inimesed, kelle saatusest midagi ei teata ja kelle ees end süüdlastena tuntakse. Nii tundliku teema kujutamist võiks pidada hoopiski romaani tugevaks küljeks.

Üldiselt olid mõlemad arvustajad, nii I. Talve¹⁵ kui ka H. Parrest, K. Reemetsa romaani suhtes karmid. Kui H. Parrest leiab teoses mõndagi tunnustusväärset, siis I. Talve arvustus on läbinisti eitav.

Lastekirjanikuna on K. Reemetsa kõige kordaläinumaks saavutuseks 1936. a Ilmar K. Ainelo nime all ilmunud "Vello tee õnnele", millest oli mainimisi juttu eespool. Süžee on 1930ndate aastate kontekstis tuttav – jutustatakse isa surma järel vaesusesse sattunud perekonnast, kes kesklinnast aguli keldrikorterisse on sunnitud kolima ja uue keskkonnaga kohanema. Umbes 10-aastane poisike Vello peab ema haiguse tõttu tööd otsima. Tubli poiss leiabki ajalehemüüjana teenistust,

¹³ Harald Parrest. Konstantin Reemets. "Kass üle tee." – *Eesti Post*, 16. dets 1947, nr 97, lk 4

¹⁴ dipii – DP, *displaced person* – põgenik, pagulane, ümberasustatu; mõiste tähistas algselt peamiselt ida-eurooplasi, aga ka muid eurooplasi, kes II maailmasõja käigus sunniviisiliselt Saksamaale olid sattunud ja peale 1945. a aprilli veel seal viibisid.

¹⁵ I.T. [= Ilmar Talve] Mustad kassid Saksamaal. – *Eesti Teataja*, 14. jaan 1948, nr 3, lk 6

hiljem saab temast trükikoja käskjalg. Autor tõdeb, et tee õnnele viib paratamatult läbi katsumuste ja ebamugavuste. Kirjanikul on korda läinud luua ilmekaid agulilaste, aga ka sealsete täiskasvanute värvikaid tüüpe. Peategelane Vello on arenev, positiivne ning kõigiti usutav poiss. Jutustuses on ka üsna tuntavaid sotsiaalkriitilisi noote.

Paguluses õnnestus K. Reemetsal oma kulu ja kirjadega välja anda eespool juba mainitud lastejutt “Jonnipunni lihavõtted” (Geislingen 1947). Tegemist on reaalelulises raamis esitatud muinasjutuga. Peategelane on 4-aastane kiuslik ning jonnakas Hillar, kes lihavõtte eel kana taga ajades kukub ja muinasjutumaale satub. Seal saab poisile mitmesuguste õpetlike sündmuste kaudu selgeks, et jonn ei vii kuhugi. Kui ta lõpuks jälle kodus ärkab, on kana talle munenud suure lihavõttemuna ja Hillar ise nagu ümber sündinud – ta ei jonni enam, on heatahtlik ja sõbralik. Pole päris selge, miks Noor-Eesti kirjastus käsikirja tagasi saatis – samal tasemel lasteraamatuid ilmus 1930ndatel rohkesti.

“Aatomi seiklused” (Geislingen 1947) ja “Kuidas Kamba laagri poisid said kuulsaks” (Geislingen 1948) on lugejale huvitavad juba selle poolest, et kujutavad laste elu ja tegevust paguluse algaastail. Mõlemat juttu ühendab 12-aastane poiss nimega Aleksander Toom, keda hüütakse Aatomiks. Poiss on elav, püsimatu ja üliaktiivne tegelane, kelle ettevõtmiste tulemuseks on alati konfliktid ning suuremad või väiksemad pahandused. Aatomit võiks võrrelda Agu Sihvkaga. Kirjaniku vaatenurk on humoristlik, mingist nostalgiast pole laste puhul juttugi. Täiskasvanuid, eriti kohalikke elanikke on kujutatud enamasti kõverpeegli, mida omalt poolt rõhutavad E. Vallo-ti (Edmund Valtman) illustratsioonid.

Kolme nimega mehe portree on poolik ja jääb lõpetamata. On ta surnud või – vaevalt küll – elab veel? Ka tema kirjandusliku loomingu ülevaade on katkendlik, sest kirjaniku kõige ulatuslikumat, käsikirja jäänud teost pole olnud võimalik tervikuna lugeda. Üldiselt jääb mulje, et Ilmar K. Ainele – Konstantin Reemetsa loominguks eeldused ei realiseerunud täiel määral, et areng oli mingisugustel põhjustel häiritud. H. Grabbi¹⁶ on võrrelnud K. Reemetsa isikut veidrikust harrastuskirjaniku Kusta Toomiga, kuid see võrdlus ei tundu veenvana. Pigem võis põhjuseks olla Reemetsa oletatav boheemlaslik elustiil, millele leidub vihjeid ka kirjaniku loomingu. Paguluses ilmunud raamatud kõnelevad soovist kirjanikuna edasi tegutseda. Plaanis on olnud ja isegi välja kuulutatud kolmeosaline mälestusteraamat, mis aga siiski jäi ilmumata.

Rohkem ei ole Konstantin Reemetsast praegu teada, aga ta oli üks mees, üks eesti kirjanik, kes jõudu mööda püüdis kujutada ja mõtestada seda elu, mis teda ümbritses. K. Reemetsa panus eesti kirjandusse, sealhulgas lastekirjandusse, on tagasihoidlik. Kuid ka perifeersed kirjanikud vääriavad tähelepanu, sest mõnest aspektist võib nende tegutsemine kirjandusloos oluliseks osutada.

¹⁶ Grabbi, Hellar. “Eesti kirjarahva leksikonist” – selle uuele väljaandele mõeldes. – H. Grabbi. *Tulgu uus taevas*. Tallinn: Virgela, 1999, lk. 200

Konstantin Reemetsa raamatud: Ilmar K. Ainelo nime all:

Rohelised silmad: [romaan]. [Narva: s.n.], 1932. 184 lk

Hüljatu: [katkend]. – Suletud ümbrik: kilde Eesti raamatu

400 a. juubeli romaanivõistluselt. Tartu: Loodus, 1934,
lk 172-186, autori foto

Vello tee õnnele: [lastejutt] / illustreerinud E. Leps; kaas: R.

Kivit. Tartu: Loodus, 1936. 64 lk (Looduse lasteraamat; nr.
25)

Konstantin Reemetsa nime all:

Jonnipunni lihavõtted: lasteraamat / autori illustratsioonid;

tinalõiked: H. Vogt. Geislingen: [K. Reemets], 1947.

23 lk

Kass üle tee: [romaan]. Geislingen: Estoexil, 1947. 158 lk

Aatomi seiklused: raamat noorsoole / E. Valloti illustratsi-
oonid. Geislingen: Estoexil, 1947. 47 lk

Kuidas Kamba laagri poisid said kuulsaks: Aatomi seikluste
teine raamat noorsoole / E. Valloti illustratsioonidega.

Geislingen: Estoexil, 1948. 47 lk

A man with three names

The brief study proves that the little-known Estonian author who published a novel for adults and a children's book in the 1930s under the pen name Ilmar K. Ainelo and after World War II in exile a novel for adults and three children's books under the name Konstantin Reemets is the same person, born in 1906 as Konstantin Reismann. The biographical information about the author is very scant.

Autoritest

Reet Krusten (1934), kirjandusteadlane ja kriitik, lastekirjanduse uurija. Lõpetanud 1957 Tartu Riikliku Ülikooli eesti filoloogia erialal. 1966 Teaduste Akadeemia filoloogiakandidaat, väitekirjandus "Eesti nõukogude proosakirjanduse arenguhooni sõjajärgsel perioodil". 1960-1993 töötas teadurina TA Keele ja Kirjanduse Instituudis, 1993-1994

TA Underi ja Tuglase kirjanduskeskuses, 1996-2005 O. Lutsu nim Tartu Linna Keskraamatukogus. Lastekirjanduse uurimisega tegeleb alates 1960. Avaldanud uurimusi eesti lastekirjanikest (J. Parijõgi, I. Maran, E. Niit, E. Raud jpt), raamatu-
arvustusi perioodikas ja kogumikes (autorikogumik "Raamatute keskel" 1979), uurinud eesti lastekirjanduse ajalugu (monograafia "Eesti lastekirjanduse ajalugu" 1995, peatükid kirjanduslugudes "Eesti kirjanduse ajalugu" IV/2, V/1, V/2 ja "Eesti pagulaskirjandus 1944-1992"), osalenud lasteraamatutarja "Eesti lastekirjanduse varamust" koostamisel. "Lastekirjanduse sõnastiku" (2006) üks autoreid. Esinenud ettekannetega rahvusvahelistel konverentsidel, lastekirjandusalaseid töid on ilmunud Rootsis ("Barnboksgrannar: Barnlitteraturen i Baltikum" 1997, koos Aija Priedite-Jannelsina ja Kestutis Urbaga), Soome, Saksa, Vene jt maade erialaväljaannetes. Teatmeteoste EKBL, Eesti Kirjarahva Leksikon, Eesti Kirjanike Leksikon, ENE (EE) ja ENEKE kaasautor.

Krista Kumberg (1959), Lääne maakonna keskraamatukogu lasteosakonna bibliograaf. Lõpetanud 1981 Tallinna Pedagoogilise Instituudi raamatukogunduse ja bibliograafia erialal. “Lastekirjanduse sõnastiku” (2006) üks autoreid. Avaldanud arvukalt retsensioone ja raamatututvustusi ajalehtedes Eesti Päevaleht, Postimees, Õpetajate Leht, Tööraha Lipp, Promenaad, Lääne Elu jt, almanahhis Nukits ja Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamatutes. Pälvis 2001 Muhvi auhinna.

Ilona Martson (kodanikunimi Kivirähk; 1970), ajakirjanik, lasteajakirja Täheke toimetaja. Lõpetanud 1993 Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajakirjanduse erialal. Kaitses 2002 Tallinna Pedagoogilise Ülikooli eesti kirjanduse õppetooli juures magistritöö “Eesti kirjandusvälja ja ajakirjandusvälja suhe 1988-2000”. Töötanud 1991-1995 Päevalehe, 1995-1998 Eesti Päevalehe laupäevalisa Pühapäevalehe ja 2000-2001 Eesti Päevalehe kultuuritoimetuses. Oli 2001-2003 Eesti Päevalehe kultuuritoimetuse juhataja ja 2003-2006 Eesti Päevalehe kirjanduslisa Arkaadia toimetaja. Pälvis 2003 Muhvi auhinna. Avaldanud intervjuusid, uurimusi ja kriitikat Eesti Päevalehes, Sirbis, Vikerkaares, Loomingus, almanahhis Nukits ja mujal. Tõlkinud eesti keelde vene absurdiklassiku Daniil Harmsi jutte (D. Harms. Ootamatu jooming. Tänapäev, 2002), Viktor Jerofejevi romaani “Hea Stalin” (Tänapäev, 2004) ja Ludmilla Ulitskaja jutustuse “Lõbus matus” (Tänapäev, 2006).

Mare Müürsepp (1958), Tallinna Ülikooli Kasvatusteaduste Instituudi lastekirjanduse dotsent. Lõpetanud 1980 Tallinna Pedagoogilise Instituudi algklasside õpetajana. 1995 TPÜ kasvatusteaduste magister, magistritöö “Teksti valiku põhimõtted emakeele algõpetuses”. 2005 TPÜ PhD kasvatusteaduste alal, doktoritöö “Lapse tähendus 20. sajandi eesti kultuuris: kasvatusteadus ja lastekirjandus”. Töötanud algklasside õpetajana, alates 1982 õpetanud lastekirjandust TPedI/TPÜ pedagoogilistel erialadel. Tegelenud eesti uuema lastekirjanduse, õppekirjanduse ajaloo ja teooria, lasteteksti retseptsiooni, lugemisdidaktika, rahvaluule jm probleemidega. Koostanud aabitsaid, lugemikke jt õppevahendeid lasteaiale ja algklassidele. Monograafiad: “Eesti lastekirjandus 1970-1990” (1995, koos Signe Väljatagaga), “Laps on hakanud lugema” (1998). “Lastekirjanduse sõnastiku” (2006) üks autoreid. Organisatsioonid: Eesti Lugemisühing, rahvusvaheline lugemisühing IRA, Eesti Akadeemiline Pedagoogika Selts, lastekirjanduse uurijate rahvusvaheline ühendus IRSC. Lastekirjanduse kriitik, pälvis 2005 Muhvi auhinna.

Mari Niitra (1979), lõpetanud Tartu Ülikooli semiootika erialal 2001, aastast 2005 teadusmagister (magistritöö “Antropomorfiseerimise mehhanismid loomalugudes eesti lastekirjanduse näitel”). Samast aastast jätkab õpinguid doktorantuuris, kirjutades väitekirja lapseteadvuse ja lastekirjanduse poeetika vastastikustest seostest. Esinenud ettekannetega rahvusvahelistel konverentsidel Eestis, Soomes ja Prantsus-

maal; avaldanud lastekirjanduse alaseid artikleid eesti ja rahvusvahelistes teadus- jm väljaannetes, samuti lasteraamatute arvustusi. „Lastekirjanduse sõnastiku” (2006) üks autoreid. Peamised uurimisteemad on lastekirjanduse teooria ja poeetika, lapse kognitiivne areng, ideoloogia lastekirjanduses.

Jaanika Palm (1973), Eesti Lastekirjanduse Keskuse lastekirjanduse uurija, lastekirjanduse uurijate töögrupi koordinaator. Lõpetanud 1998 Tartu Ülikooli eesti filoloogia erialal, bakalaureusetöö „Jüri Parijõgi ja ideaalne lasteraamat”. Alates 1998 TÜ eesti kirjanduse magistriõpe, magistritöö teema „Eesti lastekirjanduse teooria ja kriitika arengust kuni aastani 1940”. „Lastekirjanduse sõnastiku“ (2006) üks autoreid. Avaldanud arvustusi ja lastekirjanduse ülevaateid Loomingus, Sirbis ning üleriigilistes päevalehtedes, probleemkirjutisi ja artikleid Nukitsas. Esinenud ettekannetega lastekirjandusalastel konverentsidel ja seminaridel Eestis ja välismaal.

